

KISEBBSÉGVÉDELEM
MINORITY PROTECTION
XII. szám (2025)

A Károli Gáspár Református Egyetem tudományos folyóirata

Budapest

2025

Szerkesztőbizottság elnöke:

Kardos Gábor

Szerkesztőbizottság tagjai:

Bodó Barna
Bozóki Antal
Csóti György
Dabis Attila
Gerencsér Balázs
Gyeney Laura
Horony Ákos
Korhecz Tamás
Kruzslicz Péter Pál
Manzinger Krisztián
Miklósne Zakar Andrea
Móré Sándor
Orosz Ildikó
Rixer Ádám
Varga Attila

Kiadja:

Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó:

Trócsányi László Henrik

Társfőszerkesztők:

Dabis Attila, Manzinger Krisztián

Székhely:

1091. Budapest, Kálvin tér 9.
Honlap: www.portal.kre.hu
E-mail: kisebbsegvedelem@kre.hu

Tördelés: Csernák Krisztina

Borító: Gembela Zsolt

Nyomdai kivitelezés: L'Harmattan Kiadó

HU ISSN 2676-8992

TARTALOM

Alapvető kérdések

- Jeszenszky Géza: Kísérletek a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésére, 1848-1918 7

Kisebbségvédelem Európában

- Collet-Retkes Dorottya: Az őshonos kisebbségek aktuális helyzete Franciaországban – A Nyelvi Charta ratifikációjának kérdése és a Molac-törvény 49
- Constanța Rito da Silva – Marta Fernandes:
Terra de Miranda Unveiled: The Mirandese Minority
in Portugal's Monolingual Myth 96

Aktualitások

- Attila Dabis: Dual Roles and Rights Implications: The Unsettled Dynamics of AI Use in Relation to Minoritised Communities. .133
- Fedinec Csilla: Kisebbségvédelem és/vagy a határok sérthetlensége: Hegyi-Karabah tanulságai180

Esszék

- Bertalan Olekszandr: Magyar parlamenti képviselőlet
Ukrajnában: Történelmi tapasztalatok és perspektívák. 203

Recenzió

- Rutaba Saleem: Book Review: AI and the Human Rights
of Minorities 223

- Abstracts** 235

I. fejezet

Alapvető kérdések

- 1. Jeszenszky Géza:** Kísérletek a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésére, 1848–1918

*Jeszzenszky Géza*¹

KÍSÉRLETEK A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGI KÉRDÉS RENDEZÉSÉRE, 1848-1918

Bevezető

„1848/1849, 1867/68 és 1918/19 [...] a történeti Magyarország nemzetei között szembesülés, konfrontáció és elhatárolódás szimbolikus dátumai. Az évszámok szimbolikusak, a konfliktusok azonban annál valószínűbbek voltak. Ami mindannyiukban közös, a párhuzamosan kínálkozó pozitív alternatíva, a kiegyezés, a kompromisszumos megoldás elmulasztása” – mutatott rá Szarka László 1991-es tanulmányában.² A magyar történelem úttévesztései vezettek, de legalábbis hozzájárultak a Trianoni békeszerződéshez, a közép-európai népek közé bedobott Eris almájához?

1918. október 5-én a Központi Hatalmak (Ausztria-Magyarország, Németország és Törökország) a gazdasági kimerülés és a frontokon kialakult katonai helyzet alapján fegyverszünetet és békétárgyalást indítványoztak Wilson amerikai elnöknek, annak az az év január 8-án meghirdetett 14 pontja alapján. A Bécsnek adott válasz október 18-áig váratott magára, és előfeltételként jelölte meg a nyár folyamán francia, brit és amerikai részről már önállónak elismert cseh-szlovákok és délszlávok függetlenségének elfogadását. Október utolsó napjaiban Prágában, Zágrábban és Turócszentmártonban ezt a három nép politikusai ki is kiáltották. Érthető a kérdés: a magyar kormányok 1848 tavasza, és még inkább az 1867-es kiegyezést követően a történelmi ország lakosságának több mint felét alkotó nemzetiségekkel (nemzeti kisebbségekkel) szemben folytatott más, türelmesebb, engedékenyebb politikával megelőzhető lett volna-e az ország felbomlása, ráadásul a

¹ Dr. habil. egyetemi magántanár (Corvinus Egyetem), a történettudományok kandidátusa, nyugalmazott miniszter.

² Szarka 1991, *i.m.* 1124.

trianoni békeszerződésben lefektetett rendkívül kedvezőtlen és igazságtalan határokkal?

A választ keresve abból a tényből kell kiindulni, hogy döntő mértékben az oszmán-török birodalommal szemben közel négy évszázadon át vívott védekező háborúk nyomán az ország jelentős része elnéptelenedett, és a pótlásra a 18. század folyamán betelepült német, szláv és román lakosság révén vált soknemzetiségűvé. A 19. század a „nemzeti ébredés,” a nacionalizmus kora, a nemzeti öntudatra ébredt népek (azaz vezetőik: ügyvédek, papok, írók) elsősorban nyelvi és közigazgatási jogokat, valamilyen területi autonómiát követeltek maguknak. 1790 és 1844 között a magyarországi nemességet képviselő rendi országgyűlések egy sor törvényt hoztak a magyar nyelv használatáról, 1844-ben a latin helyett a magyar lett az ország hivatalos nyelve.

„E törvények értelmében közhivatalt csak magyarul tudó egyén vállalhatott, s ügyvédi vizsgát is csak magyarul lehetett tenni, sőt még a papi tisztségek betöltését is a magyar nyelv tudásához kötötték valamennyi felekezetenél. (...) Az erdélyi országgyűlés 1847-ben hozott törvényt, amely a magyart tette Erdély hivatalos nyelvévé. A magyar és az erdélyi nyelvtörvények nem vonatkoztak a horvátokra és az erdélyi szászokra, akik elismert rendi nemzetként területi autonómiával bírtak.”³

Az ország nem-magyar népeinek hangadói tiltakoztak e nyelvtörvények ellen, míg az akár csak megyei szintű területi önállóság igényét magyar részről mindig a lakosság nyelvileg, etnikailag kevert voltára hivatkozva utasították el. Valóban, még a túlnyomó mértékben románok és szlovákok által lakott területeken is a városok lakossága túlnyomóan német vagy magyarajkú volt. A horvátok, a magyarországi és erdélyi románok és szászok, a szerbek és a szlovákok vezetői, hangadói nem fogadták el, hogy a Regnum Hungariae a magyarok országává változzon, önálló nyelvvel és kultúrával rendelkező nemzetként akartak élni a közös országban. A bécsi udvarnak alávetett és gazdaságilag elmaradott

³ Katus 1993, *i.m.* 99.

országot reformok útján modernizálni akaró magyar parlamenti ellenzék tagjai a nem-magyar nemzetiségek helyzetének a megoldását abban látták, ha megvalósítják „az egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség nagy elvét a magyar korona területének összes keresztény lakossága számára faj, nyelv és valláskülönbségre való tekintet nélkül.”⁴

1848/49

Az új, polgári Magyarországot megalapozó 1848. áprilisi törvények a nemzetiségi kérdéssel nem foglalkoztak, viszont a nem-magyar politikusok az egyéni jogegyenlőség és szabadság mellé nemzeti létük és jogaik elismerését és törvényes biztosítását is követelték az 1848 tavaszán tartott nemzeti gyűléseiken, és az országgyűléshez, illetve a kormányhoz eljuttatott petícióikban.⁵ A magyar liberális nemesség, majd a Batthyány-kormány a kulturális és egyházi jellegű kívánságokat kész volt teljesíteni, ilyen szellemű törvénytervezetek készültek is. Kiemelkedik az a Wesselényi által kezdeményezett 1848. szeptember végi törvényjavaslat, ami elismerte a románság kollektív jogi személyiségét, biztosította a román nyelvhasználatot az iskoláztatásban, a megyei és városi fórumokon, a nemzetőrségben, és előírta, hogy a közigazgatásban „igazságos arány szerint” kell románokat alkalmazni.”⁶ A Bécsből az itáliai katonai sikerek nyomán kibontakozó ellenforradalom győzelmére számítva azonban az erdélyi szász és a román mozgalom, a román határőrezredekkel együtt, a Magyarországgal megszavazott Unió ellenében a császárhűséget választotta, onnan várva privilégiumaik megőrzését, illetve nemzeti igényeik teljesítését. Velük szemben Agyagfalván a székelyek a Puchner császári tábornok által október 18-án elrendelt katonai kormányzással szemben vállalták a honvédelmi harcot. A román „népfelkelők” által a magyarlakta városokban és falvakban elkövetett vérengzéseknek 1849 májusáig mintegy 8-9000 magyar esett áldozatul, és a sikeresen ellenálló Háromszék kivételével

⁴ Kossuth 1881, *i.m.* 143.

⁵ Kemény 1946, *i.m.* 21-29.

⁶ Miskolczi 1986, *i.m.* 1397.

az év végére egész Erdély osztrák császári katonai közigazgatás alá került.⁷ Ennek azonban 1849 első felében Bem tábornok magyar hadserege véget vetett.

Még a császári udvar nevében fellépő Jelačić támadása előtt Deák Ferenc 1848. augusztus végén törvényjavaslatot készített a horvát kérdés rendezésére. Ez a horvát nyelvi jogok biztosítása mellett a kormányban horvát minisztert, a közös ügyeket intéző pesti minisztériumokban pedig horvát államtitkárokat engedélyezett, és lemondott a Szlavóniára (Szerém, Verőce és Pozsega megyékre) vonatkozó magyar igényekről. Odáig is elment, hogy „ha ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetik, azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztaszovítségi viszony elfogadására is rááll.”⁸

A Délvidéken az önálló Szerb Vajdaságot követelő fölkelés 1848 májusától 1849 augusztusáig tartott, váltakozó sikerrel és sok kegyetlenkedéssel. Pedig a magyar engedmények jelentősek voltak: az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848 novemberében megígérte a szerb nyelv szabad használatát az egyházi, iskolai és községi ügyekben, elismerte a szerb görögkeleti egyház önkormányzatát, s megígérte, hogy „a szerb nemzet vajdát fog kapni”, de nem ment el a területi autonómia elfogadásáig.⁹ (Az igényelt területen a szerb népesség aránya a magyar, német és román többséggel szemben az egyharmadot sem érte el.)

1849 tavaszán-nyarán mindkét oldalon sokan belátták a nemzeti szembenállások hiábavalóságát. Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Eötvös József és mindenki másnál előbb és jobban Teleki László, megértette, hogy nem lehet kizárólag a polgári egyenlőségeszmény és szabadságjogok érvényesülésétől, az érdekegyeztetés elveinek gyakorlatba ültetésétől várni a nem-magyar népek azonosulását a polgári Magyarországgal. Teleki már 1848 nyarán úgy vélte, hogy a magyarokat fenyegető veszélyek elhárításához nem elegendő a fegyveres ellenállás, hanem szükséges a nemzetiségi igények kielégítése. 1849. március 7-én, majd 14-én

⁷ A nemzetiségek követeléseit, majd a sokezer áldozatot követelő fegyveres lázadások részletes ismertetésére ld. Kovács-Katus 1979, *i.m.* 152-201, 287-304.

⁸ Beér 1954, *i.m.* 681-684, Idézi Katus 1979, *i.m.* 104.

⁹ Thim 1940, *i.m.* 246-247. A Magyar Történelmi Társulat kiadásában 1930-1940 között megjelent három kötet a téma rendkívül alapos feldolgozása.

Kossuthhoz intézett levelében javasolta, hogy „*a corpus iurisből valamit áldozni (...) mentől többet adunk a nemzetiségeknek, annál kevesebbet kellend Austriának és az absolutismusnak adnunk.*” Itt vetette föl „egy jövődöbeli dunai confederatio” tervét. Ennek tagjai Magyarhon, a legszélesebb jogokat élvező nemzetiségekkel, továbbá Oláhország, Szerbia, Bulgária, Csehország, Morvaország és a helyreállítandó Lengyelország lenne, „*[a] kapocs csak a külügyek egyeztetésében állana.*”¹⁰ Az erdélyi és magyarországi román képviselőkkel, valamint a román fejedelemségekből emigrált Nicolae Bălcescuval folytatott tárgyalások eredményeként kidolgozott, s 1849. július 14-én aláírt kibékülési terv (Projet de Pacification) egyetlen hibája megkétszese volt.¹¹

Rövid, de heves viták után, a Szegedre menekült Országgyűlés 1849. július 28-án elfogadta a „Magyarország határai közt létező minden nemzetiségek szabad kifejlődésének biztosításáról” rendelkező, törvénynek minősülő határozatot. „*A magyar birodalom területén lakó minden népiségnek nemzeti szabad fejlődése (...) biztosítottatik.*” Az „országlati ügyeket” továbbra is magyar nyelven fogják vinni, de a megyékben, a törvényhatóságokban és a községekben mindenki akár magyar, akár anyanyelvén szólhat, a jegyzőkönyv nyelvét pedig helyben fogják eldönteni. Nemzetiségi területi önkormányzatot a nemzetgyűlés ugyan nem ígért, de megfelelt az 1848 tavaszi követeléseknek, és reális feltételezés, hogy a mérsékeltebb, józan nemzetiségi vezetők, mint Bălcescu, Stefan Stratimirović, Milan Hodža, kedvezően fogadták volna – ha a szabadságharc leverése nem akadályozta volna meg véleményük kifejtését.¹² Ez volt Európa első nemzetiségi törvénye. Ugyanazon a napon az Országgyűlés egyhangúan megszavazta a szabadságharcban a magyar ügygel azonosuló zsidók emancipációját, teljes jogegyenlőségét, minthogy „*alig van népfa, mely a zsidókat hűségben és munkásságban nemzeti háborunk körül felülhaladná.*”¹³

¹⁰ Kovács-Katus 1979, i.m. 408-412.

¹¹ Uo. 412-420. Szövegét közli Kemény 1946, i.m. 35-36.

¹² Uo. 420-423.

¹³ Uo. 423. Az 1849.IX. törvény a zsidókról. Közli Balogh-Sipos 2002, i.m. 45-46.

1859-1861

Közhely, amit Pulszky Ferenc terjesztett el, hogy a szabadságharc veresége után a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül: egy központosított *Gesammtmonarchie*-t és Bach neoabszolutizmusát.

„A szabadságharc súlyos erdélyi, délvidéki nemzetiségi belháború, a horvát-magyar konfliktusok látszólag egyértelművé tették, hogy a 19. század közepétől a magyar államiség megújítása, tartós alapokra helyezése többé nem képzelhető el az ország lakosságának nagyobbik felét kitevő nemzetiségekkel – mint közösségekkel – való kiegyezés(ek) nélkül.”¹⁴

Mocsáry Lajos (1826-1916) *Nemzetiség* c., 1858-ban Pesten megjelentett munkájában mintegy felszólította nemzetét: „mondjunk le örökre azon szándékról, hogy nemzetiségünket a többi, honunkban létező nemzetiségek rovására terjesszük.”¹⁵

A magyar nemességre és a magyarosodó polgárságra épülő politizáló réteg számára a világosi vereség tanulsága az volt, hogy vagy ki kell egyezni Béccsel, vagyis a Habsburg dinasztiával – vagy a nemzetiségekkel. Az utóbbit megkönnyíthette, ha a megegyezés kiterjed a szomszédos népek államaira, támaszkodva az Ausztria-ellenes európai hatalmakra. Kossuth – és vele hol egyetértő, hol vitázó – emigráns társai érthető módon nem kívántak egyezkedni a magyarokat az orosz cár segítségével leverő és véres megtorlással sújtó Habsburg-hatalommal, így született meg a törökországi emigrációban 1851-ben a kütahyai alkotmányjavaslat: „*Javaslat Magyarország jövő politikai szervezetét illetőleg, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására.*” Alapelve az általános választójogon alapuló népszuverenitás és a demokratikus önkormányzati rendszer. Mind a községekben, mind a lehetőleg nyelvi alapon kialakítandó megyékben a többség nyelvét kívánta hivatalossá tenni, egyfajta belső

¹⁴ Szarka 2017, i.m. 1565.

¹⁵ Kovács-Katus 1979, i.m. 509.

föderációt hozva létre. A kisebbségi nemzeti közösségek élükre „nemzeti főnököt” választanának, ez a később személyi alapú kulturális autonómiának nevezett megoldást valósította volna meg. Kiegészítője volt a szabaddá váló dunavölgyi országok konföderációba tömörítése.¹⁶

Az Itália egyesítésére törekvő Piemont és III. Napóleon szövetsége fölc sillantotta a magyar emigránsok előtt a független Magyarország létrehozásának a lehetőségét. Ellentéteiket félretéve elfogadták Kossuth vezető szerepét, Klapka tábornok pedig Cuza moldvai fejedelemmel 1859. márciusában titkos megállapodást kötött egy Habsburg-ellenes magyar fölkelés előkészítésére. Ennek része volt, hogy a magyarországi románok és szerbek megnyerésére biztosítják a Kossuth alkotmánytervezetében szereplő jogokat, Erdély választhat az Unió és a Magyarországon belüli tartományi önkormányzat között, és célként jelölte meg Magyarország, Szerbia és Románia konföderációját. Obrenović Mihály szerb trónörökös ebben meg is állapodott a Londonban politikai tárgyalásokat folytató Kossuthtal.¹⁷

Az 1859 áprilisában kitört és Ausztria vereségével, de a Monarchiát megmentő békével végződő háború elmosta a magyar reményeket, de Ferenc József császárt az alkotmányos reformok felé terelte. Az 1860. október 20-án kiadott császári rendelet, az Októberi Diploma a Birodalom uralma alá tartozó országok életének alkotmányos alapokra való helyezését célozta, de Magyarországnak Ausztriába történő beolvasztását fenntartotta. Ez, és az 1861. Februári Pátens olyan folyamatot indított el, amit Szabad György nagy monográfiája címében joggal nevez a „Forradalom és kiegyezés válaszfútján”-nak.¹⁸ Katus László idézett tanulmánya megállapítja, hogy a szabadabbá vált sajtóviszonyok lehetővé tették a kor liberális íróinak (Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos, Eötvös József, Lukács Móric), hogy keményen bírálják a reformkor és a forradalom nemzetiségi politikáját. Elítélték a nyelvtörvények

¹⁶ Uo., 513-518. Látható tehát, hogy a kulturális nemzeti autonómia gondolata, amelyben később Karl Renner és az osztrák szociáldemokraták a nemzetiségi kérdésnek az Osztrák-Magyar Monarchia etnikai viszonyai között legoptimálisabb megoldási módját látták, Kossuth tervezetén alapult.

¹⁷ Uo. 642-643. Obrenović Mihály magyar kapcsolataira ld. Kemény 1946, *i.m.* 46-49. A Cuzával folytatott tárgyalások részleteire ld. Borsi-Kálmán 1984.

¹⁸ Szabad 1967.

túlzásait, az erőszakolt nyelvterjesztést, a magyarosító törekvéseket. 1848-49 tapasztalatai alapján leszámoltak a liberális illúzióval, amely szerint a polgári alkotmány, az egyéni szabadság és az állampolgári jogegyenlőség automatikusan megoldja a nemzetiségi kérdést. Hangsúlyozták, hogy a nem magyar népek nemcsak egyéni szabadságot, hanem nemzeti jogokat is követelnek. Ezért az 1848-as törvénykönyvet ki kell egészíteni a nemzetiségi egyenjogúságot és az anyanyelv használatát biztosító törvényekkel.¹⁹ Kemény Zsigmond pontosan fogalmazott: „a nemzetiségekben is kifejlődött a visszaidézhetetlen vágy, hogy saját nyelvükön és saját nemzeti individualitások szerint részesüljenek a polgárosulás malasztjaiban. Bízott benne, hogy hogy kortársai ezt megértik és nem kísérleteznek akadályozásuk „sziszifuszi munkájával.”²⁰ Amíg Kossuth ehhez már az 1860-as években az általános választójog demokratizmusát is hozzákapcsolta, Eötvös és követői, főként az egykori centralisták, az alacsony, de cenzusos választójog hívei voltak, azt a nemzetiségek politikai érvényesülése érdekében kiterjesztve. Katus konklúziója:

„[h]a a részleteket illetően voltak is eltérések közöttük, az 1860-as évek magyar liberális elitje egyetértett abban, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásának egyetlen lehetséges útja a polgári szabadságjogok minél teljesebb érvényesülése, az önkormányzat elvén alapuló közigazgatási rendszer, valamint az egyének és népek minél szabadabb versenye a soknemzetiségű liberális állam keretei között. Ez az állam az ő szemükben nem magyar nemzeti állam, hanem az itt élő népek közös hazája, amelynek feladata, hogy az országban élő valamennyi állampolgár és nép szabad nemzeti fejlődését biztosítsa és előmozdítsa.”²¹ *És amiért ezt a többség nem tette magáévá?* „[A] magyar nemzetiségnek nemcsak kizárólagos uralmáról, de történeti jogai és politikai szupremáciája nagy részéről is le kell mondania, s vezető szerepének a jövőben elsősorban társadalmi, kulturális és erkölcsi téren kell

¹⁹ Katus 1993, i.m. 108.

²⁰ A Pesti Napló 1860. november 7-i számából idézi Szabad 1967, i.m. 369.

²¹ Uo. 110.

megnyilvánulnia. Intézményesen, törvényekkel biztosított és körülbástyázott előjogokkal nem rendelkezhet, csupán első lehet az egyenlők között.”²²

Ferenc József császár a magyar kérdés rendezése céljából 1861. február 14-én 1861. április 2-ára hívta össze az ország rendjeit és képviselőit. Célja volt, hogy királlyá koronázással a magyarok szemében is legalizálja uralkodását, és az ország boldogságának növelésére, és a közjó gyarapítására kívánt többféle nagy fontosságú törvényes intézkedések szülessenek. A képviselőválasztást az 1848. évi V. törvénycikk alapján kellett lebonyolítani.²³ A változás lehetősége (és veszélyei) politikai aktivitásra serkentették az ország politikai életét, a magyarokat és a nem-magyar nemzetiségeket egyaránt.²⁴ Az utóbbiak siettek megfogalmazni a magyarokkal történő kiegyezés feltételeit.²⁵ Az erdélyi román politikai elit nagyobbik része 1848, a májusi, majd a szeptemberi balázsfalvi nagygyűlések óta Erdély unióját csakis Erdély autonómiájának megőrzése mellett tudta volna elfogadni és támogatni. Az 1861. január 13-16-a között tartott nagyszebeni kongresszus kinyilvánította, hogy a 48-as unió visszaállítását csak a magyar és a román nyelv egyenrangúsága és a román politikai nemzet státuszának biztosítása és szélesebb választójog megadása esetén fogadják el.²⁶ 1860. december 27-én a Vajdaság és a Bánát különállását – román és szerb tiltakozások mellett – már megszüntették, A szerbek 1860. április 2-án Karlócán megnyitott kongresszusának alaphangja a megbékélés volt, elfogadva a magyar állammal való egyesülést, de követelve a nemzetiségi jogok széleskörű biztosítását, önkormányzattal bíró szerb megyék kialakítását és egy önálló igazgatással bíró szerb vajdaság újbóli létrehozását.²⁷ A legnagyobb figyelmet a Turócszentmártonban 1861. június 6-7-én tartott szlovák nagygyűlés keltette. Az itt elfogadott program, „A szlovák

²² Uo. 109.

²³ Pap 2022b, *i.m.* 185-201. A téma legalaposabb feldolgozása Szabad 1967, *i.m.* 412-610.

²⁴ Kemény 1946, *i.m.* 51-55.

²⁵ A megszületett tervezetek és állásfoglalások szövegét közli és véleményezi Uo. 55-69.

²⁶ Kovács-Katus 1979, *i.m.* 388-395; Szabad 1967, *i.m.* 388-395. 540-542.

²⁷ Kovács-Katus 1979, *i.m.* 688; Szabad 1967, *i.m.* 537-540.

nemzet memoranduma,” önálló nemzetként történő elismerést, önálló igazgatással bíró „horno-uhorské slovenské okolie” (felsőmagyarországi szlovák vidék) kijelölését igényelte „a közös haza” integritásának sérelme nélkül, ahol a szlovák lenne az ügyintézés és az oktatás nyelve. A „romantikus elemekkel átszőtt” memorandumot Stefan Daxner ügyvéd fogalmazta, Ján Palárik és Pavel Novak publicisták ellenében, akik az önálló kerületet túlzott követelésnek tarották, beérték volna a megyei önkormányzat és a szabad nyelvhasználat biztosításával. A magyar országgyűlés a benyújtott programot véleményezésre elküldte a felvidéki vármegyéknek, és azok egyike sem támogatta: Árva, Gömör, Hont, Liptó, Nyitra, Trencsén és Zólyom vármegye törvényhatósága és külön Besztercebánya, Korpona, Nagyszombat, Rózsahegy, Szakolca és Zólyom város képviselőtestülete föliratban tiltakozott ellene, és szlováklakta településeken is gyűléseken tiltakoztak a megkérdezésük nélkül született memorandum ellen.²⁸

Még kevésbé biztatóan alakult a horvát-magyar viszony. Az 1861. áprilisban ülésező horvát szábor XLII. számú törvénye Magyarországgal egyenrangú államként határozta meg az országot, széles körű kormányzati és törvényhozó autonómiával és minden horvát terület egyesítésére vonatkozó igénybejelentéssel. A többség a kapcsolatot csak a horvát önrendelkezés teljes elismerése, egyenrangú szerződő felek szövetsége és perszonális unió formájában volt hajlandó rendezni. A magyar országgyűlés feliratában szereplő egyezkedési ajánlatot csak egy élesen támadott kisebbség volt kész mérlegelni. Külön teher-tétel volt a Muraköz és Fiume hovatartozásának a kérdése.²⁹

Az 1861. április 2-án összeülő Országgyűlésen Deák felirati javaslata elismerte, hogy

„nem magyar nemzetiségű polgártársainknak nemzetiségök érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vannak, miket ignorálnunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések

²⁸ Szabad 1967, *i.m.*542-544. Vö. Kovács 2011, *i.m.* 138-143.

²⁹ Szabad 1967, *i.m.*555-556; Szarka 2017, *i.m.* 1552.

elháríttassanak, s teszünk mit az ország szétdarabolása és önállóságunk feláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekében és érzelemben összeforrjanak.”³⁰

A felirat június 7-8-i vitáján a nemzetiségi képviselők is aktívan részt vettek, és már kitűnt, milyen nagy nézetkülönbségek állnak fenn nem csak a magyar és a nem magyar képviselők között, de a magyarokon belül is a nagyvonalú engedményeket szorgalmazók és az ország egységét féltők között.³¹ Eötvös javaslatára, aki a nemzeti szempontból semleges államszerkezet kialakításában kereste a működőképes megoldást, a képviselőház a kérdés tárgyalására egy huszonhét fős bizottságot küldött ki. Ebbe 12 nem magyar képviselőt is beválasztottak. A „nemzetiségi bizottmány” július folyamán elkészült jelentését (ténylegesen egy törvényjavaslatot) augusztus 8-án nyújtotta be a képviselőháznak. A törvényjavaslat elvi alapjaként leszögezte, hogy

„Magyarország minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik,” de „az országban lakó minden népek, névszerinti a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”³² *A külön nemzeti területek kívánságát azért nem látta teljesíthetőnek a bizottság, mert „az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtaznak, azok konkrét kívánalmainak kielégítése vagy olyan területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel, melyek az ország területi egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne.”*³³ *A törvényjavaslat egyes*

³⁰ Katus 1993, i.m. 110.

³¹ Szabad 1967, i.m. 547-551. Vlad és Popovici képviselők ellenjavaslata.

³² Balogh-Sipos 2002, i.m. 47-50.

³³ Kemény 1946, i.m. 53. A vitát ismerteti Szabad 1967, i.m. 552-555., idézet 553.

*pontjai széleskörű nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosítottak a nemzetiségek számára.*³⁴ „Méltányos is, korrekt is volt az országgyűlési bizottság nemzetiségi javaslata, de nem elégíthette ki a politikai öntudatosodás útján előrehaladt nemzetiségek vezetőit.”³⁵

Vlad és Popovici képviselők különvéleménye elfogadta a „politikai nemzet” fogalmát, azzal a feltétellel, hogy az országot lakó *„románok, szlávok [értve alatta a szlovákokat], szerbek, oroszok [értve alatta a ruszinokat] és németek a magyarral egyenrangú nemzeteknek ismertetnek el, s ezeknek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét.”*³⁶ A magyar politikusok tehát kitartottak az egységes politikai nemzet és az ország területi egysége mellett, engedni csak az egyéni nyelvhasználat területén voltak hajlandók, bár a közösségi, csoportjogok valamilyen formáját a javaslatok egy része még tartalmazta. 1861-ben az az 1848/49-es „testvérharc” – és persze az atrocitások emléke – még eleven volt. Az Országgyűlésben még volt érdemi képviselete a nemzetiségeknek, az ország egységét nem veszélyeztető javaslataikról még folyt a vita a parlamentben és a sajtóban. Szarka László idézett 2017-es tanulmánya az egykorú ausztriai megközelítések és megoldások alapján úgy véli, hogy *„a cislajtániai modellben megfigyelhető organikus modell jelezte, hogy a birodalom két része közti tetemes különbségek ellenére lett volna esély, s nemcsak a teóriák szintjén, új jogi megoldások bevezetésére. Mindez adhatott volna esélyt a rutén, szlovák, sváb, szász nemzetiségi társadalmak többségére jellemző lojalitás megőrzésére, a román, szerb közösségekben pedig ezen túl az együttműködés intézményi mechanizmusainak kialakítására, működtetésére.”*³⁷ Szarka úgy látja, hogy a jelentés elvi álláspontjához képest *„az önálló tervezetben lefektetett nemzetiségi különvélemény is csak a magyar és nem magyar népek teljes egyenrangúságának kívánalmában tért el. Valójában tehát 1861 nyarán a nemzetiségi kérdés történetében először, konszenzus közeli*

³⁴ Kemény 1946, i.m. 54-55; Katus i.m. 112.

³⁵ Miskolczy 1986, i.m. 1482.

³⁶ A javaslat teljes szövege megtalálható Kemény 1946, i.m. 53-55. Összefoglalása Katus, i.m.111-112. A bizottság vitájára és a román képviselők különvéleményére ld. Szabad 1967, i.m.552-555; Katus 1979, i.m. 690-691, Pap 2022b, i.m.195-198.

³⁷ Szarka 2017, i.m.1569.

állapot teremtdött a <nemzetiségi kiegyezés> ügyében.”³⁸ Ebben sok igazság van, de akkor miért nem történt továbblépés, egyezkedés a kisebbségek képviselőivel, miért nem került sor kompromisszum keresésére?

Az 1848-ban szentesített törvényekhez ragaszkodó Országgyűlést a csalódott uralkodó augusztusban feloszlatta, már csak ezért sem került sor a kérdés további megvitatására, és a nemzetiségi ellenjavaslatok mérlegelésére. Az ismert álláspontok alapján megállapítható, hogy nem csak Kossuth radikális, a nemzetiségi igényeket méltányoló és a dunai fejedelemségekkel létrehozandó (kon)föderációra vonatkozó elképzelései nem találkoztak a magyar politikai elit, a nemesség és a városi polgárság helyeslésével, de Eötvös, Kemény és más liberális felfogásúak, 1860-61-ben kifejtett, a nemzetiségekkel történő érdemi kiegyezést szolgáló érvei is egyre inkább kisebbségben maradtak.

Trianon után, és még inkább az emberi és ezen belül a kisebbségi jogok Európában ma uralkodó felfogása alapján könnyű pálcát törni az 1860/61 (elsősorban a magyar) politikai szereplői fölött, amiért elmulasztották azt a történelmi esélyt, pillanatot, amikor mind a nemzetiségek, mind a magyar politikai élet mérvadó képviselői őszintén keresték a földrajzilag, gazdaságilag és történelmileg kétségtelenül egységet képező, de soknemzetiségű ország politikai egységének a minden nemzetiség, közte a magyar számára is elfogadható megoldást. A nyelvében nem is, de történelmileg egységes nemesség, a területen és annak közös történelmén alapuló lojalitás ezt megkönnyítette, amikor a széles néptömegeket még nem érintette meg, nem járta át a modern, a nyelven és kultúrán, a vélt közös származáson alapuló nemzet tudat, ami csak önálló területen vélte megvalósíthatónak érdekei érvényesülését. Ami ezt megnehezítette, és hosszú távon lehetetlenné tette, az nem kizárólag az egyes népcsoportok önzése, szűklátókörűsége volt, hanem az, amit a nemzetiségi bizottmány 1861. júliusi, már idézet többségi javaslata úgy fogalmazott meg, hogy

³⁸ Uo. 1570.

„az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve tálláznak, azok konkrét kívánalmainak kielégítése vagy olyan területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel, melyek az ország területi egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne.”³⁹

A Trianon után történtek igazolják ezt a félelmet, a román, szlovák és szerb többségű területek magyar és német „töredékei” az elnyomás, kitelepítés és az asszimiláció révén mára szinte teljesen eltűntek.

Az akkori egész Kelet-Közép-Európára jellemző volt, hogy a városok és környékük lakossága nyelvileg különbözött, de sok vidéken is eltérő nemzetiségű falvak éltek egymás mellett. Mindez fokozottan érvényes volt nemcsak a három nemzet által lakott Erdélyére, de a Délvidékre és Felső-Magyarországra is. Még a nemzetiségileg kompakt tömbökben is általában magyar tudatú volt a birtokos nemesség, a várak, udvarházak, majorságok világa magyar volt. Érthető, hogy a Kápát-medence peremterületeinek képviselői, a nemesség mellett a városok német és növekvő számban zsidó lakói nem fogadhatták el, hogy egy nemzetiségileg „kikerekített” megyében, vidéken a parasztság nyelve legyen a domináló, esetenként a hivatalos nyelv. De a többnyelvű közélet, ügyintézés, bíraskodás, gondolata a magyar javaslatokban, tervezetekben megjelent. Mai szemmel nézve is járható megoldás lett volna Kossuth javaslata, a vallásfelekezetekhez hasonlóan nem a területre, hanem a személyekre épülő kulturális autonómia, ahol a püspök, érsek megfelelője a „nemzeti főnök”, vagy vajda. *„Az ország territóriumának nyelvek szerint való feldarabolását”* 1861 nyarán ugyan ő is elutasította, de *„a nemzetiségek szerint kikerekítendő, demokratikus autonómiával felruházandó megyékre kívánta építeni az új Magyarország <belszerkezetét>”*. Horvátországnak választást kínált a szövetségi szerződés és a teljes állami függetlenség között, *„az erdélyieknek suffrage universel alapján eldöntésére bocsátandjuk, maradjon-e az unió úgy, mint 1848-ban el lőn határozva, vagy pedig külön törvényhozási és adminisztratív autonómiával bírjon Erdély”*

³⁹ Kemény 1946, i.m. 53. Vö. Szabad 1967, i.m. 553.

– a közös honvédelem, külpolitika, diplomáciai képviselet, vámrendszer és pénzforgalom mellett.⁴⁰

Az uralkodó, a bécsi udvar továbbra is a magyarok ellen próbálta kijátszani a nemzetiségeket, de az átdolgozott és előterjesztett szlovák memorandumot, amely már a külön tartományi parlament tervezetét is magában foglalta, nem fogadta el. A szlovák vezetők között szakadás következett be. Az ún. memorandisták, élükön Daxnerrel, kitarottak a program mellett, míg Ján Palárik és követői a magyarokkal történő megegyezést szorgalmazták. A főként görögkatolikus papok által vezetett ruszin mozgalom is erre törekedett. A külön egységként kezelt Erdélyben a 1863–1864. évi nagyszebeni tartománygyűlés (a magyarok bojkottja miatt nem volt országgyűlésnek nevezhető) törvényt fogadott el a román nemzet és a két román egyház egyenjogúsításáról, és külön törvényt alkotott „a három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben”. Eszerint valamennyi hivatalos fórumon egyformán lehetett használni a magyar, a német és a román nyelvet. A törvényhatóságok, a városok és a községek maguk határozhatták meg ügykezelési nyelvüket. Az ekkor elfogadott törvényeket azonban felülírta és eltörölte az 1865. novemberre összehívott erdélyi országgyűlés, amely – immár a magyarokkal kiegyezni kész uralkodó jóváhagyásával, de román és szász különvéleménnyel – visszaállította az 1848-ban megszavazott Uniót. Ennek része volt az ígéret, hogy „*az egyesült Magyarország és Erdély összes honpolgárainak egyenjogúsága, polgári és politikai tekintetben újabban is biztosítottatik.*”⁴¹ Végül a nemzetiségi törvénnyel együtt, az 1868. évi XLIII. számú törvény elfogadásával került sor Erdély és a Magyar Királyság újraegyesítésére, az 1848-as jogfolytonosság alapján. Illúziónak bizonyult minden olyan román, szász s némely magyar vélemény, amely Erdély sajátosságainak tiszteletben tartását, vagy ahogy a kérdésben legnagyobb román tekintélynek számító Vincențiu Babeș képviselő kérte, a magyar–horvát kiegyezést mintának tekintő szerződéses viszony létrehozását szorgalmazta.⁴²

⁴⁰ Szabad 1967, i.m. 556–558.

⁴¹ Katus 1993, i.m. 113–114. Az önkényuralom erdélyi megrendülését és az Unió helyreállítását részletesen ismerteti *Erdély története* III. XI. fejezet, 1465–1507.

⁴² Szarka 2017, i.m. 1573.

A Schmerling nevéhez kötődő „provizórium” alatt a magyarok részéről még alternatíva volt, hogy Béccsel vagy a nemzetiségekkel érdemesebb – „engedve a 48-ból” – megegyezni, de a hangulatot egyre inkább kifejezték Kecskeméthy Aurél szavai: *„Ausztriával, az uralkodó házávali kibékülésünk ára nem oly nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek, s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének.”*⁴³ Már a magyarokkal történő kiegyezést kereső uralkodónak szolt Deák Ferenc 1865. április 16-i „húsvéti cikke.” A magyar Országgyűlés 1865 decemberre történt összehívása, majd az 1866-os porosz-osztrák háború kimenetele elvezetett az 1867. márciusban elfogadott XII. törvénycikkhez, az uralkodó és a Deák, illetve Andrássy Gyula által vezetett magyar politikai elit kiegyezéséhez. Ennek kiegészítője, mondhatnánk szerves része volt a nem-magyar nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868. évi XLIV. nemzetiségi törvény, továbbá a magyar-horvát kiegyezést, a görögkeleti és görögkatolikus autonómiát és a zsidó emancipációt biztosító törvények.

Mi maradt meg az 1861-ben magyar, román, szerb és szlovák, valamint horvát részről megfogalmazott javaslatokból az 1868-as törvényben? Nem kevés. Katus és Szarka hivatkozott, könnyen elérhető tanulmánya részletesen bemutatja az Országgyűlés nemzetiségi bizottságában, illetve albizottságában elkészült és megvitatott törvény születését, tartalmukat szükségtelen itt megismételni, de néhány elemük kiemelendő.

„Az 1868: XLIV. törvénycikk egy folyamat része volt, (...), a nemzetiségi törvény kora. 1848 késő nyarán vette kezdetét, s 1868 novemberében, a nemzetiségi törvény országgyűlési vitájával zárult le. Kereken 20 évig tartott tehát az a nehéz érlelődési időszak, amíg a magyar liberális politikai gondolkodás kihordta, megszülte ezt a törvényt.” *Támaszkodott „ennek a két évtizedes politikai eszmélődésnek, vitának egész anyagára, arra már pusztán a szövegek terjedelmével mérve is impozáns politikai elméleti munkára, amely könyvekben, újságcikkekben, röpiratokban,*

⁴³ Kecskeméthy 1862-ben megjelent szavait idézi: Kovács–Katus 1979, i.m. 690.

országgyűlési beszédekben, magánlevelekben, vagy éppen kiadatlan kéziratokban objektiválódott.”⁴⁴

Érdekes és elgondolkodtató Kemény G. Gábor felvetése, hogy az 1865-ben megnyílt országgyűlésnek folytatnia kellett volna a „nemzetiségi bizottmány” 1861. augusztusban kényszerűen megszakadt munkáját, de a megkezdődő kiegyezési vita mindent háttérbe szorított. Szerinte az lett volna a természetes, hogy a magyarországi népek egymás közti viszonyát tisztázó nemzetiségi törvény megelőzze a kiegyezési témát.

„Deák, Eötvös és Andrássy, a kiegyezés triumvirátusa azonban megfordították a sorrendet. [...] Ha okát keressük ennek az eljárásnak, kézenfekvőnek látszik annak feltételezése, hogy a nemzetiségi törvényt Deákék szándékkal késleltették, hogy a kiegyezési törvényjavaslat elfogadtatása után <birtokon belül> tárgyalhassanak a nemzetiségekkel.”⁴⁵ Ezzel együtt az 1865 decemberére összehívott magyar országgyűlés a nemzetiségekkel történő kiegyezés szükségességével tisztában volt. Feliratában – hasonlóan az 1861. évi országgyűléshez – kijelentette, hogy „a mindinkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet igényel s nem lehet azt a múlt időknek és régibb törvényeknek ménékével mérni. Nem fogjuk feledni, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosai szintűgy Magyarország polgárai s mi őszinte készséggel akarjuk mindazt, amit e részben az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani. Mi a különböző nemzetiségek érdekeire vonatkozó törvények alkotásában is az igazság és testvériség elveit követendjük.”⁴⁶

⁴⁴ Katus 1993, i.m. 99. Értékelése az alapvető forráson alapul: Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I., valamint Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvólasztmányának. Irományok. II. Irományok VI-VII.

⁴⁵ Kemény 1946, i.m. 70. A nemzetiségi törvény előkészítését és tárgyalását kritikai szellemben ismerteti Uo. 69- 112.

⁴⁶ Katus 1993, i.m. 114.

A nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására titkos szavazással választott bizottságban szerb, román, szlovák és szász képviselők is helyet kaptak. A nemzetiségi albizottság 1867 júniusára készült el javaslatával, ez 7 fejezetben és 35 paragrafusban tárgyalta a nemzetiségi jogokat, biztosította az anyanyelv széles körű használatát és még az államot is kötelezte nem magyar oktatási nyelvű alsó és középfokú iskolák felállítására. A magyar többségi javaslatával szemben az országgyűlés tizenhét román, hét szerb és egy rutén ellenzéki képviselője nevében Mocsonyi Sándor (Alexandru Mocioni) temes megyei román képviselő 1867. február 11-én önálló nemzetiségi törvénytervezetet nyújtott be a nemzetiségi bizottságnak. Kívánták, hogy *„az állam politikai és területi egységének határain belül”* az öt legnagyobb etnikai kisebbséget ismerjék el a magyarral egyenjogú *„országos nemzeteknek”*, akiknek joga van *„a magyar korona lobogója mellett a középületeken saját nemzeti zászlóját kitűzni.”* Ezek a nemzeti közösségek, mint jogi személyek kapjanak politikai jogokat és képviselőket a felsőházban, a központi hatóságoknál, a felső bíróságoknál, s általában minden állami hivatalban. A vármegyéket, járásokat és választói kerületeket úgy kell *„kikerekíteni,”* hogy azokban *„az egyes nemzetiségek lehetően abszolút vagy legalább is relatív többséget alkossanak.”* Az egyes közigazgatási egységekben a többséget alkotó nemzet nyelve lesz a hivatalos nyelv, de a vegyes lakosságú területeken *„a számba jöhető tekintélyesebb kisebbségnek is meglesz a joga, hogy nyelve második hivatalos nyelv legyen.”* Az iskolákban az ország történetén kívül saját nemzetük történetének oktatását is óhajtották, az egyetemeken és a jogakadémiákon pedig kisebbségi nyelvű előadások és vizsgák lehetőségének megadását.⁴⁷

Miközben egyes nemzetiségi kevesellték képviselőik javaslatait, a nemzetiségi vagy vegyeslakosságú megyék magyar nemessége körében azok éles tiltakozásokat váltottak ki. Ezek hatására a közel másfél évvel később, 1868. októberben módosítva benyújtott törvényjavaslat lényegében a magyart tette valamennyi törvényhatóság első hivatalos nyelvévé. Deák a javaslatot kiegészítette az egységes és oszthatatlan

⁴⁷ A törvényjavaslat és vele párhuzamosan a kisebbségi javaslat teljes szövegére Kemény 1946, *i.m.* 85-92.

magyar politikai nemzet tételével. A törvény vitája során minden nemzetiségi képviselő tiltakozott a nemzetiségeknek a politikai nemzet konstrukciójából való kihagyása és az egyes nemzetiségi társadalmak tételes egyenjogúsága kinyilvánításának elmaradása miatt. Az 1861-ben a magyarokkal történő megegyezést szorgalmazó szerb Svetozar Miletić rámutatott, hogy *„egyetlenegy politikai nemzet, egy politikai nemzetiség, az fictio oly államban, amely több nemzetből és nemzetiségből áll, és pedig olyanokból, melyek milliommokat számítanak.”*⁴⁸

Szekfű Gyula arra hivatkozva bírálta a nemzetiségek területi autonómia-követelését, hogy *„a nem-magyarok tehát az országból külön részeket akartak kivágni, s ezek felett sokkal kizáróbb etatizmussal akartak uralkodni, semmint azt Deák törvénye a magyaroknak az egész ország fölött megengedte volna. (...) az egész elképzelés nem ismeri a vegyes lakosságú területet, nem ismeri a kisebbségek védelmét, hanem az evidenten vegyes államot lehetőleg homogén részekre akarja bontani. Hogy ez a századok óta végkép összevegyült telepedés folytán a kisebbségek (...) minő elnyomására vezetett volna, az könnyen elképzelhető a Trianon után bekövetkezett elnyomási rendszerből.”*⁴⁹ E sok tekintetben helytálló érvelés egyetlen hibája, hogy nem reális az a feltételezés, miszerint a dualista Magyarországon a „kikerekített” megyékben, vagy autonómiával rendelkező nemzetiségi területeken a magyar, német, ruszin lakosságot elnyomták volna, nem lettek volna nyelvhasználati jogaik, nem szólhattak volna be a helyi politikába. A megegyezés érdekében erről a problémáról kellett volna tárgyalni a törvény előkészítése, vitája során.

Az elfogadott törvény végül fenntartotta a nemzetiségi nyelvek széleskörű használatát, és leszögezte, hogy a hivatalok betöltésénél egyedül a képesség irányadó, sőt *„az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.”*⁵⁰ A törvény lehetővé tette, hogy az alsófokú bíróságok előtt minden állampolgár a saját anyanyelvén vagy az általa választott nyelven

⁴⁸ Szarka 2017, i.m. 1574.

⁴⁹ Szekfű 1934, i.m. 381

⁵⁰ Kemény 1946, i.m. 109.

pereskedhessék, és a perrel kapcsolatos minden hivatalos iratot a saját nyelvén is megkapjon. Külön törvény (az 1868: IX. töménycikk) széles körű belső önkormányzatot engedélyezett a szerb és az immár különválasztott román ortodox egyházak számára. A törvény nem vonatkozott Horvátországra, az 1868: XXX. tc. (Horvátországban az 1868: I. tc.) biztosította a társország széleskörű beligazgatási autonómiáját és a horvát nyelv használatát.

Szekfű Gyula a nemzetiségi egyenjogúsítás törvényét a nagy liberális nemzedék – kivált Eötvös és Deák – nagyvonalú alkotásának, „földöntúli idealizmusnak” nevezte, már csak azért is, mert nem volt semmi szankciója, *„Eötvös idealizmusa korlátokról és büntetésekről, jóvátételtől megfeledkezik.”* Szekfű szerint „egyoldalú kiegyezés” volt, mert *„mi magyarok feljárnlottunk és megadtunk mindent, amit csak méltányosság és akkori műveltségünkön uralkodó liberalizmus szerint kellett, sőt lehetett megadnunk; a nemzetiségek azonban, kik 48-as és abszolutizmus korabeli tanulságait siettek elfelejteni, visszautasíták legjobbjainknak, Deák és Eötvösnek békülő kezét és passzív rezisztenciával elhagyták a magyar közéletet.”* De hozzáteszi, hogy a magyarság a nemzetiségek igényei, területi követelése miatt is idegenkedett e törvénytől, azt *„Deák személyes tekintélye és a negyvenes évek nemzedékének még élő tagjai hajtották keresztül a képviselőház retortáin.”*⁵¹

Katus vitatja azt a korabeli publicisztikában és a történeti irodalomban gyakran olvasható állítást, miszerint a nemzetiségi törvény nem volt egyéb pusztá papirosnál, s a magyar kormányok sohasem gondoltak végrehajtására. Rámutat, hogy a törvény rendelkezéseinek végrehajtása a törvényhatóságok, a községek és az egyházközségek hatáskörébe tartozott, és szinte megyéről megyére, községről községre eltérő állapotokkal találkozunk. Megállapítása szerint *„európai mércével is kiemelkedőnek minősíthető dokumentum született a liberális politikai elit tollából. (...) Nem csúcspontja, inkább végpontja, lezárása a magyar politikai gondolkodás e fényes korszakának.”*⁵²

Szarka is megállapítja, hogy *„az 1868. évi nemzetiségi törvény, együtt a horvát–magyar kiegyezést, illetve az Erdély unióját szabályozó törvényekkel*

⁵¹ Szekfű 1989, i.m. 207-209.

⁵² Katus 1993, i.m. 124.

(...) [j]elentős mértékben hozzájárultak a soknyelvű, sokvallású ország működőképességének biztosításához, a Horvátországgal való viszony szabályozott mederben tartásához, illetve Erdélynek – több mint három évszázadnyi különfejlődés utáni – a rendelkezésre álló ötven év alatt összességében sikeres politikai integrációjához. Ugyanakkor csak a horvát-magyar kiegyezés esetében sikerült konszenzus közeli helyzetet elérni. Az erdélyi, illetve a nemzetiségi kérdésben az érintett társadalmaknak nem adatott meg a lehetőség, hogy valóságos politikai reprezentáció képviselje érdekeiket”.

Véleménye szerint komoly fogyatékosága volt a törvénynek, hogy a nemzetiségi társadalmakat és mozgalmakat csak az egyéni jogok szintjén próbálták nemzetiségi jogokkal ellátni, miközben az egyházi vagy az oktatási, kulturális jogok működtetéséhez eleve közösségi intézmények, garanciák voltak, illetve lettek volna szükségesek.⁵³

Nem lehet megválaszolni, hogy amennyiben az országgyűlés helyt adott volna a kisebbségek kifogásainak, akkor a Magyar Királyság, Hungária népei között létre jött-e volna az a kiegyezés, ami felé mutatott az 1849 júliusában Szegeden elfogadott törvény, és ami mellett Kossuth és Teleki László az emigrációban is letette a voksot. Ez valamilyen föderatív szerkezetet igényelt volna. De 1868-ban volt erre külföldi példa? Ellenpélda volt Francia-, Olasz- és Németország, ahol nagy történelmi és nyelvjárásbeli különbségek ellenére centralizált állam jött létre. Az erdélyi Unió és a kiegyezési törvény tulajdonképpen a magyar egységet valósította meg – a nemzetiségeket is belegondolva. Amikor az ír mozgalom – a magyar példát követve – Egyesült Királyságon belüli önkormányzatot, Home Rule-t követelt, és Gladstone liberális miniszterelnök az Ausztria és Magyarország közötti kiegyezésre hivatkozva ezt 1886-ban el akarta fogadtatni, pártja egy része azonban azt elutasította, sőt Joseph Chamberlain vezetésével létrehozták a Libreral Unionist Party-t.⁵⁴ Hasonlóan utasította volna el a magyar politikai osztály többsége az autonóm nemzetiségi területeket. Ezért is

⁵³ Szarka 2017, *i.m.* 1575.

⁵⁴ Az ír-magyar párhuzam kidolgozója Arthur Griffith (1871-1922), az 1921-ben létrejött Ír Szabadállam első miniszterelnöke volt. Ld. Griffith 1905, Kabdebo 2001, *i.m.* 19-46. és Jeszenszky 2003, *i.m.* 104-106.

történelmietlen ezt a törvényt a mai nemzetközi felfogás alapján vizsgálni. Katus László joggal mutat rá, hogy az 1868: XLIV. törvénycikk gyökeres szakítást jelentett azzal a nemzetiségpolitikai szemlélettel, amely az 1848 előtti nyelvtörvényekben jutott kifejezésre. Ezek a törvények a közélet nyelvét minden szinten és az ország egész területén a magyart tették. A kisebbségi nyelveket a magánéletbe igyekeztek visszaszorítani. E nyelvtörvények hátterében az az illúzió rejtett, hogy az ország nem magyar lakói fokozatosan elmagyarosodnak, s a magyar nyelv elterjedésének határa egybe fog esni az országhatárral. Azt is remélték, hogy ezt a folyamatot a polgári átalakulás meggyorsítja, elősegíti. 1848-49 tragikus tapasztalatainak hatására azonban a magyar liberális politikai gondolkodás szakított a reformkor illúzióival, és a valóságos helyzetnek megfelelőbb álláspontokat dolgozott ki a nemzetiségi kérdésben.⁵⁵

Utólagos bölcsességgel vagy idealista moralizálással súlyos hibának mondható, hogy az 1868. évi törvény nem ment tovább, nem tudta megteremteni a kiegyezést a nemzetiségekkel, sőt azt nem tartotta be, ezzel még jobban elidegenítve az ország nem-magyar felét. De lássuk be, a magyar politikai közvélemény egészen 1918-ig abban a hitben ringatta magát, hogy az idő nekik, a magyar elemnek dolgozik, és a magyarul beszélők, a magyar tudatúak idővel meghatározó többségre tesznek szert a történelmi országban, és a politikai nemzet valóban magyar nemzetté válik. Ott volt a francia és a brit példa, különösen az utóbbi: az angol nyelv és kultúra a brit mez alatt bekebelezni látszott a skótokat, a velszieket és még az íreket is. A Brit Birodalom (majd a francia is) érvényesülési lehetőségeket kínált minden tanult állampolgárának. A magyar nemzetiségpolitika híres bírálója, a nálunk korábban Scotus Viatorként ismert R.W. Seton-Watson jó példája annak, hogy az erős skót tudat és büszkeség jól megfért az Egyesült Királyság szolgálatával. Mai szomszédainkat a dualizmus kora magyar elitjéhez hasonló remény és törekvés vezérli: az államnyelv megtanulásával és beilleszkedve, integrálódva az ország politikai és gazdasági életébe, idővel a magyar kisebbségek asszimilálódnak, beolvadnak, és csak mint

⁵⁵ Katus 1993, *i.m.* 99-100.

etnográfiai érdekességeként marad fönt náluk a magyar ének, tánc, színpadi népviselet és a magyar konyha. Katus László statisztikai tanulmányai alátámasztják ezt a – talán csak a tudat alatt működő – koncepciót: ha nincs I. világháború, akkor az iparosodás, az urbanizáció, a sajtó és az opportunizmustól és karrierizmustól támogatott természetes asszimiláció oda vezetett volna, hogy a magyar elem aránya pár évtized alatt az ötvenről elérhette volna a hetven százalékot.

1868 és 1918 között

Szekfű megállapítása helytálló: a nemzetiségi törvény sem a magyart, sem a többi népet nem elégítette ki. Nem volt kisebbségvédelem, de a magyarság az európai példákat sem követte a nemzetállam erőszakos kiépítésében. Joggal írta, hogy a törvényt nem hajtották végre, „közigazgatási tűszúrások,” sok-sok szónoklat, újságcikk szorgalmazta a magyar nemzetállam kiépítését.⁵⁶ Tegyük hozzá a sajtópereket, az izgatás vádjával született börtönbüntetéseket (Svetozar Miletićet a nagyszerb gondolat terjesztése vádjával 1876-ban öt évi börtönnel sújtották), a kisebbségek kizorítását az államigazgatásból és a bíraskodásból, a nemzetiségi nyelvű iskolák számának csökkenését, a helynevek magyarosítását. Viszont a magyar hivatalos nyelv oktatását a nemzetiségek iskoláiban is előíró 1879. évi iskolatörvények összhangban álltak minden modern állam gyakorlatával, az államnyelv kötelező oktatásával és terjesztésével.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény elfogadása utáni években az országgyűlés több mint ötven nemzetiségi képviselője annak revíziójára törekedett.⁵⁷ Kezdetben a magyar ellenzékkel, elsősorban a kiegyezést elutasító szélsőballal, élén Mocsáry Lajossal, együtt utasították el az önkormányzatokat szűkítő, központosító politikát, de az függetlenségi ellenzék a nemzeti türelmetlenségben egyre inkább túllícitálta a kormányt. Ebben szembekerült saját elnökével, Mocsáryval, aki „fehér

⁵⁶ Szekfű 1934, *i.m.* 382. Jellegzetes példa a két lehetséges útra két magyar liberális főispán, Radvánszky Antal Zólyom, illetve Túróc és Révay Simon Túróc vármegyei főispánok eltérő viselkedése. Ld. Demmel 2025, *i.m.* 178-183.

⁵⁷ Pap 2022a.

hollóként” állt ki Kossuth demokratikus nemzetiségi politikai elveiért. A nemzetiségek nyelve egyre jobban kiszorult az ügyintézésből és a közéletből, a szűk választójog és a nemzetiségi tömegek érdektelensége következtében országgyűlési képviselőjük lecsökkent, a 80-as évektől a politikai passzivitásba hátráltak. 1875-ben a pánszlávizmus terjesztésére hivatkozva bezárták a három szlovák nyelvű gimnáziumot és a Matica Slovenska közművelődési egyesületet. A kiegyezés szükségességének a gondolatát föl váltotta a természetes asszimiláció, a magyarosodás kormányzati intézkedésekkel történő gyorsítása, noha a „könyörtelen magyarosítás” vádjá nem állja meg a helyét.⁵⁸

Csodálkozhatunk-e azon, hogy a politikai céljaikért eredménytelen harcot folytató nemzetiségi politikusok külföldi támogatást kerestek? Elsősorban az 1878-tól teljes állami függetlenséggel rendelkező Román és Szerb Királysághoz, a szlovákok az erősödő cseh nemzeti mozgalomhoz és az orosz befolyást jelentő pánszlávizmus eszméjéhez fordultak, míg a németek kis része a pángermán Alldeutsche Verbandhoz. A balkáni török uralom elleni felkelések és a Monarchia Balkán-politikája ösztönözte a dualizmust a trializmussal felváltani akaró tendenciákat, illetve a délszláv egységre törekvést. Nyugat-Európában az 1848-ra épülő magyar szimpátia mellett megjelent a magyar nemzetiségi politika bírálata. Ehhez erős ösztönzést adott az az erdélyi románság vezetői által 1892-ben az uralkodóhoz benyújtott Memonrandum terjesztői ellen 1894 májusában „sajtó útján elkövetett izgatás” vádjával indított per. A magyarországi nemzetiségek 1895. augusztusi kongresszusa a nyelvhatároknak megfelelően kialakított megyéket követelt, ezt figyelemre sem méltatta a kormány vagy a parlament. A századfordulótól kezdve a nemzetiségi politikusok már nem az 1868. évi törvény módosítását, hanem legalább a betartását követelték. A nemzetiségi mozgalmak súlypontja a gazdasági jellegű intézményekre, a bankokra és takarékpénztárakra tevődött át. A román Albina bank sikeresen vásárolta föl és juttatta román kézbe a magyar birtokosok eladásra kínált földjeit.⁵⁹ A nemzetiségi pártok programjában megjelent az általános és titkos választójog követelése is.

⁵⁸ Katus 1979, *i.m.* 1333-1393.

⁵⁹ Uo. 1002-1063. A bankok vonatkozásában: Uo. 1005.

Nagy vihart, nemzetközi visszhangot váltottak ki az 1906-ban kormányt vállalt Nemzeti Koalíció vallás- és közoktatási minisztere, Apponyi Albert által 1907-ben benyújtott és elfogadott, „Lex Apponyi”-ként elhíresült törvények. Ezek a nem magyar tanítási nyelvű községi és egyházi elemi iskolákban elrendelték, hogy a magyar nyelv „megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámában oly méroben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.”⁶⁰ Az 1907:XXVII. te. következményeként csökkent a nemzetiségi elemi iskolák száma, az 1880. évi 6000 iskolával szemben 1914-ben már csak mintegy 3300 elemi iskolában folyt nem magyar nyelvű tanítás, ezeknek több mint fele a román egyházak által fenntartott intézmény volt,⁶¹ vagyis az egyes magyarországi nemzetiségeket az anyanyelven oktató iskolahálózat csökkenése eltérő mértékben érintette. Mindeközben a kétnyelvű oktatást biztosító iskolák száma 2389-ről 3404-re nőtt. A miniszter az iskolákban elrendelte a magyar címer és zászló, valamint a magyar nyelvű feliratok és táblák kifüggesztését a régi, nemzetiségi nyelvű feliratok és táblák helyett, az utóbbiak megőrzését azonban később mégis engedélyezte.⁶² Ugyancsak széleskörű nemzetközi elítélést váltott ki a csernovai (ma Černová, a szlovákiai Rózsahegy része) katolikus templom fölszentelése körül a szepesi püspököt kövekkel megdobáló szlovák lakosság ellen vezényelt, tizenöt halálos áldoztot követelő sortűz.

Egy kiegyezési javaslat: R.W Seton-Watson *Racial Problems in Hungary* című könyve

Aligha vitatható, hogy a dualizmus korában a magyarok és a nemzeti kisebbségek viszonya fokozatosan rosszabbodott, a megegyezési, kiegyezési kísérletek csupán néhány személyre és írásaikra korlátozódtak. Az 1904-06. évi politikai és alkotmányos válság aláásta a „szabadságszerető”

⁶⁰ A törvényeket szélesebb összefüggésben tárgyalja Szarka 2007. Az 1907:XXVII. számú törvénycikket közli Balogh-Sipos 2002, *i.m.* 186-200, az idézett 19. §: 192.

⁶¹ Katus 1979, *i.m.* 1007.

⁶² Balogh 2002.

és liberális magyarok és Magyarország, mint az Osztrák-Magyar Monarchia stabilizáló tényezője képét, és ráirányította a figyelmet a magyarok és a nem-magyar kisebbségek közötti erősödő feszültségre, ellentétre. Az Európában egymással szemben kialakult két szövetségi rendszer, a germán-szláv ellentét nemzetközivé tette a Monarchia, és ezen belül a Magyar Királyság belső problémáit.⁶³

Robert William Seton-Watson (1879–1951) publicista és történész, 1920 után egyetemi tanár, magyar kortársainak többsége szemében a magyar politika elfogult bírálója, a Monarchia egyik sírásója.⁶⁴ Skót presbiteriánus családi háttéréből és liberális felfogásából fakadóan a demokratikus szabadságjogok lelkes tisztelete, a szigorú erkölcsi elveket valló hit és minden politikai és társadalmi igazságtalansággal szembeni fölháborodás jellemezte. 1905 novemberében, a magyarországi politikai válság kellős közepén, a Tisza István Szabadelvű Pártját legyőző koalíció lelkes híveként érkezett Bécsbe. 1906. május elején egy sereg ajánlólevéllel felvértezve utazott Budapestre. Az Apponyi mellett Kossuth Ferencsel, Esterházy Sándorral, Láng Lajossal és Rákosi Jenővel folytatott beszélgetések ébresztették fel benne az első kételyeket, amelyeket azután tovább erősítettek az erdélyi körútján a nagyszebeni szászoktól és a román politikus-újságíró gárdától hallottak. A bécsi parlamenti könyvtárba visszaérkezve már nem fogadta hitetlenkedve a bécsi szociáldemokratáknak a magyarok sovinizmusáról mondott szavait. 1907 márciusát Észak-Magyarországon töltötte, főként a szlovákok helyzetének a tanulmányozásával. Benyomásait egy magánlevélben így foglalta össze: *„Magyarország egész politikai élete korruprt és rothadt, és a magyar hegemonia épülete lassan, de biztosan összeomlóban van.”*⁶⁵

A brit sajtóban megjelent első, jóindulatú hangon bíráló újságcikkeit a magyar sajtó sértő szavakkal utasította el. Vita helyett a szerzőt támadták, a magyarelles bécsi körök fizetett ügynökének beállítva. Az ezen érthetően fölháborodott fiatal „igazságkereső” utazásai és beszélgetései

⁶³ Jeszenszky 2020. Vö. Dolmányos 1976.

⁶⁴ Magyar vonatkozású működését a fenti könyv részletesen tárgyalja. Összefoglaló értékelése Jeszenszky 1982, *i.m.* 26–28; Glatz 1989, *i.m.* 207–210, valamint Jeszenszky 1987, *i.m.* 20–21.

⁶⁵ Jeszenszky 2020, *i.m.* 269.

alapján írta meg 1908-ban megjelent *Racial Problems in Hungary* (Nemzetiségi problémák Magyarországon) című könyvét. Ez a magyar nemzetiségi politika részben jogos, de sok esetben elfogult és túlzó bírálata. Kiinduló pontja volt, hogy tarthatatlan az a magyar álláspont, amely nem ismeri el a nemzeti kisebbségek államalkotó voltát, és ami nemzeti érzésük minden megnyilvánulásában államellenes tendenciát, szeparatizmust lát. A törvények, a statisztikai adatok, főként pedig több száz konkrét eset felsorakoztatásával arra a megállapításra jutott, hogy „a nem magyar nemzetiségek a civilizált Európában példa nélkül álló elnyomó politika áldozatai.”⁶⁶ (Nem tudta volna, hogy Oroszországtól a Német Birodalomig a magyarországinál jóval súlyosabb volt a nemzeti kisebbségek helyzete?) A vádpontok hitelességét a későbbi magyar történetírás is sok esetben igazolta, és már csak azért is hihetünk a szerzőnek, mert az általa bírált jelenségek túlságosan ismerősek az I. világháború után a magyar nemzeti kisebbségekkel szemben – általában jóval súlyosabb formában – követett politikából. Seton-Watson ekkor még elutasított minden szeparatista törekvést, a Habsburg Monarchia belső átalakulásával remélte biztosítani a soknemzetiségű birodalom jövőjét. Magyarország problémáinak megoldását az általános választójog bevezetésétől, a kisebbségi törvény betartásáról és kiterjesztésétől, a kulturális autonómia bevezetésétől várta. A korabeli angol sajtó többsége hitelt adott a „meggyőző vádirat”-nak nevezett állításoknak, és ez a könyv még ma is alapmunkának számít a közép-európai nemzeti problémákkal foglalkozók számára. Seton-Watson további cikkei és könyvei hatására a brit közvéleményben megrendült a szabadságszerető, liberális és alkotmányos Magyarország addig uralkodó képe.

Bírálata, a „vádirat” végén Seton-Watson tíz oldalon keresztül taglalta a magyarországi nemzetiségi kérdés általa javasolt megoldási lehetőségeit. Meggyőzően cáfolta, hogy az összlakosság magyar fele képes lenne nyelvben és tudatban asszimilálni a szláv, a germán és a román nemzetiséget, akiknek ráadásul milliós nagyságrendben vannak nyelvrokonaik a magyar határokon túl. A szeparatizmust, a kisebbségek óhaját, hogy csatlakozzanak a szomszédos országokhoz, amivel magyar

⁶⁶ Uo. 307.

résről gyakran vádolják őket, kulturális és politikai szempontok alapján csupán néhány fantaszta jámbor óhajának nevezte, hiszen reális lehetőséggé csak egy általános európai háború és a Monarchia fölbomlása esetén válhatna, márpedig ezt senki sem kívánja, írta.

Az egész Monarchia föderális alapon történő átalakítása, konkrétan Aurel Popovici tizenöt egységből álló Nagy-Ausztria terve ellen azt hozta föl, hogy alkotmányos úton nem valósítható meg a sok ellenérdekelt miatt. Viszont nagyon jónak találta Karl Renner kulturális autonómia-elképzelését, vagyis – Kossuthoz hasonlóan – a vallásfelekezetekhez hasonló korporatív megoldást, amely nemzeti ügyekben leválasztaná az igazgatást az állami adminisztrációtól. Ez Ausztriában megvalósítható, Magyarországon viszont erős ellenállásba ütközne, állapította meg. Az egyes népfajok által lakott területek autonómiáját, tartományi parlamentekkel, túlhaladott koncepciónak tartotta, de nem utalt arra, hogy ez ellen reális érv a lakosság kevert jellege.

Bármelyik megoldáshoz előfeltételnek látta a következő reformokat: a választójog jelentős kiterjesztése, titkos szavazással. A választókerületek tükrözzék a lakosság etnikai összetételét és számát. Számolják föl a választásokat kísérő korrupciót. A megyék területe tükrözze az etnikai választóvonalakat. A közigazgatást demokratizálni kell a helyi nyelvet ismerő hivatalnokok alkalmazásával. Az egyes egységekben a tárgyalás és a jegyzőkönyv nyelve a magyar, de ahol a lakosság egy harmada igényli, az ő nyelvén is publikálni kell, a vitákban pedig mindenki anyanyelvén szólalhat fel. Legyen az egyes nemzetiségeknek önálló oktatási rendszere, ahogy ez Skóciában működik, anélkül, hogy területi autonómiát, Home Rule-t vezetnének be. Korlátlan legyen a gyülekezési és egyesülési jog. A szlovák Maticának vissza kell szolgáltatni épületét és vagyonát. Legyen teljesen szabad a sajtó, a nemzetiségek és a szocialisták elleni politikai pereket meg kell szüntetni. A „nemzetiség elleni izgatás” bűntétel megszüntetése vagy vonatkozzon minden nemzetiségre. A szlovák nyelv használatának követelése ne minősüljön pánszláv agitációnak. Az 1868: XLIV. tc. 17. bekezdése alapján elemi és középiskolákat kell felállítani valamennyi nemzetiség számára. A kisebbségek nyelve is jelenjen meg az állami hirdetményeken, valamint a vasútállomásokon és a postahivatalokban. Valamennyi

parlamenti képviselő élvezzen teljes immunitást, a hazaárulás esetét kivéve. Szigorú intézkedések szükségesek a csendőrség provokatív viselkedés ellen, kívánatos, hogy a löfegyvert váltsa föl a pálca. Világosan különböztessék meg minden hivatalos dokumentumban és közleményben a „magyarországi” (Hungarian) és a „magyar” jelzőt, azaz a politikai nemzet különböztessék meg a magyar etnikumtól.

Bármennyire élesen is bírálta Seton-Watson könyve a magyar nemzetiségi politikát, mégis a területi integritás alapján állt. Hangsúlyozta, hogy javaslatai nem érintik Szent István koronájának a szuverenitását vagy Magyarország területi egységét, területi autonómiát is csak Horvátország számára kívánt. A magyar nyelv státusa sem változna, hiszen a magyar maradna az állam, a kormány, a parlamenti viták és a felsőbbbíráskodás hivatalos nyelve. Magyar maradna a két egyetem nyelve és a magyar kötelező tantárgy lenne valamennyi középiskolában. Kifejezetten elvetette és elítélte „a pánszláv és dákoromán ábrándokat.” Ezzel lényegében a „mérsékelt” kívánságok, a törvényes és jogos igények kielégítését javasolta, mindazt, ami az 1868-as nemzeti törvény betűjéből vagy szelleméből következett. A szükséges választójogi, közigazgatási és szemléleti változásokat a kormányon lévő koalíciótól nem várta, de bízott benne, hogy a választójog megreformálását követően összeülő népparlament fogékony lesz az új gondolatokra. Vallotta Magyarország politikai egységének szükségességét (ezért is ajánlotta könyvét „A Hungar nemzetnek” – így, magyarul). Ekkoriban még a dualizmus rendszerét is megőrizhetőnek tartotta úgy, hogy a magyarok *primi inter pares* maradnak egy megreformált országban.

Volt-e azonban bármi realitása, hogy egy történésznek készülő fiatal skót megfigyelő részletes javaslatai alapján – vagy bármi más kezdeményezés révén – még a világháború kitörése előtt létrejöhessen valamilyen megegyezés, kiegyezés a magyar politikai osztály és a nemzetiségek képviselői, értelmisége között? Ha valamikor, akkor 1906 áprilisában lehetett volna, ha a „nemzeti koalíció” nem adja föl katonai követeléseit a kormányra lépés érdekében (és megígérve az általános választójogot, amit azután nem tartott be), és királyi akarrattal oktrojálták volna az általános választójogot, ahogy azt a parlamenten kívüli

Fejérváry-Kristóffy-kormány javasolta,⁶⁷ akkor ilyen, vagy hasonló javaslatokat egy új parlament és kormány talán megfontolt volna.

A „vándorló skót” részletes javaslati egy új nemzetiségi törvény, a nemzetiségekkel megvalósítandó valódi kiegyezés alapjait vázolták föl. Túlzásaitól, alig leplezett elfogultságától és néhány téves állításától, valamint a szlovák probléma túlhangsúlyozásától eltekintve koncepciója nem állt távol a radikális reformokat sürgető magyar értelmiségiek és szociáldemokraták programjától. Ez vitathatatlan a *Huszádik Század* folyóirat körének, mindenekelőtt Jászi Oszkárnak újságcikkei, majd a nemzetiségi kérdésről 1912-ben megjelent nagy könyve alapján. Kapcsolatuk első levelében Jászi a magyar sajtóban erősen támadott könyvről írta

„Még nem ismerem pontosan a nemzetiségek kérdésével kapcsolatos elgondolásait és nézeteit, de az a néhány részlet, amelyet olvastam, azt a benyomást keltette bennem, hogy Ön helyesen találta meg minden társadalmi betegségünk fő okát: a feudalizmust, azaz a klerikalizmussal szövetkezett nagybirtokot. Önt éppen ezért nagyrabecsült bajtársunknak tekintjük a modern Magyarországért vívott küzdelmünkben, s reméljük, hogy megvásárolt vagy fanatikus rágalmazói nem fogják megtörni az ön nemes harci bátorságát.”⁶⁸

A könyvről írott részletes ismertetésében megvédte a magyar sajtóban „írói becsületében megtámadott” szerzőt, kimutatta, hogy munkája az egyik legfontosabb magyarországi probléma „mély, alapos és teljes feltárása”, vádjai „a nyugati kultúrember erkölcsi felháborodását tükrözik viszsza, melyet a jogrend Potemkin falva mögött rejtőző erőszakos osztályuralom váltott ki az angol parlamentarizmus és szabad megyei self-government levegőjén felnőtt publicistában”. Rámutatott, hogy a „pánszláv agitátor” belső reformra tett javaslati Deák és Eötvös liberális szellemében fogantak,

⁶⁷ Kristóffy 1927, i.m. VI. A választójogi harc, 237-302. VII. Az ellenállás bukása és a paktum, 303-382.

⁶⁸ Jászi Oszkár levele R.W. Seton-Watsonnak, 1909. március 12. In: Jeszenszky 1979, i.m. 760.

s szöges ellentétben állnak „az osztrák teoretikusok és osztrák nemzetiségi írók javaslataival”.⁶⁹

Jászi 1912-es könyvének VII. része, „A magyarországi nemzeti kérdés mai állapota” és VIII. része, „A nemzeti kérdés megoldása és egyéb következmények”⁷⁰ párhuzamba állítható Seton-Watson könyvének tartalmával és megoldási javaslataival. Egyetértett a francia szlavista Louis Eisenmann véleményével, miszerint az 1868-as törvény alkalmas volt Deák és Eötvös álmának megvalósítására, elmagyarosítás nélkül tenni a magyar állam lojális polgáiraivá a nemzetiségeket. *„És miért ne vehetné fel a magyar polgári demokrácia újra és nagyobb sikerrel azt a munkát, melyet a magyar rendiségnek egy kis liberális frakciója annyi nemes lelkesedéssel, de – a polgári erők akkori gyöngesége folytán – erőtlenül kezdett el?”*⁷¹ Jászi könyvét nem csupán méltatja, de hibáira és tévedéseire is rámutatott életrajzírója, Litván György, a könyv 1986-os kiadásához írt bevezetőjében.⁷²

A XX. század elejére a hazai nemzeti kisebbségek gazdasági ereje és politikai öntudata megerősödött. Pártjaik aktivizálódtak és radikalizálódtak, az 1906. évi parlamenti választásokon 24 képviselőjük jutott be az országgyűlésbe, akik megalakították nemzetiségi klubjukat, és közülük 23-an írták alá még ugyancsak a választások évében az uralkodónak előterjesztett nemzetiségi feliratukat. Az 1906-ban az uralkodóval szemben végül követeléseikről lemondó „nemzeti koalíció” javítás helyett csak tovább mélyítette a magyarok és a nemzetiségek közötti szakadékot.

Az 1913 júniusában újra kormányra került Tisza István elődei – és saját korábbi – nemzetiségi politikájától eltérően, de megőrizve a magyar állam „nemzeti egységéről” vallott felfogását, próbált mindennekelőtt Horvátországhoz és a magyarországi román nemzetiség képviselőihez közeledni. Az 1913. október végén folytatott tárgyalásokon a Román Nemzeti Párt képviselői többek között 50 román többségű választókerület kijelölését és több minisztériumban román államtitkárok

⁶⁹ Uo. 753.

⁷⁰ Jászi 1912, i.m. 436-534.

⁷¹ Uo. 519-520.

⁷² Jászi 1986, i.m. 9-59. Vö. Fischer 1978.

alkalmazását kérték. A miniszterelnök azonban csak az egyházpolitika, valamint az iskolai oktatás terén mutatkozott készsnek engedményeket tenni. Engedélyezte viszont a román nemzeti színeknek a magyarral együtt való megjelenítését. 1914 februárjában a kétoldalú tárgyalások eredménytelenül fejeződtek be.⁷³ Ennek fő oka azonban nem a magyar miniszterelnök makacssága volt, hanem a trónörökös, Ferenc Ferdnánd személye. Ő – régi Habsburg hagyományt fölelevenítve – a magyarországi nemzetiségekre támaszkodva akarta megtörni a kettős monarchiában szerinte érvényesülő túlzott magyar befolyást, mindenek előtt Tisza hatalmát, de terveiben inkább az egykori *Gesammtmonarchie* koncepciója köszönt vissza, semmint egy valódi föderális szerkezet.

Jászi 1918 tavaszán, tehát amikor a világháború kimenetele még kétséges volt, írta meg, de csak a vég pillanatában, októberben publikálta az Osztrák-Magyar Monarchia alapvető átalakításának, Közép-Európa föderációvá alakításának a tervezetét, *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* címen. Néhány nap alatt elkelt, és második kiadásban a cím már *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*-ra változtatva jelent meg. Magyarországot nem föderalizálva, hanem decentralizálva és minden nemzetiségnek a legszélesebb nyelvi és kulturális jogokat biztosítva, a magyar hegemoniát ezzel föladvá, de a történelmi terület gazdasági és földrajzi egységét megőrizve vitte volna be az államalakulatba. Milan Hodžának, az 1905-ben megválasztott Országgyűlés képviselőjének tett ajánlata 15 szlovák többségű megye, egy „Tót Impérium” teljes körű autonómiája volt, Magyarország határain belül. Egy évvel korábban, az antant 1918. tavaszi-nyári döntései előtt, a háború eldöntetlen állapotában, ez még elfogadható tárgyalási alap lett volna a Ferenc Ferdinándra számítani már nem tudó nemzetiségek számára. Méltányos és megszívlelendő javaslatok voltak. Jászinál hitelesebb, alkalmasabb személyt nem lehetett volna találni egy méltányos kisebbségpolitikai fordulat végrehajtására, de ennek szükségességét még a magyar közhangulat is csak a világháború legvégén, az összeomlás pillanatában értette

⁷³ Szász 1986, i.m. 1678-1687.

meg, pontosabban a területi integritás megőrzése egyetlen eszközként belátta.

Az elveszített háborút követő őszi rózsás forradalomban, 1918 novemberében Károlyi Mihály kormányában a nemzetiségi problémák előszámú szakértője, Jászi Oszkár lett „a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításának tárca nélküli minisztere.” Az országot 14 kantonra átalakító „Keleti Svájc” tervezete azonban már nem kellett a román, szlovák és szerb kisebbség hangadó politikusainak, őket a világháború győztésévé válás és a minél nagyobb területre kiterjedő nemzeti állam létrehozása fűtötte. Így papíron maradt a rutén és a szlovák autonóm területet létrehozó néptörvény.⁷⁴ A csehszlovák, román és szerb területi igények nem álltak meg az akkor még létező és meghúzható etnikai határnál, annál jóval többet, vegyes lakosságú és színmagyar területekre jelentették be igényüket, ami jórészt teljesült is. A történelem – legalábbis mivel én – sajnos Jászi vitapartnerét, Réz Mihály kolozsvári professzort, Tisza István szilárd híve figyelmeztetését igazolta: „előbb a szabadság [követelése], azután az uralom.”⁷⁵

Konklúzió

Magyarország hozta meg Európa első, a nemzeti kisebbségek számára fontos nyelvi jogokat biztosító törvényét. Az 1868. XXXIV. tc. „még ebben a kompromisszumos formájában is kiemelkedő alkotása a magyar és a kelet-közép-európai liberalizmusnak. Bár sem területi önkormányzatot, sem kollektív nemzeti politikai jogokat nem adott, az egyes állampolgárok minden közéleti fórum előtti szabad nyelvhasználatának, a nemzetiségek iskolaalapítási és egyesülési jogainak kodifikálásával még a 20. század végén is sok tekintetben a követendő minták egyike lehet a térség megoldatlan nemzetiségi problémáinak rendezésekor.”⁷⁶

⁷⁴ Uo. 1701-1718. Litván 2003, *i.m.* 131-163. Vö. Szarka 2008. A „néptörvények” szövegére Balogh-Sipos 2002, *i.m.* 216-223.

⁷⁵ Réz 1918.

⁷⁶ Katus 1993, *i.m.* 125.

A 20. század elején mind Magyarországon, mind külföldön szület-tek megoldási, kiegyezési javaslatok a magyarok és a történelmi ország nemzetiségei közötti viszony mindenkit kielégítő, méltányos rendezé- sére, de a politika ezeket nem vette figyelembe, a bírálatokra pedig éles elutasítással válaszolt. A külföldi kritika fogadtatása mindig fokmérője a közvélemény érettségének. Az egészséges, nem traumatizált társadal- mak, mint a legtöbb nyugati, nemcsak a dicséretet vagy a korrekt hangú bírálatot fogadják el, de a hamisnak ítélt véleményekre sem reagálnak túlzott indulattal, pánikszerűen. Inkább eredetét, valóságtartalmát ku- tatják, a kifejezett ellenszenvet pedig szinte kihívásnak, inspirációnak tekintik. A fölháborodás, a harag, a teljes visszautasítás, az ellenvadás- kodás a nemzeti tudat zavarának, gyakran a nem tiszta lelkiismeretnek a jele. A veszélyeztetettség érzetét hangos magabiztossággal és mások lenézésével kompenzáló nemzettudat a belső bírálatot hazaárulásnak, a külföldit pedig ellenséges cselekménynek fogja föl, kimerítve ezzel a politikai hisztéria Bibó István által érzékletesen leírt fogalmát.⁷⁷

Félrevezető és leegyszerűsítő lenne a Monarchia és vele együtt a történelmi Magyarország pusztulását annak tudni be, hogy a magyar sajtó és közvélemény a magyar belpolitikát kezdetben óvatosan bíráló külföldi szerzők éles támadásával azokat szenvedélyes magyar-elle- nessé tette, akik azután írásaikkal, majd a világháború alatti propa- gandájukkal előkészítették a trianoni igazságtalanságot. De a nyugati magyarság-kép megváltozása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ellenséggé vált Magyarország fölött a háború végén korábbi brit és francia barátai is könnyű lelkiismerettel mondták ki az ítéletet: bűnös nemzet, földarabolthatik. Abban pedig személyesen is nagy volt Seton- Watson és újságíró barátja, Wickham Steed⁷⁸ szerepe és felelőssége, hogy hová csapott le a bárd, hol húzták meg Trianonban a határokat.⁷⁹

Seton-Watson kortársa, Esmé Howard budapesti brit főkonzul 1910. évi jelentésében ugyan"valószínűleg megalapozottnak" ismerte el az

⁷⁷ Bibó 1960, *i.m.* 143.

⁷⁸ Henry Wickham Steed (1871-1956) a londoni Times napilap Ausztria-magyaror- szági tudósítója volt 1902 és 1913 között, a világháború alatt a lap külpolitikai rovatá- nak vezetője, majd 1918-ban főszerkesztője volt.

⁷⁹ Ennek iskolapéldája Jeszenszky 2004, *i.m.* 123-138, és Jeszenszky 2005, *i.m.* 6-7.

elfogulatlannak nem mondható skót „igazságkereső” legtöbb vádját, de rámutatott arra, hogy a magyarok, a nemzetiségek és <Bécs> hármas viszonyával foglalkozó külföldiek „általában magukévá teszik az általuk támogatott oldal előítéleteit.” Seton-Watsonnal ellentétben Howard képes volt fölülemelkedni ezeken az előítéleteken, szerinte az igazság Seton-Watsonnak a szlovák irodalom és művészet iránti túláradó lelkesedése és a legtöbb magyarra jellemző türelmetlenség a kisebbségek lenézése között van.

„Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a magyarok részéről ostobaság, hogy a magyarosítás túllép minden határon. Európában az egyik legkisebb nemzet, körül vannak véve ellenségekkel, akik alig várják, hogy rájuk támadhassanak. (...) Ma is érvényes a megfontolás, amiért Ausztria támogatását keresték, mert önmagukban túlságosan gyöngék. Mégis azt hiszik, hogy büntetlenül állhatnak szemben egyszerre Ausztriával, a szlávokkal és a románokkal. Igaz, hogy a legutóbbi időkben határozottan csökkentek a politikai perek és a jelenlegi kormány minden, az előző kormány által indított ilyen pert felfüggesztett, de a politika és a cél nem változott.” *A magyarok kétségtelenül szeretik a szabadságot, készek érte komoly áldozatokat is hozni, „de mint sok más szabadságszerető nép, amikor mások szabadságáról van szó, és az némileg csökkentené saját tekintélyüket és hatalmukat, már nem akarnak róla hallani”, s szabadságot követelő nem magyar honfitársaikat hűtlennek tekintik.* „Úgy érzem azonban, hogy nem vethetek rájuk követ, hiszen ugyanarra törekednek, mint a világ annyi nemzete: saját nemzetük biztonságát a lehető legszilárdabb alapra helyezni és a nemzet nagyságát növelni. Csupán remélhetjük, hogy jön majd egy kor, új nemzeti célokkal, amikor többre fogják becsülni mások szabadságának a tiszteletben tartását, mint fegyverrel birodalmat alapítani. (...) Amikor eljön ez az idő, Magyarország problémája megoldódik.”⁸⁰

⁸⁰ Public Record Office (London, Kew), Foreign Office (FO) 371/1046/6040, Howard 1910. évi jelentése, 1911. január 12., 33–34, 47–54.

Vannak-e érvényes, ma is felhasználható tanulságai az elvetélt kiegyezések történetének? A mából, de akárcsak Trianonból nézve, kézenfekvő, hogy volt esély, lehetőség a magyarországi nemzetiségi kérdés működő kompromisszumot, kiegyezést, jobb eredményt kínáló kezelésére, más döntésekre. Egyes egyének meg is hozták ezeket, azaz próbálták a gyakorlatban megvalósítani utólag (is) helyesnek bizonyult szándékaikat, de a közeg, az akkori magyar társadalom ezt nem tette lehetővé. Pontosabban a szabadságharc elvesztéséből a nemzet kitűnőségei levonták a tanulságot, megtették a jó javaslatokat, de egy más, akkor többet ígérő út hívei ezeket nem, vagy csak részlegesen valósították meg, utódaik pedig elrontották mindazt, ami még menthető volt. Az egyének felelőssége mögött ott van a kor, a társadalom felelőssége, az irreális, illetve felelőtlen és önző irányzatok, a rossz ügyeket népszerűsítő sajtó. Összességében megállapítható, hogy az elmúlt közel kétszáz évben többször is a nemzet kezében volt a jövő, a jobb út választásának a lehetősége, el is indult a helyes irányba, azután letért róla, utat tévesztett. Ady eltévedt lovasát „a régi, tompa nóta”, a „hajdani eszelősök” vitték bele a sűrű bozótba, hogy ott azután a téli mesék rémei kielevenedjenek. Ki lehet-e azonban még jutni a bozótból, az ingoványból, ahová egy nemzetet választói belevezették? Katus László tanácsa egyben válasz erre.⁸¹

Irodalomjegyzék

- Balogh Sándor – Sipos Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek – A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai. Budapest: Napvilág. 1993.
- Balogh Sándor: A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében. In: Balogh Sándor (szerk.) *A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848-1993*. Budapest: Napvilág. 2002.
- Beér János (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1954

⁸¹ Katus 2001.

- Bibó István: A keleteurópai kisállamok nyomorúsága. In: Szabó Zoltán (szerk.): *A harmadik út*. London. 1960.
- Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon: a Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest: Magvető. 1984.
- Demmel József: A túróci és a zólyomi modell. In: *Napunk Bookazine*, 2025/3. 178-183.
- Dolmányos István: *A koalíció az 1905-1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1976.
- Fischer, Holger: *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi: ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919*. München: Ungarisches Institut, Trofenik. 1978.
- Glatz Ferenc: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest: Pallas. 1989
- Griffith, Arthur: *The Resurrection of Hungary: a Parallel for Ireland*. Dublin: James Duffy & Co, 1905.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Válogatás. Budapest: Gondolat. 1986.
- Jeszenszky Géza: Jászi Oszkár és R.W. Seton-Watson levelezése az első világháború előtti években. In: *Századok* 111 (1977/4), 749-774.
- Jeszenszky Géza: A 'Vándorló Skót' és Magyarország. In: *História* 4 (1982/4-5), 26-28.
- Jeszenszky Géza: Seton-Watson és a 'magyarellenesség'. In: *História* 9 (1987/1), 20-21.
- Jeszenszky Géza: A historizálás hasznossága (Arthur Griffith: Magyarország feltámadása). In: *Kortárs*, 47 (2003/5).
- Jeszenszky Géza: The British Role in Assigning Csallóköz (Zitny Ostrov, Grosse Schütt) to Czechoslovakia. In: László Péter and Martyn Rady (eds.): *British-Hungarian Relations Since 1848*. London: Hungarian Cultural Centre and School of Slavonic and East European Studies University College London. 2004, 123-138.
- Jeszenszky Géza: A Csallóköz elvesztése. Esettanulmány Trianon történetéhez. In: *Rubicon*, 2005/6, 6-7.
- Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)*. 3. kiad. Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2020.
- Kabdebo, Thomas: *Ireland and Hungary. A Study in Parallels with an Arthur Griffith Bibliography*. Dublin: Four Courts Press. 2001.

- Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In: Kovács Endre – Katus László (szerk.): *Magyarország története: tíz kötetben: 1848 – 1890. VI. fejezet.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1979, 1333-1393.
- Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. In: *Regio 4. évf. 4. sz.* 1993, 99-128. Letöltés helye: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>, letöltés ideje: 2025.11.18.
- Katus László: A népek közti kiengesztelődés feltétele: a történeti tudat megtisztítása. In: *Új Ember*, LVII. évf. 36.sz. 2001. szeptember 09.
- Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében, 1790–1918.* Budapest: Gergely R. R. T. Kiadó. 1946.
- Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból. II.* Budapest: Athenaeum Társulat. 1881.
- Kováč, Dušan : *Szlovákia története.* Pozsony: Kalligram. 2011.
- Kovács Endre – Katus László (szerk.): *Magyarország története: tíz kötetben: 1848 – 1890.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1979.
- Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja.* Budapest: Wodianer. 1927.
- Litván György: *Jászi Oszkár.* Budapest: Osiris, 2003.
- Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. köt. X. fejezet.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.
- Pap József: A nemzetiségek képviselte a dualizmus kori magyar parlamentben. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990).* Budapest: Országház Könyvkiadó. 2022a.
- Pap József: „Két korszak határán. Az 1861-es országgyűlés története.” Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tudományos közleményei (Új sorozat 49. köt.). Tanulmányok a történelemtudomány köréből. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae. Tom. XLIX.* Eger, 2022b.
- Réz Mihály: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. In: *Huszonegyedik Század*, 1918. 2. sz. 96-111.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860-1861).* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1967.
- Szarka László: Elmaradt kiegyezések. (1848, 1867 és 1918 hatása a magyar-szlovák viszony alakulására). In: *Irodalmi Szemle*, 5. évf. 11.sz. 1991.
- Szarka László: Modernizáció és magyarosítás. *Korunk*, 3. folyam, 18. évf. 12. sz. (2007. december)

Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. In: *Kisebbségkutatás*, 17. évf. 2. sz. 2008.

Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek). In: *Magyar Tudomány*, 178(12). 2017, 1564–1577. DOI: 10.1556/2065.178.2017.12.7.

Szász Zoltán. Az utolsó dualista kísérlet: Tisza István román tárgyalásai. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. köt. X. fejezet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.

Szekfű Gyula: *Magyar Történet. A tizenkilencedik és huszadik század*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Maecenas. 1989.

Thim József: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. III. Iratok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. 1940.

II. fejezet

Kisebbségvédelem Európában

- 2. Collet-Retkes Dorottya:** Az őshonos kisebbségek aktuális helyzete Franciaországban – A Nyelvi Charta ratifikációjának kérdése és a Molac-törvény
- 3. Constança Rito da Silva – Marta Fernandes:** Terra de Miranda Unveiled: The Mirandese Minority in Portugal's Monolingual Myth

*Collet-Retkes Dorottya*¹

AZ ŐSHONOS KISEBBSÉGEK AKTUÁLIS HELYZETE FRANCIAORSZÁGBAN – A NYELVI CHARTA RATIFIKÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSE ÉS A MOLAC-TÖRVÉNY

1 Bevezetés

Az őshonos kisebbségi nyelvek helyzete Franciaországban sajátos el-
lentmondásokkal terhelt. Miközben az ország területén számos, jelen-
tős történeti múlttal rendelkező regionális nyelvi közösség él, ezek jogi
státusza mindmáig bizonytalan maradt az alkotmányos keretek szűk
volta miatt. A francia alkotmányos rend az állami egység és a francia
nyelv elsődlegességének elveit helyezi előtérbe, ennek szűkítő értelme-
zése a francia politikai kultúrán belül pedig korlátozza a regionális
vagy kisebbségi nyelvek intézményes védelmének lehetőségét. A ta-
nulmány célja e sajátos alkotmányos és politikai környezet feltárása,
különös tekintettel arra, hogy Franciaország miért nem ratifikálta az
Európa Tanács 1992-es Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai
Chartáját, illetve, hogy milyen tényezők vezettek a 2021. május 21-én
elfogadott, a regionális nyelvek örökségének védelméről és népszerű-
sítéséről szóló 2021-641 sz. törvényhez (a továbbiakban Molac-törvény)
kapcsolódó reformkísérlet alkotmánytanácsai – alkotmánybírói – el-
utasításához. Jelen kutatás központi kérdése, hogy a francia alkotmá-
nyos modell mely elemei akadályozzák a regionális nyelvek hatékony
jogi védelmét, illetve milyen mértékben állnak szemben egymással a
kulturális pluralizmus európai normatív megközelítése és a francia ál-
lam nyelvpolitikai hagyománya.

A vizsgálat egyértelmű kutatási hézagra reagál. Bár a francia
nyelvpolitika és alkotmányjog kisebbségi vonatkozása régóta tárgya

¹ Doktoranda, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam-és Jogtudományi Dok-
tori Iskola.

a szakirodalomnak, a Nyelvi Charta ratifikációs kísérleteinek részletes parlamenti elemzése, valamint a Molac-törvény keletkezéstörténetének és alkotmányossági kontrolljának együttes vizsgálata eddig nem kapott átfogó feldolgozást magyar nyelven. A tanulmány ezért a történeti, politikai és jogi összefüggéseket integrált módon mutatja be, és amellett érvel, hogy a strukturális akadályok fennmaradása nem pusztán belpolitikai következményekkel jár, hanem szűkíti az európai szintű kisebbségvédelmi együttműködés lehetőségeit is. Az elemzés igyekszik hozzájárulni a francia nyelvpolitika aktuális fejleményeinek értelmezéséhez, és egyben rávilágít arra, hogy a regionális nyelvek védelmének kérdése nem csupán kulturális, hanem alkotmányos jelentőségű.

2 Módszertan és hipotézis

A tanulmány jogdogmatikai megközelítést alkalmaz, amely a releváns alkotmányos rendelkezések, alkotmánytanácsai döntések, parlamenti viták, valamint a Nyelvi Charta és a Molac-törvény keletkezéstörténetének és tartalmának vizsgálatára épül. A kutatás módszertani alapját a francia alkotmányjogi érvelések és precedensek elemzése, a parlamenti jegyzőkönyvek kvalitatív tartalomelemzése, továbbá a nemzetközi kisebbségvédelmi normák és a francia jogrend közötti normatív feszültségek feltárása képezi. A tanulmány hipotézise szerint Franciaország centralizált nyelvpolitikája és az alkotmányos keretekhez kapcsolódó következetesen egységelvű alkotmánytanácsai értelmezések olyan strukturális korlátot hoznak létre, amely nemcsak a regionális nyelveknek a Franciaországon belüli intézményes megerősítését akadályozza, hanem az uniós szintű kisebbségvédelmi kezdeményezések lehetőségét is jelentősen szűkítik.

3 A Franciaországra vonatkozó kisebbségvédelmi jogszabályi környezet

3.1 Áttekintés

A Franciaországra is érvényes nemzeti kisebbségvédelemre vonatkozatható, tág értelemben vett nemzetközi szabályrendszer alapjaként tekinthetők az ENSZ Alapokmány,² az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata,³ valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának⁴ diszkriminációt tiltó cikkei. Kiemelést érdemel, hogy utóbbi a kisebbségek jogait is védeni hivatott a 27. cikkelyben:

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

Franciaország az Alkotmány 2. cikkelyére alapozva kizárta a fenti rendelkezés alkalmazását,⁵ arra hivatkozva, hogy Franciaországban nincsenek ilyen kisebbségek. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága hiába kérte 2008-ban Franciaországtól, hogy vizsgálja felül álláspontját.⁶ Akkor a Bizottság aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a francia állam területén élő kisebbségek nem részesülnek hivatalos elismerésben, míg a kulturális jogok tekintetében megjegyezte,

² 1. cikk 3. bekezdés.

³ 2. és 26. cikkelyek.

⁴ 2. és 26. cikkelyek.

⁵ Ahogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához fűzött francia állami deklaráció leszögezi: „In the light of article 2 of the Constitution of the French Republic, the French Government declares that article 27 is not applicable so far as the Republic is concerned.” Letöltés helye: <https://indicators.ohchr.org/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁶ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága, 2008. április 28.-május 16., Negyvenedik ülés, Országok által benyújtott beszámoló vizsgálatán nyugvó jelentés – Franciaország, Záró megjegyzések, E/C.12/FRA/CO/3 2008. június 9., 50. és 51. pont, Letöltés helye: <https://www.ohchr.org/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

hogy e jogok egy része – különösen a kisebbségi nyelv használatához való jog – csak a kisebbségi csoport más tagjaival közösségben gyakorolható.⁷ A Bizottság aggodalommal állapította meg azt is, hogy Franciaország nem tett kellő erőfeszítéseket a regionális és kisebbségi nyelvek, valamint kulturális örökségek megőrzése és előmozdítása terén, illetve kinyilvánította, hogy az elismerés, illetve hivatalos státusz hiánya – a beérkezett információk szerint – hozzájárult a regionális és kisebbségi nyelvek beszélőinek számában tapasztalható folyamatos csökkenéshez.⁸

A Bizottság – miközben tudomásul vette, hogy a kisebbségi csoportok vagy kollektív jogok elismerése a részes állam alkotmányával összeegyeztethetetlennek minősül – hangsúlyozta, hogy a törvény előtti egyenlőség elve és a megkülönböztetés tilalma önmagukban nem mindig elegendők az emberi jogok, különösen a gazdasági, szociális és kulturális jogok hatékony és egyenlő feltételek melletti gyakorlásának biztosításához a kisebbségi csoportok tagjai számára. Ennek megfelelően azt ajánlotta Franciaországnak, hogy fontolja meg álláspontjának felülvizsgálatát a kisebbségekkel kapcsolatban, és hivatalosan ismerje el a területén élő valamennyi kisebbségi csoport kulturális sokszínűségének védelme iránti szükségletet, összhangban a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának 15. cikkével.

E tekintetben a Bizottság azt ajánlotta, hogy Párizs vonja vissza a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikkéhez, valamint a Gyermekek jogairól szóló egyezmény 30. cikkéhez tett fenntartásait; és fontolja meg az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménye, továbbá a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája ratifikálását.⁹

Európai viszonylatban az Európa Tanács 1992-es Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Charta, Nyelvi Charta), valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezmény kulcsfontosságú eszközei az európai nemzeti kisebbségek védelmének, azonban a kisebbségvédelem eltérő elemeire

⁷ Uo. 29. pont.

⁸ Uo. 30. pont.

⁹ Uo. 50. pont

fókuszálnak. Utóbbi széles körben védi a sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel bíró kisebbségek kulturális, nyelvi, vallási és szociális jogait. A Charta ezzel szemben a regionális és kisebbségi nyelvek védelmére összpontosít, célja a nyelvi örökségek megőrzése. A Charta a kisebbségi nyelveket olyan nyelvekként határozza meg, amelyeket „egy állam egy adott területén belül hagyományosan használnak az adott állam állampolgárai, akik számszerűen kisebb csoportot alkotnak, mint az állam többi lakossága”; és olyan nyelvek, amelyek „különböznek az adott állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől; nem tartoznak ide az állam hivatalos nyelvének vagy nyelveinek különféle nyelvjárásai, sem a bevándorlók nyelvei.”¹⁰

A Nyelvi Charta az egyetlen jogilag kötelező érvényű nemzetközi egyezmény, amely kizárólag a regionális és kisebbségi nyelvek védelmét és támogatását célozza. A Charta előírásai több mint 200 nyelvi közösség mintegy 80 nyelvére vonatkoznak. 2025-ben az Európa Tanács negyvenhét részes állama közül huszonöt ratifikálta az egyezményt, míg további nyolc állam – köztük Franciaország – csak aláírta, tizenégy részes állam pedig nem írta alá.¹¹

3.2 A Nyelvi Charta ratifikációja körüli franciaországi viták

A Nyelvi Charta aláírását megelőzően Franciaország Legfelső Közigazgatási Bírósága, az Alkotmánytanács, a kormány kérésére megvizsgálta a Nyelvi Charta és az Alkotmány összeférhetőségét. 1996. szeptember 24-i nem kötelező erejű véleményében¹² a testület arra a következtetésre jutott, hogy a Charta ratifikációja csak az Alkotmány előzetes módosításával lehetséges. Megállapította, hogy a Charta 9. és 10. cikkei valós jogot biztosítanak a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatára a bíróságokkal és az adminisztratív hatóságokkal

¹⁰ Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, 1. cikk a) pont.

¹¹ Európa Tanács honlapja: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/signatures-and-ratifications?>, letöltés ideje: 2025.12.09.

¹² Conseil d'État, Avis n° 245.722 du 24 septembre 1996, relatif à l'adhésion de la France à la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires.

folytatott kapcsolatokban, ami ellentétben állna az Alkotmány 2. cikkével („a Köztársaság nyelve a francia”).

A kormány számára három kormány megbízotti – Bernard Poignant szocialista politikus,¹³ Guy Carcassonne alkotmányjogász¹⁴ és Bernard Cerquiglini¹⁵ nyelvész – előkészítő jelentés is készült, melyek nyomán Franciaország 1999. május 7-én aláírta a Chartát, azonban az aláíráshoz értelmező nyilatkozatot fűzött. Ez korlátozta többek között a „csoport” fogalmának használatát, a közigazgatásban a francia nyelv kötelező alkalmazását, valamint a regionális nyelvi oktatás fakultatív jellegét. A francia fél a Charta III. része 39 pontjának jövőbeli alkalmazását vállalta volna, főként az oktatás (8. cikk), a média (11. cikk), a kulturális tevékenységek (12. cikk) és a gazdasági-szociális élet (13. cikk) terén.

Ezt követően május 20-án Jacques Chirac köztársasági elnök az 1958-as Alkotmány 54. cikke alapján – amely előírja, hogy nemzetközi szerződések ratifikálása előtt kérhető alkotmányossági vizsgálat, ha szükséges a ratifikációhoz alkotmánymódosítás – az Alkotmánytanácshoz fordult. Az Alkotmánytanács végül június 15-én kimondta,¹⁶ hogy a Charta bizonyos rendelkezései ellentétesek a Köztársaság oszthatatlanságával, a francia nép egységességével és a törvény előtti egyenlőséggel.¹⁷ Emiatt a tényleges parlamenti ratifikációs folyamat nem indult el. A Nemzetgyűlés és a Szenátus előtt nem került sor klaszszikus ratifikációs vitára, mert a kormány – az alkotmányossági akadály miatt – nem terjesztett be erre irányuló törvényjavaslatot. Lionel Jospin miniszterelnök javaslatot tett ugyan az alkotmánymódosításra,¹⁸ ezt azonban a köztársasági elnök ellenezte. Jacques Chirac saját elmondása szerint nem akarta vállalni, hogy a ratifikáció érdekében olyan alkotmánymódosítást kezdeményezzen, mely sértené a Köztársaság

¹³ Poignant 1998.

¹⁴ Carcassonne 1998.

¹⁵ Cerquiglini 1999.

¹⁶ Conseil constitutionnel, Décision n° 99-412 DC, 1999. június 15., „Charte européenne des langues régionales ou minoritaires”

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ Déclaration de M. Lionel Jospin, Premier ministre, en réponse à une question sur la décision du Conseil constitutionnel sur la charte européenne des langues régionales, à l'Assemblée nationale le 23 juin 1999, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

alapvető értékeit. Az elnöki álláspont szerint alkotmánymódosítás és a nemzet egységének veszélyeztetése nélkül is lehetséges elismerni a regionális nyelvek kulturális örökségben betöltött szerepét.¹⁹

Az Alkotmánytanács a 1999. évi döntésében három korábbi határozatára támaszkodott. A Korzika státuszáról szóló 1991. évi döntésben²⁰ a testület elutasította a „korzikai nép” jogi elismerését, és az oktatás kötelező korzikai nyelvi elemét is alkotmányellenesnek minősítette, arra hivatkozva, hogy a Köztársaság egysége és a polgárok egyenlősége nem engedi meg a kollektív nyelvi jogok ilyen formáját. A francia nyelv használatáról rendelkező 1994. évi határozat²¹ már árnyaltabban viszonyult a kérdéshez: elismerte a regionális nyelvek létét és használatát, sőt megengedte a jogi és közigazgatási szövegek fordítását is, ugyanakkor világossá tette, hogy a franciától eltérő nyelv használata nem lehet kötelező erejű jog. A Francia Polinézia autonómia-statútumát érintő 1996. évi döntés²² tovább finomította a nyelvhasználati kereteket azzal, hogy meghatározta a közigazgatásban és az állami szolgáltatásokban követendő szabályokat, és kimondta: a magán-személyek nem támaszthatnak jogi igényt arra, hogy a francia mellett más nyelvet használjanak. Ez a három döntés együtt rajzolta ki azt a precedensrendszert, amelyben az Alkotmánytanács a francia nép egységét és a francia nyelv alkotmányban rögzített elsődlegességét tekintette irányadónak, és amely alapján végül a Charta ratifikációját is alkotmányellenesnek minősítette.

A Charta, amely a preambulum mellett öt részből áll (I. rész: általános rendelkezések, II. rész: célkitűzések és elvek, III. rész: 98 intézkedés a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának elősegítésére a közügyekben, IV. rész: végrehajtási rendelkezések, V. rész: záró

¹⁹ Langues régionales: Jacques Chirac refuse une révision de la Constitution., *Les Echos*, 1999.június 24., Letöltés helye: <https://www.lesechos.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

²⁰ Conseil constitutionnel, Décision n° 91-290 DC, 1991. május 9., „Loi portant statut de la collectivité territoriale de Corse”

²¹ Conseil constitutionnel, Décision n° 94-345 DC, 1994. július 29., „Loi relative à l’emploi de la langue française”

²² Conseil constitutionnel, Décision n° 96-373 DC, 1996. április 9., „Loi organique portant statut d’autonomie de la Polynésie française”

rendelkezések), az Alkotmánytanács szerint normatív hatállyal bír a II. rész tekintetében, mivel az a területén gyakorolt valamennyi regionális vagy kisebbségi nyelvre kiterjed, nem csupán azokra, amelyeket Franciaország a III. részben vállalt.

A III. részben a Charta előírja, hogy minden állam legalább 35 paragrafust alkalmazzon a 98-ból, meghatározott területeken (oktatás, kulturális tevékenységek, igazságszolgáltatás, közigazgatás, média, gazdasági és társadalmi élet). Franciaország a 98-ból 39 paragrafust vállalt, ami az Alkotmánytanács kontrollja szempontjából releváns volt.

A francia kormány ugyan egy értelmező nyilatkozatot csatolt az aláíráshoz, amely a Charta egyes rendelkezéseinek értelmezését határozta meg a francia Alkotmány fényében, az Alkotmánytanács azonban külön vizsgálta a Charta rendelkezéseit, függetlenül a nyilatkozat jogi hatályától.

A releváns alkotmányos normákra hivatkozva az Alkotmánytanács megállapította, hogy a Francia Köztársaság oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális állam; az állampolgárok egyenlők a törvény előtt, és nincs semmiféle kollektív jog a népesség bizonyos csoportjai számára. Ezen alapelvek szerint nem ismerhetők el kollektív nyelvi jogok sem területi, sem csoportok szerinti alapon.

A Charta preambulának negyedik bekezdése és az I. rész 1. cikke által definiált jog, miszerint minden személy jogosult a regionális vagy kisebbségi nyelv használatára a magán- és a közügyekben, az Alkotmánytanács szerint sérti az oszthatatlanság, az egyenlőség és a francia nép egységének alkotmányos elveit. Különösen problémásnak ítélték, hogy a Charta kollektív jogokat köthetne területekhez és nyelvi csoportokhoz, valamint, hogy a nyelvek használata a közügyekben – beleértve a bíróságokat és a közigazgatási szerveket – jogilag garantált lenne. Ennek következtében az Alkotmánytanács megállapította, hogy a Charta ezen rendelkezései ellentétesek az Alkotmánnyal.

Az alkotmánytanácsi döntés fogadtatása vegyesnek volt mondható. Jacques Caillosse jogtudós szerint a döntés elvi alapú, és elsősorban a Köztársaság alapító és alkotó történetének újraaktiválására irányul, nem pedig a regionális nyelvek elnyomására, azonban hozzájárul a jogi

státuszuk következtetlenségének megerősítéséhez.²³ Florence Benoît-Rohmer jogász úgy ítélte meg, hogy Franciaország hozzáállása a regionális nyelvekhez és a Chartához kevésbé tartja tiszteletben az európai normákat, ami azért problémás, mert a polgári jogok nem szűkíthetők pusztán a politikai jogokra, a kulturális jogok elismerése is a modern európai normák része.²⁴ Más jogászok, így Michel Verpeaux és Ferdinand Mélin-Soucramanien, bár védelmezték az Alkotmánytanács döntését, elismerték annak korlátozó jellegét.²⁵ Alain Renaut filozófus hangsúlyozza, hogy a nyelvi jogok az egyén és kulturális-nyelvi közösségének kapcsolatát érintik, és a Chartában foglalt jogok összhangban állnak az emberi jogok kulturális dimenziójának kiszélesítésével.²⁶

Noha az Alkotmánytanács döntése elzárta a ratifikáció útját, a közvélemény támogatása jelentős volt. Így például 1994-ben az IFOP egy reprezentatív mintán végzett felmérése azt mutatta, hogy a franciák 75%-a úgy vélte, hogy „nagyon vagy eléggé fontos” megvédeni a regionális nyelveket; 77% támogatta, hogy Franciaország olyan törvényt fogadjon el, amely elismeri és védi ezeket a nyelveket; ugyanekkor arány támogatta Franciaország csatlakozását a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához.²⁷ Egy másik, 2000 áprilisában végzett felmérésből az is kiderült, hogy a franciák 82%-a támogatja a Charta ratifikációját, és 79% támogatja az alkotmánymódosítást, amely lehetővé tenné ezt a ratifikációt.²⁸ Egy friss, 2025. évi felmérés szerint továbbra is a franciák 77%-a támogatja a regionális nyelvek hivatalos elismerését, így ez az igény rendkívül stabilnak bizonyult az elmúlt 25 évben.²⁹

²³ Caillousse 2000, 108.

²⁴ Benoît-Rohmer 2001, 28-29.

²⁵ Viaut 2002, 35.

²⁶ Renaut 2003, 395-396.

²⁷ Les Français et les langues régionales. *Ifop*, avril 1994. Letöltés helye: <https://www.ifop.com>, letöltés ideje: 2025.12.09.

²⁸ Egy 2000 áprilisában készült Ifop felmérés szerint. Forrás: *Quelle(s) langue(s) pour la République? Le dilemme „diversité/unicité”*, Colloque organisé par le Conseil de l'Europe et l'université Robert-Schuman de Strasbourg, 2002. április 12. Letöltés helye: <https://rm.coe.int/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

²⁹ *Décentralisation, identité territoriale, revendications... Le régionalisme français à l'épreuve du temps*, Etude publiée à l'occasion de l'Université d'été de Régions et Peuples Solidaires, 2025 augusztus, Letöltés helye: <https://www.ifop.com/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

4 Homogén nemzetállam helyett soknemzetiségű Franciaország

A franciaországi központosított republikánus állammodell a nemzeti kisebbségek létezését az egyenlőség elvére való hivatkozással nem ismeri el. Franciaország *État-nation* eszméjének alapja az, hogy a nemzethez tartozás és az államhatárok által meghatározott identitás egy és ugyanaz. Ezt a történelmi-politikai gyökerekből eredő, különösen a nemzeti identitás és az államegység sajátos francia felfogásához köthető álláspontot a francia Alkotmány is visszatükrözi, és értelmezési gyakorlata által az Alkotmánytanács mereven védi. Az V. Francia Köztársaság 1958-ban életbe lépő alkotmánya rögtön az 1. cikkelyben leszögezi, hogy a Köztársaság oszthatatlan, mely garantálja a törvény előtti egyenlőséget minden állampolgára számára származástól, fajtól és vallástól függetlenül. Deklarálja tehát a nemzetegyesítés mellett történelmi elköteleződését, és nem ismeri el a nemzeti kisebbségek létezését. A kisebbségi nyelvhasználat szempontjából másik jelentős alkotmányos elvet a 2. cikkely rögzíti, mely a franciát jelöli meg a Köztársaság – egyetlen – nyelveként, miközben Franciaország területén 75 kisebbségi nyelv létezik.³⁰ Köztük hat olyan, erős regionális múlthoz és identitáshoz köthető nyelv különíthető el, amelyek nem a francia egy dialektusa, hanem germán, olasz, kelta-korni, és egyéb nyelvekhez tartozó nyelvek. A regionális nyelvek sokszínűségét és földrajzi megoszlását az 1. sz. ábra mutatja.

A történelmi identitások és a kisebbségi nyelvek földrajzi sajátosságai révén egyes nyelvek túlélési reflexe erősebb, mint másoké. Előbbiek jellemzően azok, melyek eltérő nyelvekhez vagy nyelvi csoportokhoz tartoznak, mint a korzikai, a breton vagy a baszk. Legkevésbé az ún. oíl nyelvek³¹ érintettek, mivel azokhoz tartozik a francia is. Egyes elemzők szerint a „franciasítás” során könnyűnek bizonyult meggyőzni a picard, a bourguignon vagy a champenois nyelveket beszélőket

³⁰ Cerquiglini 1999, *i.m.* 5.

³¹ Az oíl nyelvek az újlatin nyelvek családjához tartozó nyelvek csoportja, amelyeket Franciaország északi felében beszélnek, valamint ezzel határos belgiumi, luxemburgi és svájci régiókban.

1. sz. ábra: Regionális nyelvek Franciaország kontinentális területén

Forrás: Ministère de la Culture, 2022. Letöltés helye: <https://www.culture.gouv.fr/thematiques/langue-francaise-et-langues-de-france/agir-pour-les-langues/promouvoir-les-langues-de-france/langues-regionales>, letöltés ideje: 2025.12.09.

Breton: az ország északnyugati részén található Bretagne régiójára jellemző, a korni és walesi nyelvekhez hasonlítható kelta nyelv.

Korzikai: az olasz nyelv toszkán dialektusához hasonlatos latin nyelv.

Baszk: az ország délnyugati részén, a francia-spanyol határvidék nyugati részén beszélt nyelv. Nem-indo-európai, nem köthető sem a spanyolhoz, sem a franciához, sem bármely más nyelvhez.

Oksztáni: latin nyelv, sajátos dialektusokkal, melyet az ország déli részen beszélnek.

Elzászi: német határ menti területekre jellemző germán dialektus.

Katalán: a Keleti-Pireneusok régiójában, a francia-spanyol határ keleti részén beszélt latin nyelv.

arról, hogy tulajdonképpen csak korrekciót igénylő „rossz” franciát beszélnek; ellentétben azokkal, akik teljesen különböző nyelven beszélnek.³² Mindemellett a tengerentúli területeken a francia mellett tovább élnek a hagyományosan beszélt nyelvek, Guadeloupe, Martinique, Guyane és Réunion szigetein a franciával keveredő kreol nyelv továbbra is jelen van a mindennapokban.

Az 1789-es nagy francia forradalmat követően Franciaországnak meg kellett küzdenie több, változó intenzitású szeparatista törekvéssel. A legjelentősebb szeparatista mozgalom Korzikához kötődik, bár Bretagne és Baszkföld területén is megjelentek autonómia-törekvések, utóbbi azonban elsősorban a spanyol oldalon mutatott valódi erőt.³³ Összességében egyetlen szeparatista mozgalom sem járt sikeres függetlenedéssel, azonban a regionális autonómia, jelentősebb nyelvi jogok és a decentralizáltabb hatalomszervezés körüli viták zajlanak még ma is. Ezen mozgalmak létezése bizonyítja, hogy a regionális identitás továbbra is fontos, habár teljes függetlenségük valószínűtlen; az ettől való félelem megalapozatlannak tűnik a francia állam részéről.

Franciaország tiltja az etnikai statisztikák készítését, ezért nehéz pontosan felmérni, a lakosság mekkora része érintett a kisebbségi nyelvhasználat kérdésében. A Kulturális és kommunikációs minisztérium által 2013-ban közzétett jelentés szerint a kontinentális francia területeken megközelítőleg 5 millió főre tehető a regionális nyelveket beszélők száma.³⁴

Az UNESCO 2010-ben készített egy veszélyben lévő nyelvekre vonatkozó tanulmányt, melyben a franciaországi kisebbségi nyelvek helyzetét is vizsgálta. A konklúzió szerint a franciaországi kisebbségi nyelvek közül huszonhatot fenyegeti a kihalás veszélye.³⁵ A Nyelvi

³² Verrier 2018.

³³ A szeparatista mozgalmakról ld.: Grandhomme–Audigier–Lamarre 2022.

³⁴ *Redéfinir une politique publique en faveur des langues régionales et de la pluralité linguistique interne*, Rapport présenté à la ministre de la Culture et de la Communication par le Comité consultatif pour la promotion des langues régionales et de la pluralité linguistique interne, 2013, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

³⁵ *Atlas des langues en danger dans le monde*, 2010, Letöltés helye: <https://unesdoc.unesco.org>, letöltés ideje: 2025.12.09. A jelentés három csoportot különít el, köztük az

Charta franciaországi ellenzőinek egyik fő érve éppen az országban fellelhető regionális nyelvek jelentős száma. Azonban az Európa Tanács egyértelművé tette, hogy a Charta ratifikációja mindössze hét regionális nyelvet érintene: baszk, katalán, breton, korzikai, okszitáni, holland (nyugat-flamand és holland), német (elzászi és más német dialektusok).³⁶

A 2008. évi alkotmánymódosítás látszólag hozott némi előrelépést e nyelvek elismerésének a tekintetében, mikor is alkotmányba lett foglalva, hogy a regionális nyelvek a francia nemzeti örökség részét képezik.³⁷ Ezt a régóta várt módosítást már François Mitterrand 1981-ben, majd Jacques Chirac 1996-ban is előirányozta. Az új rendelkezést vegyes fogadtatás övezte: míg egyesek úgy vélték, a neokolonializmus nyomait fedezhetők fel benne, mások örömmel üdvözölték az elismerést, amely egyfajta jóvátétel a Harmadik Köztársaság alatt a regionális nyelvek ellen folytatott küzdelem után.³⁸ A háttér kapcsán érdemes elmondani, hogy bár Nicolas Sarkozy által a 2007-es francia elnökválasztási kampányban megfogalmazott politikai program részeként kezdeményezett lépés célja az Ötödik Köztársaság intézményeinek modernizálása volt,³⁹ a regionális nyelvek alkotmányos szintre emelése nem a köztársasági elnök eredeti projektjéből származott, hanem parlamenti kezdeményezés volt. A Nemzetgyűlés jogi bizottsága indítványában javaslatot tett arra, hogy a regionális nyelvekre való hivatkozás kerüljön beillesztésre az Alkotmány 1. cikkébe, ahol a Köztársaság alapvető elvei szerepelnek.⁴⁰ Ezt a módosítást a képviselők 2008. május

„érzékeny” kategóriába tartozik a baszk és az elzászi; a „veszélyben” kategóriába a korzikai; és „súlyos veszélyben” kategóriába a breton.

³⁶ Promotion de la ratification de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires en France,

Letöltés helye: <https://www.coe.int/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

³⁷ 1958. évi Alkotmány, 75-1. cikkely

³⁸ Le Bris 2009, 788.

³⁹ Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle, sur son projet présidentiel, 2007. április 2., Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴⁰ Amendement rectifié n° 605 présenté par M. Warsmann, rapporteur au nom de la commission des lois. 2008. május 22., Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

22-én elfogadták: az első cikkelyt a következő megfogalmazással egészíténék ki: „A regionális nyelvek a nemzet örökségéhez tartoznak.”⁴¹

A Szenátus azonban nem támogatta a javaslatot, miután a Francia Akadémia aggodalmát fejezte ki a Nemzetgyűlés által elfogadott módosítás miatt.⁴² A szenátorok végül az alábbi módosítást vezették bele: „87. cikk – A Köztársaság részt vesz egy olyan szolidaritás tér kialakításában, amelynek közös nyelve a francia, és amely a kulturális és nyelvi sokféleséget, a békét, a demokráciát és a fejlődést szolgálja.”⁴³ A Nemzetgyűlés előtti második olvasatban a regionális nyelvekre vonatkozó hivatkozás végül az 1. cikkely helyett az Alkotmány XII. fejezetébe, a 75-1. cikkelyként került be.⁴⁴

Áttörést viszont nem hozott a módosítás: 2008 júliusában Rachida Dati igazságügyi miniszter tette egyértelművé, hogy a Nyelvi Charta ratifikációja továbbra sincs napirenden,⁴⁵ illetve az alkotmánymódosítás kapcsán 2011 májusában hozott alkotmánytanácsai döntés is azt hangsúlyozta, hogy „ez a cikk nem hozott létre Alkotmány által garantált jogot vagy szabadságot.”⁴⁶ Az azóta eltelt közel két évtized mégsem múlt el nyomtalanul, az országos szintű kisebbségvédelem tekintetében két fontos esemény történt, az első a Nyelvi Charta ratifikációjának újabb kísérlete, a második pedig a Molac-törvény elfogadása volt.

⁴¹ Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séance du jeudi 22 mai 2008, Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴² A Francia Akadémia 2008. június 12-én egyhangúlag elfogadott nyilatkozata szerint a francia nyelv több mint ötszáz éve a francia nemzet alapja, ezért a regionális nyelvek alkotmányba emelése – bár kulturális értéküket nem vitatják – veszélyes és indokolatlan. Forrás: Déclaration de l'Académie française, « La langue de la République est le français », Letöltés helye: <https://www.academie-francaise.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴³ Texte n° 116 (2007-2008) modifié par le Sénat le 24 juin 2008. Letöltés helye: <http://www.senat.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴⁴ Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République, 40. cikkely

⁴⁵ Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du mercredi 9 juillet 2008. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴⁶ Conseil constitutionnel, Décision n° 2011-130 QPC, 2011. május 20., 3. pont

5 A Kisebbségi Nyelvi Charta ratifikációjának újabb kísérlete

François Hollande, a 2012. évi elnökválasztási kampány győztese választási ígéretei közé vette a Nyelvi Charta ratifikálását.⁴⁷ A Nemzetgyűlés által megszavazott alkotmánymódosító javaslatot azonban az Alkotmánytanács negatívan véleményezte, és végül a kedvezőtlen szenátusi szavazás megtörte a ratifikáció politikai lendületét. A viták részletes bemutatása előtt eljárásjogi szempontból fontos kiemelni, hogy a 2014-ben a Nemzetgyűlésben tárgyalt alkotmánymódosítási javaslat nem a kormánytól származott, hanem a Nemzetgyűlés szocialista frakciója – François Hollande parlamenti többsége – nyújtotta be. Ez egy úgynevezett *proposition de loi constitutionnelle* volt, vagyis képviselői kezdeményezésű alkotmánymódosító indítvány. A Nemzetgyűlés ezt 2014 januárjában megtárgyalta és el is fogadta, de a folyamat ekkor nem haladt tovább, mert a Szenátus nem vette napirendre. A kormány csak egy évvel később, 2015-ben lépett be hivatalosan az eljárásba, és ekkor egy külön, saját maga által előterjesztett alkotmánymódosító javaslatot nyújtott be – rögtön a Szenátushoz.⁴⁸ Ez már *projet de loi constitutionnelle* volt, tehát kormányzati kezdeményezés, amely egy új, önálló parlamenti eljárást indított.

5.1 Nemzetgyűlési vita

Az alkotmánymódosító törvényjavaslatot 2014. január 22-én és január 28-án tárgyalta a Nemzetgyűlés plenáris ülése.⁴⁹ A Charta ratifikációjáról

⁴⁷ 2012. január 30-án bemutatott 60 pontos program 56. pontja. Forrás: Programme électoral de M. François Hollande, député PS et candidat à l'élection présidentielle 2012, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁴⁸ 2015-ben a kormány azért nyújtotta be közvetlenül a Szenátushoz a saját alkotmánymódosító javaslatát, mert a Szenátus támogatása nélkül a folyamat eleve nem juthatott volna el a végső szakaszba, és stratégiaileg célszerű volt már az elején tesztelni a felsőház hozzáállását.

⁴⁹ Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du 22 janvier 2014; valamint Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du 28 janvier 2014. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

folytatott parlamenti vita jelentős részben a francia alkotmányos hagyomány, az állami egység, valamint a nemzeti nyelv szerepének értelmezése körül forgott. A Charta támogatói és ellenzői egyaránt hivatkoztak a jogbiztonságra, a kulturális örökség védelmére és az alkotmánytanács gyakorlatra, ám eltérő következtetésekkel. A többség tagjai, különösen a szocialista (SRC), zöld (écologiste), kommunista (GDR) és centrista (UDI, RRD) képviselők úgy vélték, hogy a regionális nyelvek támogatása nem veszélyezteti a francia állam egységét, ellenben kifejezi és megerősíti a Franciaországban fennálló kulturális sokszínűséget. Ahogy Aurélie Filippetti kulturális miniszter fogalmazott: „Franciaország politikailag egy, de kulturálisan sokféle”. E gondolatot többen is megerősítették, hangsúlyozva, hogy a regionalitás nem áll szemben a köztársaság egységével.

A kormány a Charta ratifikációját egyértelműen támogatta, és érvelésének középpontjában az a tétel állt, hogy a regionális nyelvek védelme nem ellentétes a francia köztársasági egységgel. A kormány álláspontja szerint a ratifikáció nem eredményez közjogi változást. A kormány ennek alapján úgy vélte, hogy a kritikus hangok túlértékelik a ratifikáció következményeit. A végrehajtó hatalom hangsúlyozta, hogy a Charta nem vezet hivatali kétnyelvűséghez, nem hoz létre csoportspecifikus jogokat, és nem kérdőjelezi meg a francia nyelv alkotmányos státuszát. A regionális nyelvek támogatása az ő értelmezésükben nem politikai autonómiaigény, hanem kulturális örökségvédelmi feladat. A kormány a ratifikációt európai összefüggésbe helyezve hangsúlyozta, hogy Franciaország – az emberi jogi elkötelezettségéhez illően – nem maradhat el a kontinens más államai mögött a kulturális és nyelvi sokszínűség támogatásában. A Charta aláírása ezért a kormány szerint legalább annyira diplomáciai és kulturális, mint jogi jelentőségű lépés.

A baloldali (kommunista és radikális baloldali) képviselőcsoport álláspontja szerint a többnyelvűség a francia társadalom egyik sajátos értéke, amelyet a köztársaságnak nemcsak megőriznie, hanem aktívan támogatnia is kötelessége. E megközelítés a regionális nyelveket a nemzeti kulturális örökség integráns részeként értelmezi, és úgy tekint a Charta céljaira, mint a kulturális sokszínűség tényleges

érvényesítéséhez szükséges lépésekre. A szocialista frakció ehhez kapcsolódva azt hangsúlyozta, hogy a Charta ratifikációja semmilyen módon nem fenyegeti a Köztársaság egységét. A regionális nyelvek – értelmezésük szerint – nem jelentik a nemzeti egység gyengítését, és nem állnak szemben az állam integritásával. A Franciaország által vállalni kívánt 39 kötelezettséget az Alkotmánytanács már 1999-ben összeegyeztethetőnek találta az alkotmánnyal, így álláspontjuk szerint e kötelezettségek többsége jelenleg is illeszkedik a francia jogi rendszerhez. A ratifikáció így nem eredményezne rendszerszintű változást: nem hozna létre új nyelvi jogokat a közszolgáltatban, és nem vezetne a regionális nyelvek hivatalos státuszának elismeréséhez. A szocialista álláspont szerint a kritikák többsége ezért eltúlzott félelmeken alapul, miközben a javaslat valójában jogi stabilizációt szolgál.

A centrista (UDI) álláspont a regionális nyelvek európai dimenziójára helyezte a hangsúlyt. E megközelítés szerint a Charta olyan „népek Európája” típusú üzenetet közvetít, amely előmozdítja az együttműködést és a párbeszédet az Európai Unió polgárai között. A regionális nyelvek támogatása ebben az értelmezésben nem csupán kulturális kérdés, hanem európai elköteleződés is, hiszen ezek a nyelvek Európa történelmének és sokszínűségének természetes elemei. A radikális, republikánus, demokrata és progresszív vegyes frakció (RRDP) érvelése ehhez közel állt, különösen abban, hogy a Charta által vállalt kötelezettségeket szigorúan meghatározottnak és jogilag korlátozottnak tekintette. E politikai irányzat szerint világos, hogy a ratifikáció nem jelentené a francia nyelv státuszának gyengítését, és nem alakítaná át az állam nyelvpolitikáját; mindössze egy olyan nemzetközi dokumentum megerősítéséről van szó, amely tartalmilag már ma is nagyrészt illeszkedik a francia jogrendhez.

A Charta ellenzői eltérő módon értelmezték a nemzeti egység, az alkotmányos rend és a nyelvpolitika viszonyát. A jobbközép, republikánus irányultságú képviselők szerint a ratifikáció olyan alkotmánymódosítást igényelne, amely „megrongálná” az alkotmány szerkezetét, és a nyelvpolitikát olyan irányba mozdítaná el, amely szembe megy a francia republikánus univerzalizmus hagyományával. E megközelítés arra alapozódott, hogy a francia nyelv közjogi szerepe a köztársasági

egység egyik alapfeltétele, ezért minden olyan lépés, amely ezt a szerepet relativizálhatja, veszélyes precedenst teremthet.

A jobbközép frakción belül sajátos pozíciót képviseltek azok, akik személyesen támogatták ugyan a regionális nyelvek kulturális értékét, mégis ellenezték az alkotmánymódosítás formáját. Szerintük a javasolt módosítás politikailag ellentmondásos, jogilag pedig nem kielégítő: túl korlátozott ahhoz, hogy valódi védelmet nyújtson, ugyanakkor túlságosan kockázatos ahhoz, hogy a későbbiekben ne lehessen belőle a csoportspecifikus jogokra irányuló követeléseket levezetni. A kritikusok e körben úgy vélték, hogy vagy szélesebb körű vállalásokat kellene tenni a Chartából, vagy a ratifikáció gesztusa veszíti el értelmét; ugyanakkor a szélesebb vállalásokat ők maguk sem támogatták volna.

A bírálók között megjelent a nemzeti identitás hagyományos, kulturális-politikai értelmezésére építő kritika is, amely elsősorban a jobboldali frakcióhoz kötődött. E szerint a Charta „történelmi relativizálást” jelent, és a kormány részéről azt a törekvést tükrözi, hogy az ország történelméből politikai alapon szelektáljon, „úgy válogatva a történelemből, mint az ember a bolt polcairól”. E megközelítés azt feltételezte, hogy a Charta megerősítené a közösségi alapon szerveződő követeléseket, ami gyengítené az állam integráló, egyetemesítő funkcióját.

Összességében a vita fő törésvonala az volt, hogy a regionális nyelvek támogatása – a Charta által vállalt korlátozott kötelezettségekkel együtt – összeegyeztethető-e a francia republikánus egység és az egyetlen hivatalos nyelv elvével. A többség szerint igen, hiszen a Charta ratifikációja inkább szimbolikus megerősítés, amely a helyi kultúrák támogatását és a francia diplomácia hitelességét erősíti, miközben a francia nyelv státuszát nem érinti érdemben. Az ellenzők viszont attól tartottak, hogy a szimbolikus gesztus később jogértelmezési igényekké válhat, és ezzel a francia alkotmányos modell alapját, az egységes nyelvi keretet érheti kihívás.

Az ülések jegyzőkönyveiből kirajzolódik, hogy a többség politikailag és érzelmiileg is fontos lépésnek tekintette volna a ratifikációt, míg az ellenzők elsősorban alkotmányos és közjogi megfontolásokra hivatkozva utasították el. Így a Charta körüli vita nemcsak nyelvpolitikai, hanem identitáspolitikai és alkotmányjogi kérdések összefonódásáról

tanúskodik, amelyben Franciaország történelmi egységfelfogásának és modern kulturális pluralizmusának értelmezése ütközött meg egymással. A Nemzetgyűlés végül elfogadta a kormány javaslatát. Az elfogadott alkotmánymódosító törvényjavaslat szövege alapján az Alkotmány 53-2. cikke után a következő 53-3. cikk beillesztését javasolták:

„53-3. cikk – A Köztársaság ratifikálhatja a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, amelyet Strasbourgban 1992. november 5-én fogadtak el, 1999. május 7-én írtak alá, és kiegészítik az alábbi értelmező nyilatkozattal:

1. A Charta II. részében szereplő „nyelvi csoportok” kifejezés nem biztosít kollektív jogokat a regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélőinek; a Köztársaság Kormánya a Chartát az Alkotmánnyal összhangban értelmezi, biztosítva minden állampolgár egyenlőségét, faji, eredeti vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül;

2. A Charta 7. cikkének 1. pontjának d) alpontja, valamint a 9. és 10. cikkek általános elvet állapítanak meg, amelyek nem sértik az Alkotmány 2. cikkét, amely szerint a francia nyelv használata kötelező a közjogi személyek, valamint a közszolgálati feladatot ellátó magánjogi személyek számára, továbbá a felhasználók számára az adminisztrációval és közszolgáltatásokkal való kapcsolataik során.”

5.2 Negatív Alkotmánytanács vélemény

A két parlamenti vitaszakasz – 2014. január és 2015. október- között az Alkotmánytanács véleményezte az 53-3. cikkelyre vonatkozó javaslatot. Döntésében⁵⁰ az Alkotmánytanács visszautalt a saját, 1999. évi határozatában foglalt, az Alkotmány 1. és 2. cikkellyel kapcsolatos agályaira, amelyeket meglátása szerint az új törvényjavaslat azzal sem

⁵⁰ Conseil d'État: Avis sur le projet de loi constitutionnelle autorisant la ratification de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires, 2015. július 30.

oszlát el, hogy kiköti: a ratifikáció az 1999. május 7-én tett értelmező nyilatkozattal együtt alkalmazandó. Franciaország a Charta aláírásával párhuzamosan ugyanis nyilatkozatot tett arra vonatkozóan, hogy a Chartát úgy értelmezi, mint amely nem biztosít kollektív jogokat a regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélőinek, és nem mond ellent a francia nyelv hivatalos használatának elvével, amelyet az Alkotmány 2. cikke rögzít.

Az Alkotmánytanács azonban leszögezte, hogy ez a nyilatkozat ellentmond a Charta céljának, amely – 21. cikke értelmében – olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyekre nem lehet fenntartást tenni, és amelyek célja jogokat biztosítani a regionális vagy kisebbségi nyelveket beszélők közösségeinek. E nyilatkozat Alkotmányba beemeléseinek két következménye lenne az Alkotmánytanács véleménye szerint. Először is, a két, nehezen összeegyeztethető szövegre való hivatkozás (a Charta és a nyilatkozat) belső ellentmondást integrálna az Alkotmányba, ami jogbizonytalanságot eredményezne. Másodszor, ellentmondást okozna a belső jog és a nemzetközi jog között, amely nemcsak a hazai jogviták eljárásaiban idézne elő bizonytalanságot, hanem a Charta végrehajtását ellenőrző Európa Tanács szervei részéről is kritikát vált-hatna ki.⁵¹

5.3 *Szenátusi vita*

A Szenátus 2015. október 27-én tárgyalta a kormány által benyújtott alkotmánymódosító törvényjavaslatot.⁵² A kormány nevében felszólaló igazságügyi miniszter, Christiane Taubira a vita elején hangsúlyozta, hogy a Charta ratifikációját célzó alkotmánymódosítás nem valamiféle politikai gesztus, hanem jogilag indokolt lépés. Rámutatott: a francia állam már 1999-ben aláírta a dokumentumot, és a jelenlegi javaslat célja nem más, mint a Franciaország által tett ígélet tiszteletben tartása.

⁵¹ Uo. 6. pont

⁵² Sénat, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séance du 27 octobre 2015. Letöltés helye: <https://www.senat.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

Érvelésének központi eleme az volt, hogy a Charta – a széles körben terjesztett félelmekkel ellentétben – nem vezet különjogokhoz, sem kollektív, sem egyéni privilégiumokhoz a regionális nyelvek beszélői számára. A miniszter részletesen magyarázta az értelmező nyilatkozat természetét, hangsúlyozva, hogy az nem minősül fenntartásnak, hanem kizárólag azt az értelmezési keretet rögzíti, amelyben Franciaország vállalja a Charta rendelkezéseinek alkalmazását. Utalt arra is, hogy a Charta értelmező nyilatkozata „szinte redundáns módon” erősíti meg: nincs szó olyan kollektív jogok megteremtéséről, amelyek veszélyeztetnék az állam egységét vagy a francia nyelv alkotmányos státuszát. Taubira a vita során határozottan elutasította azt a felvetést, hogy a regionális nyelvek támogatása szeparatizmushoz vezetne. A kulturális pluralizmus védelmét nem tekintette a republikánus elv ellentétének, sőt hangsúlyozta: a területi identitások és a hozzájuk kötődő nyelvi örökség fenntartása nem jelent kommunitarizmust, hanem a közös kulturális vagyon megóvását szolgálja. Szerinte a francia történelem nyelvi centralizációja – amely sokszor fájdalmas következményekkel járt – nem akadályozza azt, hogy a mai Franciaország európai mintának megfelelően ismerje el nyelvi sokszínűségét, és alkotmányos keretek között támogassa azt. Christiane Taubira beszédében hangsúlyozta:

„Alkotmányos szempontból Franciaország oszthatatlan köztársaság, és hivatalos nyelve a francia. Ez az alapelv azonban nem zárja ki a regionális nyelvek elismerését, ahogy azt az Alkotmány 75-1. cikke is kimondja: ezek a nyelvek a nemzeti örökség részét képezik.

Az alkotmányozó hatalom szuverén. A Maastrichti Szerződés ratifikációja nem sértette a szuverenitás elvét, ahogyan az új-kaledóniai állampolgárság elismerése sem kérdőjelezte meg Köztársaságunk oszthatatlanságát, vagy ahogyan a nemek közötti egyenlőség alkotmányos rögzítése sem csorbította a törvény előtti egyenlőség elvét. (...)

Térjünk át a politikai vitára, mert valójában itt van közöttünk az ellentét. Vajon félnünk kell-e a regionális nyelvek elismerésétől

és életerejétől, amelyek hozzájárulnak nemzeti kulturális dinamizmusunk gazdagságához, sőt, eleven pezsgéséhez? Vagy inkább: mitől félnek azok, akik ez ellen vannak? A francia nyelv veszélyeztetésétől? Egyfajta közösségi szétaprózódástól? Egy nyelvi balkanizálódástól, amely a politikai balkanizáció előhírnöke lenne? Vagy attól, hogy a nemzeti nyelvi örökség „levegőhöz jutása” megkérdőjelezné a francia nép fogalmát vagy a közársasági modellt?

Nézzük meg a valós mértékét ennek a szörnyűnek tartott veszélynek. A breton nyelvet beszélők száma körülbelül 250 000, szemben az 1910-es egymillióval. Abban az időben az elzásziak és a korzikaiak mind beszélték saját nyelvüket; ma a korzikai nyelvet beszélők száma már csak 170 000... Az okszitán nyelvet beszélők száma 10 millióról 2 millióra csökkent, a flamand nyelvet beszélők pedig körülbelül 80 000-en lehetnek.

Távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam bizonyos kritikák jogosságát vagy egyes aggodalmak szimbolikus jelentőségét. A valódi kérdés a nemzetről alkotott felfogásunk. Számomra a nemzetnek olyannak kell lennie, amely képes harmóniát teremteni anélkül, hogy megfojtaná saját sokszínűségét.

Az a felfogás, miszerint a szuverenitás kizárólag a központi hatalom kezében összpontosul, nem a forradalom idejéből származik, hanem az Ancien Régime-ből (...). A forradalom idején a hercegi jogkörök a nemzetre szálltak át. Ekkor kezdett kialakulni az egyenlőség és az egységesség összemosása. A polgárokat azonosnak tekintették, hogy ugyanazon törvények alá essenek. Ez a kulturális és identitásbeli sokféleség megcsonkításához vezetett, amely az egységesítésen keresztül kirekesztést eredményezett. Az egyenlőség észrevétlenül nem törekvéssé, hanem egyneműsítő elvvé vált. A sokféleség, a hovatartozások gazdagsága meg van tagadva. (...)”

A szenátusi többség álláspontját a jogi bizottság elnöke és a jelentéstevő, Philippe Bas fogalmazta meg, aki élesen vitatta a kormány jogértelmezését. Bár Bas maga is leszögezte, hogy a regionális nyelvek

kulturális értékét és védelmük szükségességét senki sem kérdőjelezi meg, álláspontja szerint a Charta ratifikációja nem ezzel, hanem az alkotmányos renddel kerül összeütközésbe. Rámutatott: a Alkotmánytanács 1999. évi döntése „nem vélemény, hanem jog”, és ezt a döntést semmilyen politikai szándék nem írhatja felül. Bas hangsúlyozta, hogy a kormány által hivatkozott 39 vállalás önmagában ugyan alkotmányos, de a Charta egésze – beleértve a preambulomot, a területi követelményekre és a nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseket – nem tehető félre; és ami a legfontosabb: a szerződés nem enged fenntartásokat, így Franciaország nem válogathatna szabadon a rendelkezései között. Mivel a ratifikáció jogi akadályai nem elháríthatók, Bas szerint az alkotmánymódosítás valójában nem oldaná meg az ellentmondást, így a helyes megoldás a tovább lépés elutasítása.

A jobbközép szenátusi frakció vezetője, Bruno Retailleau saját felszólalását kulturális és filozófiai keretből indította, hangsúlyozva a nyelvi sokszínűség egyetemes értékét. Elismerte, hogy „egy nyelv halála visszafordíthatatlan veszteség”, és a regionális nyelvek megőrzése kulturális kötelesség, ugyanakkor elutasította a Charta ratifikációját. Szerinte a Charta – függetlenül nemes céljaitól – olyan jogi következményeket is magában hordoz, amelyek megnyitják az utat a területi különjogok vagy közösségi elvű követelések előtt, ami ellentétes a francia állam egységének hagyományos felfogásával. Retailleau amiatt is óvott, hogy a vita túl gyakran „a szenvedélyekre és nem az észre” épül, és szerinte a ratifikáció hívei figyelmen kívül hagyják a szöveg valódi, kötelező természetét. Emellett hangsúlyozta: a regionális nyelvek megóvása nem a Charta ratifikációján múlik; más jogi eszközökkel is biztosítható anélkül, hogy a francia alkotmányos elvek módosítására kényszerülne az ország.

E három felszólalás határozta meg leginkább a vita irányát: Taubira a ratifikáció jogi biztonságát és kulturális indokoltságát hangsúlyozta, Bas a jogi akadályok leküzdhetetlenségét, Retailleau pedig a politikai és alkotmányos kockázatokra helyezte a hangsúlyt.

A vita további szakaszában a felszólalók pártállásuk szerint jól elkülöníthető érvrendszereket képviseltek. A baloldali, szocialista és kommunista szenátorok túlnyomó része a kormány érvelésével összhangban a

ratifikáció mellett szólalt fel. Értelmezésükben a Charta nem veszélyezteti a francia állam egységét, és a regionális nyelvek támogatása nem gyengíti, hanem erősíti a nemzeti kohéziót. Többen arra is rámutattak, hogy a francia állam történetében hosszú időn át éppen a nyelvi uniformizáció okozott sérelmeket, és ezért a ratifikáció mintegy szimbolikus jóvátételként is értelmezhető. A baloldal felfogása szerint a Charta által vállalt kötelezettségek többsége már ma is illeszkedik a francia jogrendhez, és a ratifikáció alapvetően politikai, nem pedig jogi kockázatvállalás lenne.

A zöld és radikális baloldali szenátorok még hangsúlyosabban kötötték a kérdést az európai kulturális sokszínűség ügyéhez, és azzal érveltek, hogy Franciaország rangjához méltatlan, ha az európai országok többségétől eltérően továbbra sem ratifikálja a dokumentumot. Egyesek a Charta elutasítását kifejezetten „politikai visszalépésnek” tekintették. A jobbközép és konzervatív szenátusi csoportok többsége elutasította a ratifikációt. Érvelésük a jelentéstevő megállapításaihoz igazodott: szerintük az alkotmánymódosítás nem orvosolja a Charta preambulumban és első részében rejlő alkotmányossági problémákat, amelyek területi sajátosságokhoz kötött nyelvhasználati jogok elismeréséhez vezethetnek. A tartózkodó középutas szenátorok viszont azt hangsúlyozták, hogy bár támogatják a regionális nyelveket, a ratifikáció jelen formája számukra politikailag nem vállalható. A legélesebb identitáspolitikai kritikák – amelyek a *„nemzeti narratíva relativizálását”,* illetve a *„kommunitarizmus veszélyét”* emlegették – szintén a jobbközép frakció keményebb vonalából érkeztek. E szenátorok úgy értelmezték, hogy a Charta mögött olyan politikai koncepció áll, amely a nemzet történetét és nyelvi egységét relativizálhatja, és hosszabb távon erkölcsi-politikai alapot teremthetne decentralizációs vagy szeparatista diskurzusok számára.

A Szenátusban lezajlott, kisebbségi nyelvek védelmét célzó Charta ratifikációjáról szóló vita 23 felszólaló részvételével mintegy két és fél órán át zajlott, negatív kimenetele pedig pontot is tett az alkotmánymódosító folyamat végére. Az alkotmányos eljárás szerint ugyanis a Nemzetgyűlés csak a Szenátus által elfogadott vagy módosított javaslatot kaphatja vissza második olvasatra. Mivel a Szenátus törvényalkotási

bizottsága korábban elutasította az alkotmánymódosítási javaslatot, és előterjesztette az ún. „motion tendant à opposer la question préalable” indítványt, azaz azt, hogy a plenáris ülés ne tárgyalja tovább a ratifikáció kérdését; mely indítványt a plenáris ülés 179 igen és 155 nem szavazattal elfogadott, a ratifikációról érdemi szavazásra nem került sor. Mivel a Szenátus nem hagyta jóvá a ratifikációt, a javaslat nem kerülhetett vissza a Nemzetgyűlésbe, és a folyamat gyakorlatilag lezárult.

6 A Molac-törvény elfogadásának körülményei és alkotmányos cenzúrája

Emmanuel Macron elnökségének eddigi nyolc éve alatt történtek ugyan kisebbségi nyelveket érintő előrelépések, de ezeket nem a kormány kezdeményezte, sőt a kormány ellenezte az ellenzék által benyújtott kisebbségi nyelvi örökség védelmét szolgáló, ún. Molac-törvényt is 2019-ben. A Paul Molac ellenzéki képviselő nevével fémjelzett, a regionális nyelvek örökségének védelmére és terjesztésére vonatkozó Molac-törvény benyújtói szerint a törvény teljes összhangban áll a Francia Köztársaság által vállalt nemzetközi kötelezettségvállalásokkal, különösen a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről szóló egyezmény, valamint a Kulturális kifejezőmódok sokféleségének védelméről és előmozdításáról szóló egyezmény tartalmával.⁵³

A regionális nyelveknek Franciaország alkotmányos örökségébe való 2008. évi beemelése óta nem született olyan kerettörvény, amely rögzítené a regionális nyelvek jogi státuszát, a Molac-törvény ezt a hiányt igyekezett pótolni. Egy régóta várt fontos lépés valósulhatott volna meg azáltal, hogy Franciaország ratifikálja a Nyelvi Chartát, ám – ahogy az a fentiekben bemutatásra került – a Szenátus ezt 2015 októberében elutasította.

⁵³ Proposition de loi relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion, n° 2548, déposée le lundi 30 décembre 2019. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>

6.1 A Molac-törvény parlamenti útja

Paul Molac képviselő Kulturális és Oktatási Bizottság számára benyújtott jelentése⁵⁴ a regionális nyelvek jogi és társadalmi helyzetének megerősítésére tett javaslatot. A kiindulópontja az volt, hogy Franciaországban mintegy 75 regionális nyelv létezik, amelyek jelentős részét az UNESCO veszélyeztetettként tartja nyilván. A jelentés hangsúlyozta, hogy a francia jogrendszer történetileg a francia nyelv egységét részesítette előnyben, azonban a kulturális sokszínűség megőrzése ma már szükségessé teszi a regionális nyelvek hatékonyabb támogatását és jogi védelmét. Kiemelték, hogy miközben a regionális nyelveket a francia Alkotmány 2008 óta a nemzeti örökség részeként ismeri el (75-1. cikk), illetve különböző korábbi törvények már biztosítottak bizonyos lehetőségeket az oktatásban való használatukra, a valós, területi lefedettséget biztosító nyelvoktatás továbbra is egyenlőtlen és esetleges. A törvényjavaslat ennek orvoslása érdekében három fő területre fókuszált – a könnyebb értelmezés érdekében e területek bemutatását a törvényjavaslatot véleményező kulturális bizottsági meglátásokkal egyidejűleg ismertetjük.

A törvényjavaslat első területe a regionális nyelvek kulturális örökségként való kezelése volt. A tervezet ezen a ponton a kulturális védelem jogi megerősítésére törekedett azzal, hogy a regionális nyelvek megőrzését közérdeknek minősíti. A javaslat előírta az állam és az önkormányzatok együttműködési kötelezettségét a regionális nyelvek tanítása, megőrzése és terjesztése terén. A bizottság ezen rendelkezéseket lényegében fenntartotta, csupán olyan technikai pontosításokat eszközölt, amelyek a kulturális szereplők és a közigazgatási szervek közötti együttműködést erősítik.

A második fő területet az oktatásban való jelenlét jelentette. A javaslat eredeti formájában jelentős előrelépést irányzott elő a regionális nyelvek oktatási szerepének megerősítésére: rendszeres, órarendbe

⁵⁴ Rapport n° 2654 fait au nom de la Commission des Affaires Culturelles et de l'Éducation sur la Proposition de loi relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion, par M. Paul Molac, 2020. február 5. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>

illesztett nyelvoktatást tett volna lehetővé valamennyi iskolafokozaton; támogatást biztosított volna a kétnyelvű (francia-regionális nyelvű) oktatást nyújtó magánintézmények számára; szélesítette volna az immerzív oktatás jogi kereteit; valamint könnyítéseket vezetett volna be azok számára, akik a regionális nyelvoktatás elérése érdekében más település oktatási intézményét választják. A bizottság az összes ilyen oktatási vonatkozású cikket eltávolította a szövegből alkotmányossági és finanszírozási kérdésekre, valamint az oktatás egységességének hagyományosan érvényesülő elvére hivatkozva. A bizottsági változat ezért már nem tartalmazott olyan rendelkezéseket, amelyek rendszer-szintű, kötelező erejű változásokat hoztak volna az oktatás területén.

A javaslat harmadik pillére a regionális nyelvek közéleti és közigazgatási használatának erősítése volt. E körben a tervezet lehetővé tette volna a kétnyelvű nyilvános feliratok – például utcanevek, középületek táblái, közlekedési információk – szélesebb körű alkalmazását. A bizottság úgy módosította ezt a rendelkezést, hogy a kétnyelvű jelzések alkalmazása külön regionális döntés nélkül is lehetségessé válhat, amennyiben a francia nyelv kellő mértékben látható marad. A javaslat érintette továbbá a regionális nyelvekben használatos diakritikus jelek anyakönyvezésben való alkalmazását is – ideértve például a breton nyelv ñ betűjelét vagy a katalán írás sajátos ékezetformáit. E rendelkezést a bizottság törölte, így ebben a szakaszban a tervezet nem biztosított általános jogot e jelek anyakönyvi használatára.

A bizottság által végrehajtott törlések azonban nem jelentettek végleges döntést az érintett cikkelyek sorsáról. A francia parlamenti jogalkotási eljárás – a kétkamarás „navette” – logikája szerint a bizottsági módosítások előzetes jellegűek, és nem kötik a plenáris üléseket. A Nemzetgyűlés ennek következtében első és különösen a második olvasatban több módosító indítványt is elfogadott, amelyek – részben Paul Molac kezdeményezésére – visszaállították a bizottság által eltávolított oktatási rendelkezéseket, köztük az immerzív oktatásra, az oktatási intézmények támogatására és a diakritikus jelek anyakönyvezésére vonatkozó szabályokat. A Szenátus ezután ismét módosította a szöveget, egyes visszaállított elemeket gyengítve vagy eltávolítva. Mivel a két kamara nem azonos tartalmú szöveget fogadott el, a francia

alkotmányos rendszer szabályai szerint a végső döntés joga a Nemzetgyűlést illette meg, amely második olvasatban újból visszahelyezte a lényeges oktatási és finanszírozási rendelkezéseket. Így kerülhettek vissza azok a cikkelyek, amelyek a kulturális bizottsági változathoz már hiányoztak.

Összességében megállapítható, hogy a törvényjavaslat alapvető célja a regionális nyelvek további visszaszorulásának kezelése és a kulturális veszteségek megelőzése volt. A bizottsági szakasz elsősorban a kulturális örökség védelméhez és a nyelvi láthatóság növeléséhez kapcsolódó elemeket tartotta meg, miközben az oktatási és finanszírozási rendelkezések többségét eltávolította. A későbbi parlamenti olvasatok azonban lehetővé tették e rendelkezések visszaemelését a törvény végső szövegébe. A folyamat eredményeként a regionális nyelvek kulturális státusza tovább erősödött, noha az oktatás egészére kiterjedő rendszerszintű változások végül csak részben érvényesültek, és az Alkotmánytanács későbbi döntése további korlátokat is bevezetett.

A törvény első, 2020. február 13-i nemzetgyűlési vitáján inkább technikai, szövegező vita zajlott. A törvényt övező politikai álláspontok bemutatására a Molac-törvény 2020. december 10-i szenátusi vitája, valamint a második nemzetgyűlési vitája (2021. április 8.) ad megfelelő alapot. A szenátusi vita⁵⁵ során a törvényjavaslatot támogató felszólalók voltak többségben. A hozzászólók a zöld, szocialista, centrista és részben republikánus padosorokból érkeztek, és bár hangsúlyaik eltértek, közös alapállásuk volt a regionális nyelvek kulturális értékének és társadalmi jelentőségének elismerése. A jelentéstevő Monique de Marco (GEST) kiemelte, hogy a regionális nyelvek a kulturális és identitásbeli sokszínűség meghatározó elemei, ezért szükséges az oktatási és jogi keretek egyértelműsítése. Claude Kern (UC) és több centrista szenátor a regionális nyelveket a nemzeti örökség részének tekintette, hangsúlyozva, hogy e nyelvek fennmaradásának elsődleges feltétele a gyermekek oktatása.

⁵⁵ Sénat, Journal officiel de la République française, Compte rendu intégral, séance du jeudi 10 décembre 2020. Letöltés helye: <https://www.senat.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

A centrista felszólalók közül arra hívták fel a figyelmet, hogy a breton és más regionális nyelvek hosszú távú fennmaradása csak akkor biztosítható, ha az állam és a helyi közösségek egyaránt aktív szerepet vállalnak. A republikánus Max Brisson – pártja többségi álláspontjától eltérően – támogatásáról biztosította a javaslat egyes oktatási rendelkezéseit, különös tekintettel a baszk nyelv védelmére. A kormánytöbbséghez tartozó Teva Rohfritsch (RDPI⁵⁶) szintén nyitottságát fejezte ki a nyelvi sokszínűség iránt, és a helyi kultúra és oktatás közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozta. Abdallah Hassani (RDPI, Mayotte) pedig a shimaoré és kibushi nyelvek elismerésének szükségességére hívta fel a figyelmet, az egyenlőség elvéből kiindulva. A támogató felszólalások általános érvrendszere a regionális nyelvek identitásképző és kulturális szerepére, a gyermekek oktatásának meghatározó jelentőségére, valamint arra az álláspontra épült, hogy a kulturális sokszínűség erősíti – és nem gyengíti – a köztársasági egységet. A támogatók szerint a javaslat tiszteletben tartja a francia nyelv elsődlegességét, miközben hatékonyabb eszközöket biztosít a regionális nyelvek megőrzésére.

A kormány részéről Jean-Michel Blanquer oktatási miniszter (RDPI) elismerte ugyan a regionális nyelvek értékét, de arra figyelmeztetett, hogy a törvény bizonyos rendelkezései megbontanák a közoktatás egységét, illetve veszélyeztetnék a *„Köztársaság nyelve a francia”* alkotmányos elv érvényesülését. A republikánus padsorból több felszólaló arra hivatkozott, hogy a regionális nyelvek túlzott támogatása erősítheti a regionális identitásokat a nemzeti kohézió rovására, valamint növelheti az egyenlőtlenségeket az iskolák közötti erőforrás-elosztásban. Többen kifogásolták a magánintézmények – különösen az immerzív oktatást nyújtó iskolák – közpénzből történő támogatásának lehetőségét is, alkotmányossági aggályokat megfogalmazva, amelyek később összhangban állónak bizonyultak az Alkotmánytanács érveivel.

A vita során a felszólalók megközelítőleg kétharmada támogatta a javaslatot, míg a hozzászólók mintegy egyharmada ellenezte. Politikai értelemben a baloldali frakciók (SER, GEST) és a centristák (UC)

⁵⁶ Az RDPI rövidítés a Rassemblement Des Parlementaires de la Majorité Présidentielle kifejezést takarja, azaz a „Köztársasági Elnök többségi parlamenti frakciója”.

körében mutatkozott széles körű támogatás, míg az ellenérvek elsősorban a kormány részéről, illetve a Republikánusok (LR) többségi véleményéből érkeztek. A törvényjavaslat szenátusi fogadtatása tehát egyértelműen megosztottságot mutatott, azonban a támogatók számbeli túlsúlya hozzájárult ahhoz, hogy a szöveg végül sikeresen folytathatta útját a jogalkotási eljárásban.

A 2021. április 8-i második nemzetgyűlési olvasat során⁵⁷ a Nemzetgyűlés folytatta a regionális nyelvek védelmét és támogatását célzó törvényjavaslat részletes cikkelyvitáját. A vita alapján kirajzolódott, hogy a képviselők többsége támogatja a javaslat kulturális célkitűzéseit, ugyanakkor több, elsősorban oktatáspolitikai és alkotmányossági természetű aggály is megfogalmazódott, különösen az immerzív oktatás és a magánoktatási intézmények finanszírozási szabályainak módosítása kapcsán. A vita egyik meghatározó tényezője a kormányzati álláspont volt, amely több lényeges kérdésben eltért a javaslatot kezdeményező és széles körben támogatók véleményétől.

A törvényjavaslat támogatói elsősorban a baloldali frakciókból (különösen a *Socialistes et apparentés*, a GDR és több független baloldali képviselő), a centrista és regionális kötődésű csoportokból (*Libertés et Territoires*, EDS), valamint egyes, régióikhoz erősen kötődő republikánus képviselőkől (LR) kerültek ki. Kiemelt szerepe volt a javaslat benyújtójának, Paul Molacnak (*Libertés et Territoires*), akinek felszólalása a vitát tartalmilag meghatározta.

Paul Molac a törvényjavaslatot a regionális nyelvek fennmaradását biztosító, első átfogó francia jogszabályként mutatta be, amely a kulturális örökség védelmét és a regionális nyelvi oktatás hozzáféréseinek kiterjesztését egyaránt szolgálja. Érvelése szerint a regionális nyelvek – az UNESCO besorolása alapján – súlyosan veszélyeztetett helyzetben vannak, és a jelenlegi jogi és intézményi keretek nem garantálják megőrzésüket. A javaslat célja, hogy a szülők és diákok számára valódi választási szabadságot teremtsen a nyelvi programok között, és hogy az immerzív oktatás állami, és nem kizárólag magánintézményi

⁵⁷ Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du jeudi 8 avril 2021. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

keretek között is jogszerűen működhessen. Molac hangsúlyozta, hogy a javaslat semmilyen módon nem veszélyezteti a francia nyelv elsődlegességét, hanem épp ellenkezőleg: kiegészítő módon járul hozzá a nyelvi kompetenciák fejlődéséhez és a nemzeti egység kulturális sokszínűsége alapuló megerősítéséhez. A törvény elfogadását történelmi lépésnek nevezte, amely először biztosítana pozitív jogi védelmet a franciaországi regionális nyelvek számára.

A támogatói felszólalások közös eleme volt annak hangsúlyozása, hogy a regionális nyelvek a francia nemzeti kulturális örökség elidegeníthetetlen alkotóelemei. A hozzászólók szerint a nyelvi sokszínűség nem veszélyezteti, hanem gazdagítja a Köztársaság egységét, és hozzájárul a területi identitások megerősítéséhez, valamint a helyi közösségek kohéziójához. A vita során többen kiemelték az oktatás meghatározó szerepét a nyelvek fennmaradásában: a korai nyelvtanulás – különösen az óvodai és általános iskolai szakaszban – nemcsak kulturális, hanem pedagógiai előnyökkel is jár, és megalapozza a más idegen nyelvek könnyebb elsajátítását.

A támogatók szerint a kulturális ismeretek és a nyelvtanítás egymást erősítő, organikus egységet alkotnak, ezért a regionális kulturális tartalmak hangsúlyosabb megjelenítése az oktatási programokban indokolt.

A javaslat ellenzői a vita során kisebbséget képeztek, és elsősorban a kormánypárti LaREM / RDPI frakció egy részéből, valamint a konzervatív LR-frakció tagjaiból kerültek ki.

A kormány álláspontját Jean-Michel Blanquer oktatási miniszter részletes felszólalása ismertette. A miniszter a regionális nyelvek védelmét és oktatását a francia alkotmányos rend kettős pillérén – az egységes köztársasági nyelv (Alkotmány 2. cikk) és a regionális nyelvek mint nemzeti örökség (75-1. cikk) – belüli egyensúly kérdéseként határozta meg. Felszólalásában hangsúlyozta, hogy a francia közoktatás már jelenleg is jelentős mértékben támogatja a regionális nyelvek tanítását, mintegy 120.000 tanulót érintően, és e terület fejlődése nem igényel újabb törvényi beavatkozást. A miniszter szerint az immerzív oktatás alkotmányos és társadalmi kockázatokat rejt: túlzott alkalmazása gyengítheti a francia nyelv ismeretét. Blanquer ezért a törvényjavaslat azon cikkeivel szemben foglalt állást, amelyek az immerzív

oktatás és a magániskolák önkormányzati finanszírozásának kiterjesztését célozták, mivel azok szerinte túlterjeszkednek az oktatási egyensúly és a helyi önrendelkezés keretein.

Blanquer hangsúlyozta, hogy az immerzív oktatás kiterjesztése a francia, mint közös köztársasági nyelv visszaszorulásához vezethet, és hogy bizonyos politikai erők hátsó szándékkal használhatnák fel e modellt területi vagy identitáspolitikai célokra. A miniszter nem nevezi meg expliciten, hogy az általa említett „hátsó szándékok” milyen természetűek. Ugyanakkor a felszólalás szövegéből kirajzolódik, hogy aggályai olyan politikai és területi dimenziókra utalnak, amelyek a regionális nyelvoktatás kérdését túlmutatón, sajátos regionális identitáspolitikai mozgásokkal kapcsolják össze. Mindenekelőtt Blanquer hangsúlyozza, hogy az immerzív oktatás nem válhat általánossá, mert ez a rendszer „diwanizációjához”⁵⁸ vezetne.⁵⁹

Ezt a gondolatot tovább árnyalja a miniszternek az a megjegyzése, miszerint az immerzív iskolák körül olyan szervezett és motivált csoportok jelennek meg, amelyek jelentős energiákat mozgatnak meg bizonyos regionális nyelvi modellek terjesztése érdekében. Blanquer számára ezek a „túlzott aktivitással” jellemezhető csoportok már önmagukban jelzik, hogy az immerzív oktatás kérdése nem csupán pedagógiai, hanem társadalmi-politikai kérdésekkel is összefügg. A miniszter a történeti-államelméleti síkra is kitekintett, amikor figyelmeztetett, hogy az „*lilyen*” döntések előtt szem előtt kell tartanunk Európa történelmi és geopolitikai összefüggéseit.”⁶⁰ Ez a mondat, amely a regionális nyelvoktatást európai geopolitikai összefüggésekbe helyezte, szintén arra utalt, hogy szerinte a kérdés nem mentes bizonyos identitáspolitikai vagy regionális autonómiatörekvésektől. A geopolitikai dimenzió említése olyan háttérmotívumokra enged következtetni, amelyek túlmutatnak a szigorúan vett oktatáspolitikai téren, és egyes

⁵⁸ A Diwan olyan breton nyelvű iskolahálózat Franciaországban, ahol a gyerekek kezdetben főként bretonul tanulnak, majd fokozatosan sajátítják el a franciát is.

⁵⁹ „Je ne veux pas une „diwanisation” du système, ni une universalisation de l’immersion.”

⁶⁰ « Il faut garder une conscience historique et géopolitique de la situation européenne au moment de prendre de semblables décisions. »

régiók – például a baszk vidék – sajátos történelmi dinamikáira reflektálnak. E gondolatívet teszi végül explicitté – bár tartalmát továbbra is implicit módon hagyva – az a kijelentés, amely közvetlenül utal hátsó szándékokra: „Vannak, akik hátsó szándékokkal állnak ki e rendelkezés mellett; és képesek is lesznek kihasználni egy ilyen eszközt.”⁶¹

Több ellenzéki felszólaló – főként az LR részéről – kifogásolta, hogy a javaslat túlzott terheket róhat az önkormányzatokra, korlátozhatja azok finanszírozási autonómiáját, illetve a magániskolák támogatására vonatkozó szabályok módosításával növelheti az oktatási rendszer egyenlőtlenségeit. Az ellenzői érvrendszer fontos eleme volt annak hangsúlyozása, hogy a javaslat bizonyos rendelkezései a közoktatás egységét is érinthetik.

A vita tanúsága szerint a Nemzetgyűlésben a felszólaló képviselők mintegy kétharmada támogatta a törvényjavaslatot. A támogatók széles politikai spektrumot fedtek le, a baloldali, centrista és regionális kötődésű frakcióktól egészen a regionális érintettségű republikánus képviselőig. Az ellenzői oldal érvei elsősorban az Alkotmány 2. cikkéből fakadó nyelvi egység követelményére, a finanszírozási egyenlőtlenségek kockázatára és a közoktatási rendszer szerkezeti egységének védelmére összpontosultak.

A szavazás eredményeként a Nemzetgyűlés elfogadta a törvényjavaslatot, amely így a regionális nyelvek jogi, kulturális és oktatáspolitikai státuszának megerősítése irányába tett, az elmúlt évtizedben kiemelkedően jelentős előrelépést valósított meg.

6.2 Az Alkotmánytanács döntése és társadalmi fogadtatása

A Macron-féle *La République En Marche* párt 60 képviselője a szavazást követően alkotmányossági vizsgálatot kért. Beadványukban⁶² a törvény

⁶¹ « Certains défendent ce dispositif avec des arrière-pensées ; ils sauront se saisir d'un tel outil. »

⁶² Az Alkotmánytanácshoz benyújtott képviselői beadvány: Saisine par 60 députés. 2021. április 22. Letöltés helye: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

egyetlen cikkelyére kérték az alkotmányellenesség megállapítását, azonban az Alkotmánytanács egészében vizsgálta a törvényt, és két, kulcsfontosságú cikkelyt semmisített meg: egyrészt az immerzív oktatásra vonatkozó részeket, másrészt a diakritikus írásjelek anyakönyvezésének lehetőségét.⁶³ (A törvény hatályos szövegének magyar nyelvű fordítását lásd a függelékben.)

Az Alkotmánytanács ítélete értelmében az Alkotmány 2. cikkelye, mely a franciát deklarálja a Köztársaság nyelvéné, nem tiltja meg az állam és a területi önkormányzatok számára, hogy regionális nyelveket népszerűsítő egyesületeket támogassanak.⁶⁴ Ugyanakkor a regionális nyelvek védelme nem történhet a törvényben előírányzott immerzív oktatás által. Egy regionális nyelv oktatási intézményben zajló hivatalos kommunikációra használása, valamint egyes tantárgyak francia helyett regionális nyelven történő oktatása az Alkotmánytanács értelmezésében azért alkotmányellenes, mert szembe megy a 2. cikkellyel.⁶⁵ A francia helyesírástól eltérő diakritikus írásjelek használata pedig a magánszférából kilépve a közigazgatásban is elismerné egy másik nyelv használatának jogát, ami szintén a 2. cikkely rendelkezéseivel ellentétes.⁶⁶

6.3 Az Alkotmánytanács döntésének társadalmi fogadtatása

Az Alkotmánytanács döntését követően az Európai Hálózat a Nyelvi Egyenlőségért (ELEN) és francia tagszervezetei panaszt nyújtottak be az ENSZ-hez a francia állam által regionális nyelvekkel szemben alkalmazott diszkrimináció miatt. Meglátásuk szerint az Alkotmánytanács döntése gyakorlatilag értékvesztette tette a Molac-törvényt. A panaszt benyújtók szerint a nyelvi jogok védelme alapjognak minősül, az Alkotmánytanács döntése pedig a nyelvi közösségek túlélését fenyegeti.⁶⁷

⁶³ Conseil constitutionnel, décision n° 2021-818 DC, 2021. május 21.

⁶⁴ U.o. 7. és 8. pontok.

⁶⁵ U.o. 16., 18-20. pontok

⁶⁶ U.o. 22. pont

⁶⁷ Gouerou 2021.

Az ENSZ Emberi jogi tanácsa szigorúnak bizonyult az Alkotmánytanács döntésével szemben. „Attól tartunk, hogy ezen döntés elfogadása és alkalmazása komoly jogsértéssel jár a nyelvi kisebbségek alapjogaival kapcsolatban” – írták a francia kormánynak küldött levélben.⁶⁸ Kiemelik a megkülönböztetett bánásmódot az angol nyelv és a franciaországi kisebbségi nyelvek között az állami iskolákban: az angol nyelvű képzések minden formája tolerált, míg a kisebbségi nyelveken való immerzív oktatás tilos. Meglátásuk szerint a döntés sértheti többek közt az emberi méltóság, a szabadság és az egyenlőség jogát, a diszkrimináció tilalmát, valamint Franciaország történelmi nyelveit beszélő polgárainak identitását. Alkalmazása ellentétbe állíthatja Franciaországot az olyan nemzetközi kötelezettségeivel melyeket a gyerekek jogairól szóló ENSZ egyezmény, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezménye is előír.⁶⁹

A Molac-törvény részleges megsemmisítése – különösen az immerzív oktatásra és a diakritikus jelek anyakönyvi használatára vonatkozó részeké – Franciaország több régiójában váltott ki határozott és sokrétű reakciókat. Bár a törvény elfogadása eleve nagy várakozással járt a helyi nyelvi közösségekben, az Alkotmánytanács döntése a legtöbb térségben csalódást, sőt egyes helyeken tiltakozó megmozdulásokat eredményezett. Korzikán a civil társadalom különösen erőteljesen lépett fel: a „*Pour que vivent nos langues*” hálózat és más korzikai egyesületek tüntetéseket szerveztek – többek között a bastiai prefektúra előtt –, a helyi sajtó pedig társadalmi felháborodásról számolt be.⁷⁰ A civil szervezetek és politikai vezetők egyaránt bírálatot fogalmaztak meg, attól tartva, hogy a döntés tovább növeli a korzikai nyelv körüli jogi

⁶⁸ A levelet a kanadai Fernand de Varennes, az ENSZ kisebbségi ügyekért felelős különleges jelentéstevője; a görög Alexandra Xanthati, kulturális jogokért felelős különleges jelentéstevője; és a burkinai Koumbou Boly Barry, oktatásért felelős különleges jelentéstevő írta alá. A levélben javaslatokat tesznek a francia kormánynak az Alkotmánytanács döntésével kapcsolatban, ezeket azonban Franciaország nem köteles végrehajtani.

⁶⁹ FRA 3/2022 sz. ENSZ Közlemény, valamint UN Special Procedures issues official communication to France over discrimination against territorial languages, following ELEN complaint, ELEN sajtóközlemény, 2022. július 1., Letöltés helye: <https://elen.ngo/>

⁷⁰ Santana 2021.

bizonytalanságot és változatlanul politikai érzékenységgel terhelt marad a kérdés. A régióban külön visszhangot váltott ki Paul Molac reakciója, miszerint „*Nincs olyan állami előírás, amelyhez alkalmazkodnunk kellene, és amely megmondaná, milyeneknek kell lennünk!*”⁷¹, érzékeltetve, hogy a parlamenti többséggel elfogadott törvényt a helyi közösségek nem központi adminisztratív keretként, hanem identitásuk megőrzésének eszközeként tekintik.

Elzászban a *Conseil Culturel d'Alsace* és más regionális nyelvi szervezetek elemzései rámutattak arra, hogy a Molac-törvény és annak alkotmánytanácsai értelmezése felszínre hozta az elzászi nyelvvel kapcsolatos régi vitákat: mit nevezünk pontosan elzászi nyelvnek, milyen státuszt kaphat az oktatásban, és hogyan illeszkedik mindez a francia nyelvközpontú jogi keretekbe.⁷² A regionális sajtó külön kiemelte, hogy az immerzív oktatás került leginkább veszélybe, ami helyi szereplők szerint tovább gyengítheti az elzászi nyelv iskolai jelenlétét.⁷³ Bretagne-ban a Diwan immerzív iskolahálózat volt az egyik leghatározottabb támogatója a Molac-törvénynek, és a döntést mély csalódottsággal fogadta, mivel az immerzív oktatás alkotmányellenesnek minősítése veszélybe sodorja a regionális nyelvű iskolák több mint 50 éve működő modelljét.⁷⁴ Bretagne régió politikai vezetése szintén gyorsan megszólalt: közleményeik szerint nem szabad engedni, hogy a döntés visszavesse a regionális nyelv helyzetének javítására tett törekvéseket.⁷⁵ Baszkföldön a Seaska iskolahálózat ugyancsak elítélte az Alkotmánytanács döntését. A baszk immerzív iskolák attól tartanak, hogy a döntés az immerzív modell végét és a baszk nyelv lassú eltűnését jelentheti.⁷⁶

⁷¹ Mari 2023.

⁷² Erhart 2021, Morin és Gasquet-Cyrus 2021.

⁷³ Pfeffer 2021.

⁷⁴ *Diwan anticonstitutionnel!*, Sajtóközlemény, 2021. május 21., <https://www.diwan.bzh/>

⁷⁵ Proposition de loi sur les langues régionales: Le Président de Région réagit à la censure du Conseil constitutionnel, Sajtóközlemény, 2021. május 21., <https://www.bretagne.bzh>, letöltés ideje: 2025.12.09.

⁷⁶ *L'Enseignement immersif en danger!*, Seaska közlemény és mobilizációs felhívás, 2021. május 28., <https://seaska.eus/>, letöltés ideje: 2025.12.09.

A régiók reakcióiban közös mintázatok rajzolódtak ki. Szinte minden érintett térség civil szereplői egységesen támogatták a törvényt, és csalódottságukat fejezték ki a döntés miatt. Szerte Franciaországban aggodalmat váltott ki, hogy az immerzív oktatás jogi státusza és finanszírozása bizonytalanná válhat. Emellett több térségben politikai mozgósítás is követte a döntést: regionális vezetők szólaltak meg, prefektúrák előtt tüntetések tartottak, és intézményi közlemények sora jelezte, hogy a Molac-törvény ügyében a regionális közösségek továbbra is kiállnak érdekeik érvényesítése mellett.

7 Konklúzió

Franciaország nyelvi öröksége Európa egyik leggazdagabbja. Kétségtelen, hogy a franciák kevesebb mint 10%-a beszél valamely regionális nyelvet, de ez viszonylag magas arány egy olyan országban, amely vonakodik azok védelmétől.⁷⁷

A francia regionális nyelvek státuszának vizsgálata jól mutatja, hogy a francia állam és jogrend sajátos kettősséggel közelít a kulturális sokszínűség kérdéséhez: miközben deklarátívan a nemzeti örökség részének ismeri el a regionális nyelveket, továbbra is fenntartja azt az alkotmányos értelmezést, amely szerint a kollektív jogok bármely formája összeegyeztethetetlen az állami egység elvével. A kutatás hipotézise – miszerint a francia nyelvpolitika strukturális korlátai alapvetően akadályozzák a regionális vagy kisebbségi nyelvek hatékony jogi védelmét – a vizsgált jogalkotási és alkotmánytanácsi folyamatok alapján igazoltnak tekinthető.

A politikai és szakpolitikai viták egyértelműen megmutatták, hogy a regionális nyelvek támogatása körüli diskurzus nem pusztán nyelvészeti vagy oktatáspolitikai kérdés, hanem mélyen beágyazódik Franciaország történeti államfelfogásába. A többségi narratíva továbbra is a francia nyelv egységteremtő, identitásképző szerepére épül, amelyet az Alkotmánytanács következetes gyakorlata is megerősít. Az olyan

⁷⁷ Frangi 2007, 681.

döntések, amelyek a kollektív jogok elutasítására vagy a kötelező két-nyelvűség tilalmára hivatkoznak, világosan jelzik, hogy a jogi keretek szűk mozgásteret biztosítanak a regionális nyelvek intézményes megerősítésére.

Ezzel szemben a parlamenti viták és a társadalmi támogatottság arról tanúskodnak, hogy a regionális nyelvek kulturális és identitásképző szerepe széles körben elismert. A Molac-törvény elfogadása, majd részleges alkotmánytanács megsemmisítése jól szemlélteti ezt a feszültséget: a jogalkotó képes előrelépést tenni a nyelvi örökség védelmében, ám az alkotmánybíráskodás által meghatározott keretek következetesen korlátozzák az oktatási és finanszírozási reformok mélységét. Miközben tehát a 2008-as alkotmánymódosítással és a Molac-törvény-nyel a kulturális státusz formálisan erősödik, a regionális nyelvek mindennapi használhatóságát befolyásoló intézményi változások csupán részben valósulnak meg.

A Molac-törvényt övező alkotmányos aggályok ismét egyértelművé tették, hogy még ha lenne is politikai támogatása az ET Nyelvi Charta ratifikációjának, az minden bizonnyal továbbra is az Alkotmánytanács ellenkezésébe ütközne. Jelenlegi alkotmányértelmezés szerint ugyanis a kisebbségek számára bármilyen többletjogosultság elismerése sértené a francia nyelvet annak hivatalos nyelvi minőségében, ahogy a Köztársaság oszthatatlanságát és a francia nép egységét is.

A vizsgált eredmények alapján megállapítható, hogy a francia kisebbségvédelmi rendszer továbbra is a republikánus állameszme centralizáló olvasatára épül, amely nem teszi lehetővé a regionális nyelvek olyan szintű elismerését, amely érdemben hozzájárulhatna fennmaradásukhoz. Ez az alkotmányos doktrína azonban nemcsak a franciaországi reformok lehetőségét korlátozza, hanem európai szinten is blokkoló hatást fejt ki. Mivel a kisebbségvédelem nem tartozik az Európai Unió hatáskörei közé, bármilyen uniós szintű jogalkotási kompetencia létrehozása szerződésmódosítást igényelne, amelyhez a tagállamok egyhangú döntése szükséges. Franciaország következetes, kollektív jogokat elutasító alkotmányos álláspontja mellett nem reális az a várakozás, hogy az EU a közeljövőben intézményes, kollektív szintű kisebbségvédelmi rendszert hozzon létre.

Függelék

A regionális nyelvek védelméről és támogatásáról szóló 2021-641. sz. törvény (2021. május 21.) (A szerző fordítása)

„I. Fejezet: A regionális nyelvek örökségének védelméről (1-6. cikk)

1. cikk

Az örökségvédelmi törvénykönyv L. 1. cikke második bekezdése az alábbiak szerint módosul:

1. A szöveg kiegészül az alábbi szavakkal: „és a nyelvi örökséggel, amelyet a francia nyelv és a regionális nyelvek alkotnak”;

2. Az alábbi mondat kerül hozzáadásra: „Az Állam és a helyi önkormányzatok közreműködnek e nyelvek oktatásában, terjesztésében és előmozdításában.”

2. cikk

Az örökségvédelmi törvénykönyv L. 111-1. cikkének 5. pontjában a „művészet” szó után a mondat vége az alábbiak szerint módosul: „, a régészet vagy a francia nyelv és a regionális nyelvek ismerete.”

3. cikk

A francia nyelv használatáról szóló 1994. augusztus 4-i 94-665. számú törvény 21. cikke az alábbiak szerint módosul:

„21. cikk – Jelen törvény rendelkezései nem akadályozzák a regionális nyelvek használatát, valamint az ezek érdekében folytatott köz- vagy magánkezdeményezéseket.”

4. cikk

[A 2021. május 21-i, 2021-818 DC számú határozat a rendelkezést alkotmányellenesnek nyilvánította.]

5. cikk

Az oktatási törvénykönyv L. 372-1. cikke hatályát veszti.

6. cikk

Az oktatási törvénykönyv L. 442-5-1. cikkének hatodik és hetedik bekezdését felváltja az alábbi bekezdés:

„A települések közötti megállapodás tárgyát képezi az a pénzügyi hozzájárulás, amelyet a lakóhely szerinti település nyújt, ha a tanuló

más település területén található, társulási szerződéses rendszerben működő, az L. 312-10. cikk 2. pontja szerinti regionális nyelvi oktatást nyújtó elsőfokú magánoktatási intézménybe jár, feltéve, hogy a lakóhely szerinti településen nem áll rendelkezésre regionális nyelvi oktatást biztosító iskola.”

II. Fejezet: A regionális nyelvek oktatása (7. cikk)

7. cikk

Az oktatási törvénykönyv III. könyve I. címének II. fejezetében a 4. szakasz kiegészül az alábbi L. 312-11-2. cikkel:

„L. 312-11-2. cikk – Az L. 312-11-1. cikk sérelme nélkül, az Állam és a régiók, Korzika közössége, az Elzászi Európai Közösség, illetve az Alkotmány 73. cikke alá tartozó területi közigazgatási közösségek között létrejövő megállapodások keretében a regionális nyelv tanítása az érintett területek egészén vagy egy részén az óvodákban, általános iskolákban, és gimnáziumokban a rendes órarend keretében oktatott tantárgy, annak érdekében, hogy a regionális nyelv oktatását minden tanuló számára biztosítsák.”

III. Fejezet: Közzolgáltatások: többnyelvű jelzőtáblák és regionális nyelvi diakritikus jelek anyakönyvi iratokban (8–11. cikk)

8. cikk

A közigazgatási egységek biztosíthatják területük egészén vagy egy részén a francia nyelvű feliratok és jelzések regionális nyelv(ek) re történő fordításának megjelenítését középületeken, közutakon, vízi közlekedési útvonalakon, közlekedési infrastruktúrákon, valamint a legfontosabb intézményi kommunikációs felületeken, azok elhelyezése vagy megújítása alkalmával.

9. cikk

[A 2021. május 21-i, 2021-818 DC számú határozat a rendelkezést alkotmányellenesnek nyilvánította.]

10. cikk

A Kormány évente jelentést nyújt be a Parlamentnek azon gyermekek fogadásáról, akiknek családja a lakóhelyhez lehető legközelebbi regionális nyelvű óvodai vagy kisgyermekkori képzést igényelte.

11. cikk

A Kormány évente jelentést nyújt be a Parlamentnek az Állam, a területi önkormányzatok és a regionális nyelvek előmozdításáért létrejött egyesületek között megkötött, ezen nyelvek oktatására irányuló, köz- vagy magánjogi státusz szerint létrehozott oktatási intézményekre vonatkozó külön megállapodásokról, valamint arról, hogy milyen lehetőség kínálkozik arra, hogy a regionális nyelvek teljes immerzív pedagógiáját alkalmazó egyesületi iskolák egyszerű vagy társulási szerződést köthessenek az Állammal.”

Irodalomjegyzék

Könyv

Grandhomme, Jean-Noël; Audigier, François és Lamarre, Jean (szerk.): *Identités nationales / identités régionales dans l'espace de la francophonie (Europe et Amérique du Nord) des années 1960 à nos jours*. Presses de l'Université Laval, 2022.

Könyvfejezet

Frangi, Marc: Les langues régionales, enjeu constitutionnel? In: *Renouveau du droit constitutionnel, Mélanges en l'honneur de Louis Favoreu*, Paris, Dalloz, 2007.

Renaut, Alain: Le débat français sur les langues régionales, In: Kymlicka, Will – Measure, Sylvie (szerk.): *Comprendre les identités culturelles, sous la direction de Will Kymlicka et Sylvie Measure*, Paris: Presses universitaires de France, 2003, 381-400.

Viaut, Alain: Apport et réception française de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires: approche sociolinguistique. In: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 33, 2002, n°1. Dossier: Points de vue sur le Charte européenne des langues régionales ou minoritaires, Gilles Lepesant (dir.). pp. 9-48. <https://doi.org/10.3406/receo.2002.3131>

Vibert, Stéphane: 8. Les minorités culturelles. In: Marc Chevré – Isabelle Gusse (szerk.): *La France depuis de Gaulle*, Presses de l'Université de Montréal, 2010, <https://doi.org/10.4000/books.pum.8386>

Folyóiratcikk

Benoît-Rohmer, Florence: Les langues officielles de la France. In: *Revue française de droit constitutionnel*, n° 45. 2001, 3-29.

Caillousse, Jacques: L'ordre de la langue. In: *Pouvoirs locaux. Les cahiers de la décentralisation*, n° 46, III. 2000, 100-108.

Le Bris, Catherine: Les Langues régionales dans la Constitution. In: *Revue du droit public*, 2009(3), 787-816.

Internetes hivatkozás

„angues régionales: Jacques Chirac refuse une révision de la Constitution, Les Echos, 1999.06.24., Letöltés helye: <https://www.lesechos.fr>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Redéfinir une politique publique en faveur des langues régionales et de la pluralité linguistique interne, Rapport présenté à la ministre de la Culture et de la Communication par le Comité consultatif pour la promotion des langues régionales et de la pluralité linguistique interne, Ministère de la Culture, 2013, Letöltés helye: <https://www.culture.gouv.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séance du jeudi 22 mai 2008, Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.02.12.

Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du mercredi 9 juillet 2008. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.02.12.

Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du jeudi 8 avril 2021. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du 22 janvier 2014, Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.03.12.

Assemblée nationale, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séances du 28 janvier 2014. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Carcassonne, Guy: Etude sur la compatibilité entre la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires et la Constitution, Rapport au Premier ministre, Vie Publique, 1998, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Cerquiglini, Bernard: Les langues de la France, Rapport au Ministre de l'Education Nationale, de la Recherche et de la Technologie, et à la Ministre de la Culture et de la Communication, Vie Publique, 1999, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Cerquiglini, Bernard: Les langues de la France, Rapport au Ministre de l'Education Nationale, de la Recherche et de la Technologie, et à la Ministre de la Culture et de la Communication, Vie Publique, 1999, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Décentralisation, identité territoriale, revendications... Le régionalisme français à l'épreuve du temps, Etude publiée à l'occasion de l'Université d'été de Régions et

- Peuples Solidaires, Ifop, 2025 augusztus, Letöltés helye: <https://www.ifop.com/>, letöltés ideje: 2025.10.24.
- Déclaration de l'Académie française: La langue de la République est le français, L'Académie française, 2008.06.12., Letöltés helye: <https://www.academie-francaise.fr>, letöltés ideje: 2025.11.04.
- Déclaration de M. Lionel Jospin, Premier ministre, en réponse à une question sur la décision du Conseil constitutionnel sur la charte européenne des langues régionales, à l'Assemblée nationale le 23 juin 1999, Vie Publique, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr>, letöltés ideje: 2025.04.23.
- Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle, sur son projet présidentiel, Vie Publique, 2007. avril 2., Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr>, letöltés ideje: 2025.03.10.
- Diwan anticonstitutionnel!, Sajtóközlemény, Diwan, 2021. május 21., Letöltés helye: <https://www.diwan.bzh/>, letöltés ideje: 2025.02.03.
- Erhart, Pascale: L'alsacien n'existe pas : wàs isch los ? (qu'en est-il ?), Conseil Culturel d'Alsace, 2021. május 3. , Letöltés helye: <https://www.conseilculturel.alsace/>, letöltés ideje: 2025.09.25.
- Európa Tanács, Promotion de la ratification de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires en France, Letöltés helye: <https://www.coe.int>, letöltés ideje: 2025.04.13.
- Gouerou, Christian: „Langue bretonne. Plainte à l'ONU pour discrimination contre les langues régionales”, Ouest-France, 2021.07.23., Letöltés helye: <https://www.ouest-france.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.
- Havasi János: „Nemzetállam vagy államnemzet?”, Országút, 2023. 12. 18. Letöltés helye: <https://országut.com/>, letöltés ideje: 2025.02.03.
- L'Enseignement immersif en danger !, Seaska közlemény és mobilizációs felhívás, Seaska, 2021. május 28., Letöltés helye: <https://seaska.eus/>, letöltés ideje: 2025.09.19.
- Les Français et les langues régionales”, Ifop, avril 1994, Letöltés helye: <https://www.ifop.com>, letöltés ideje: 2025.10.24.
- Mari, Nicole: Paul Molac : Il n'y a pas une norme d'Etat sur laquelle il faudrait plier et qui va nous dire ce que nous devons être! , Corse Net Infos, 2023. avril 21., Letöltés helye: <https://www.corsenetinfos.corsica>, letöltés ideje: 2025.09.19.
- Morin, Cameron; Gasquet-Cyrus, Médéric: Débat : les langues régionales peuvent-elles survivre sans politique linguistique?, Conseil Culturel d'Alsace, 2021. május 3. Letöltés helye: <https://www.conseilculturel.alsace/>, letöltés ideje: 2025.09.19.

Pfeffer, Mathieu; Clerc, Jean-François: L'enseignement immersif au ban, les élus en ébullition, DNA, 2021. május 22., Letöltés helye: <https://www.dna.fr>, letöltés ideje: 2025.09.19.

Poignant, Bernard: Rapport sur les langues et cultures régionales, Vie Publique, 1998, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Programme électoral de M. François Hollande, député PS et candidat à l'élection présidentielle 2012, intitulé „Le changement c'est maintenant – Mes 60 engagements pour la France”, Vie Publique, Letöltés helye: <https://www.vie-publique.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

Proposition de loi sur les langues régionales: Le Président de Région réagit à la censure du Conseil constitutionnel, Sajtóközlemény, Région de Bretagne, 2021. május 21., Letöltés helye: <https://www.bretagne.bzh>, letöltés ideje: 2025.09.19.

Quelle(s) langue(s) pour la République? Le dilemme „diversité/unicité”, Colloque organisé par le Conseil de l'Europe et l'université Robert-Schuman de Strasbourg, 2002. április 12. Letöltés helye: <https://rm.coe.int/>, letöltés ideje: 2025.10.24.

Santana, Livia: Langues régionales : après la censure du Conseil constitutionnel, le coup de colère des associations corses, Corse Net Infos, 2021. május 25, Letöltés helye: <https://www.corsenetinfos.corsica>, letöltés ideje: 2025.09.19.

Sénat, Journal officiel de la République française, Compte rendu intégral, séance du jeudi 10 décembre 2020. Letöltés helye: <https://www.senat.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.12.

Sénat, Journal officiel de la République française. Compte rendu intégral, séance du 27 octobre 2015. Letöltés helye: <https://www.senat.fr/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

UN Special Procedures issues official communication to France over discrimination against territorial languages, following ELEN complaint, ELEN, 2022. július 1., Letöltés helye: <https://elen.ngo/>, letöltés ideje: 2025.02.03.

UNESCO, Atlas des langues en danger dans le monde, UNESCO, 2010, Letöltés helye: unesdoc.unesco.org, letöltés ideje: 2025.02.23.

Verrier, Maxime: „L'Europe, la France et les langues régionales : une relation compliquée ?”, Eurosorbonne, 2018.01.06., Letöltés helye: <https://www.taurillon.org/>, letöltés ideje: 2025.02.12.

Dokumentumok

ENSZ Emberi Jogi Tanács: OL FRA 3/2022 sz. ENSZ Közlemény (2022. május 31.)

ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága (CESCR): E/C.12/FRA/CO/3 számú Záró megjegyzések Franciaországról, a 2008. április 28.–május 16. között tartott negyvenedik ülészak országjelentés-vizsgálata alapján (2008. június 9.)

ENSZ Közgyűlés: A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966)

ENSZ Közgyűlés: A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966). 27. cikk francia fenntartása

ENSZ Közgyűlés: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)

ENSZ: Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya (1945)

Európa Tanács: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992)

Francia jogszabályok

Amendement rectifié n° 605 présenté par M. Warsmann, rapporteur au nom de la commission des lois, 2008. május 22. [online]. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2025.10.04.

Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, 1789 [online]. Letöltés helye: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/>, letöltés ideje: 2024.12.03.

Franciaország Alkotmánya (1958. október 4.) [online]. Letöltés helye: <https://www.legifrance.gouv.fr/>, letöltés ideje: 2024.12.03.

Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 portant modernisation des institutions de la Ve République, Article 40 [online]. Letöltés helye: <https://www.legifrance.gouv.fr/>, letöltés ideje: 2024.12.03.

Loi n° 2021-641 du 21 mai 2021 relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion [online]. Letöltés helye: <https://www.legifrance.gouv.fr/>, letöltés ideje: 2024.12.03.

Proposition de loi relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion, n° 2548, déposée le 30 décembre 2019 [online]. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2024.11.15.

Rapport n° 2654 fait au nom de la Commission des Affaires Culturelles et de l'Éducation sur la Proposition de loi relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion, par M. Paul Molac, 2020. február 5. [online]. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2025.10.04.

Saisine des députés concernant la Loi n° 2021-641 du 21 mai 2021 relative à la protection patrimoniale des langues régionales et à leur promotion [online]. Letöltés helye: <https://www.assemblee-nationale.fr/>, letöltés ideje: 2024.11.15.

Texte n° 116 (2007–2008) modifié par le Sénat le 24 juin 2008 [online]. Letöltés helye: <http://www.senat.fr/>, letöltés ideje: 2025.10.06.

Jogesetek

Conseil d'État, Avis sur le projet de loi constitutionnelle autorisant la ratification de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires, 2015. július 30-i vélemény.

Conseil constitutionnel, Décision n° 91-290 DC, 1991. május 9-i döntés, „Loi portant statut de la collectivité territoriale de Corse”.

Conseil constitutionnel, Décision n° 94-345 DC, 1994. július 29-i döntés, „Loi relative à l'emploi de la langue française”.

Conseil constitutionnel, Décision n° 96-373 DC, 1996. április 9-i döntés, „Loi organique portant statut d'autonomie de la Polynésie française”.

Conseil d'État, Avis n° 245.722, 1996. szeptember 24-i vélemény, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához való francia csatlakozás tárgyában.

Conseil constitutionnel, Décision n° 99-412 DC, 1999. június 15-i döntés, „Charte européenne des langues régionales ou minoritaires”.

Conseil constitutionnel, Décision n° 2011-130 QPC, 2011. május 20-i döntés, 3. pont.

Conseil d'État, n° 390.268, 2015. július 30-i döntés.

Conseil constitutionnel, Décision n° 2021-818 DC, 2021. május 21-i döntés.

*Constança Rito da Silva*¹ – *Marta Fernandes*²

TERRA DE MIRANDA UNVEILED: THE MIRANDESE MINORITY IN PORTUGAL'S MONOLINGUAL MYTH

1 Introduction

Portugal is commonly perceived, domestically and internationally, as a largely monolingual state. “*Portugal, in essence, is monolingual*”,³ whose cultural unity is expressed through a single dominant language. This perception, however, obscures the existence and vulnerabilities of small linguistic communities whose survival depends on calibrated public policies and sustained community engagement. The Mirandese community, concentrated in Miranda do Douro and neighbouring parishes, exemplifies this tension: historically continuous, philologically distinct, legally recognised, yet demographically declining. The Mirandese community, a linguistic minority whose struggles for recognition represent a salient example of the complex interplay between identity, policy, and cultural preservation.⁴

This paper examines how majority and minority identities are constructed within the Portuguese–Mirandese context and explores the policy implications of these constructions. Drawing on international monitoring reports, European legal instruments, and relevant scholarly literature, this study adopts an interpretive case-study approach to demonstrate how competing narratives of nationhood, language, and modernity have influenced both the formulation and practice of minority rights norms in Portugal.

¹ Law student, Faculty of Law, Universidade NOVA de Lisboa, constancaritosilva@gmail.com

² Law student, Faculty of Law, Universidade NOVA de Lisboa, martacfern@gmail.com

³ Torkington 2008, 123.

⁴ Martins – Ferreira 2019.

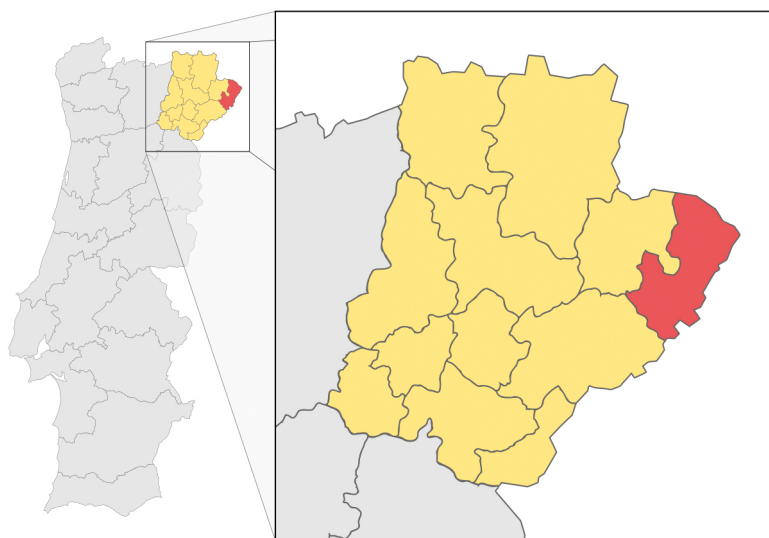

Figure 1: Location of Terra Miranda within Portugal

Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Miranda_do_Douro, accessed: 12.11.2025.

Analytically, this study makes a twofold contribution. First, it develops a narrative-based analytical framework that situates Portugal's self-image as a monolingual polity within its historical and institutional foundations. Second, it employs the implementation of linguistic minority rights as an empirical lens to assess the vitality and future prospects of Mirandese within this monolingual context. Empirically, the study identifies several interlocking structural pressures constraining Mirandese transmission and everyday use. Demographic decline and rural depopulation have eroded the social base for intergenerational transmission; social attitudes that devalue rural livelihoods undermine the prestige of local speech and encourage parental preference for Portuguese as a vehicle of education and mobility; the centralising logic of state language planning reinforces a single national code across administration, schooling, and media; and global linguistic hierarchies incentivise communication through dominant lingua francas. Collectively, these dynamics confine Mirandese to increasingly symbolic or heritage-based domains rather than sustaining it as a fully functional medium of daily interaction.

The paper proceeds in three parts. The first provides a concise historiographical overview of the Mirandese community, while the second outlines the relevant normative framework. In this part, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Framework Convention for the Protection of National Minorities, and the European Charter for Regional or Minority Languages are presented, clarifying the obligations these instruments entail for state practice in education, administration, and media. The third part turns to the Mirandese case, providing a critical assessment of domestic implementation (with particular reference to Law No. 7/1999), and an evaluation of recent initiatives and persistent shortcomings across education, local administration, and cultural production. Legal and sociolinguistic data are interwoven so that formal provisions are interpreted in light of lived practice and community expectations.

Conceptually, the analysis follows Francesco Capotorti's widely cited definition of a minority as

“a group numerically inferior to the rest of the population of a state, in a non-dominant position, whose members — being nationals of the state — possess ethnic, religious, or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity directed towards preserving their culture, traditions, religion, or language.”⁵

In Portugal, Mirandese encapsulates the broader struggles of small linguistic minorities. According to a 2020 survey conducted by the University of Vigo, approximately 3,500 people speak Mirandese, of whom only 1,500 speak it regularly, with younger individuals being less likely to do so.⁶ After it endured centuries of marginalisation, the official state recognition of the Mirandese language in 1999 marked a milestone, yet also highlighted the community's demographic fragility and declining intergenerational transmission. Historical disruptions,

⁵ United Nations 2010, 2.

⁶ See: <https://www.omniglot.com/writing/mirandese.htm>, accessed: 11.12.2025.

migration, and social change have dramatically reduced the number of fluent speakers, leaving the language at a critical crossroads (see Table 1 for demographic data).

Table 1: Population of Miranda do Douro Municipality

Year	Population	Changes (%)
1864	9004	-
1878	9564	+6,2
1890	10009	+4,7
1900	10639	+6,3
1911	11208	+5,3
1920	10738	-4,2
1930	11272	+5
1940	12584	+11,6
1950	12944	+2,9
1960	18972	+46,6
1970	10627	-44
1981	9948	-6,4
1991	8697	-12,6
2001	8048	-7,5
2011	7482	-7
2021	6463	-13,6

Source: https://pt.wikipedia.org/wiki/Miranda_do_Douro, accessed: 11.12.2025.

2 Methodology

This study employs a qualitative, mixed-methods research design that integrates doctrinal legal analysis, policy review, and qualitative fieldwork to examine the gap between formal legal recognition and substantive implementation of minority-language protection in Portugal.

First, the study conducts a doctrinal legal analysis of international, European, and domestic legal instruments relevant to the protection of linguistic minorities. Primary legal sources include the International Covenant on Civil and Political Rights, the Framework Convention

for the Protection of National Minorities, the European Charter for Regional or Minority Languages, and Portuguese domestic legislation, notably Law No. 7/1999. This analysis examines the scope, content, and justiciability of language-related rights, with a particular focus on state obligations in the areas of education, public administration, and cultural life.

Second, the study undertakes a policy and document review of Portuguese government materials and institutional practices related to the Mirandese language. Primary policy sources include Portuguese state reports submitted under the Council of Europe's monitoring procedures, government white papers, resolutions of the Council of Ministers relating to the establishment of the Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language, and municipal records from the Miranda do Douro region. These sources are complemented by sociolinguistic research, relevant academic literature, and comparative academic papers on minority-language protection in unitary states, for contextualisation.

Third, the study incorporates qualitative fieldwork conducted remotely, in the form of semi-structured interviews. Two interviews were carried out in October 2025 via online correspondence with key actors involved in the protection and promotion of Mirandese language rights, one Mirandese language scholar and one member of the *Associação de la Lhéngua i Cultura Mirandesa*. The interviews were transcribed and translated by the author. One participant provided written consent to be identified by name, while the other interviewee did not. As indicated above, the study employs data triangulation whereby insights derived from the qualitative interviews are cross-checked against legal texts, government reports, Council of Europe monitoring documents, European Parliament materials, and advocacy outputs.

3 Historical Context

The Mirandese language survives today as one of Portugal's most fragile cultural legacies. Spoken by approximately 3,500 people, it is classified as critically endangered. Its speakers live mainly in the north-eastern borderlands, in and around Miranda do Douro, where the language managed to persist across centuries of political, social, and linguistic change. Mirandese descends from the speech of Leonese settlers who arrived in the 12th and 13th centuries during the resettlement efforts of the Reconquista.⁷ Over time, the medieval Leonese evolved along its own path, sheltered by the rugged landscape of the region and largely untouched by Portuguese influence.

For much of its history, the community remained outside the cultural orbit of coastal Portugal. Its closest ties (religious, administrative, and economic) were instead with León. This connection endured well into the early modern period. Today, Mirandese is recognised as part of the broader Asturian-Leonese linguistic group and holds an official status in the Terra de Miranda, which includes Miranda do Douro, Vimioso, and a number of nearby villages in Mogadouro, Macedo de Cavaleiros, and Bragança.⁸

The language's survival owes much to the isolation of the region, a geographic and administrative marginality stretching back to centuries. Ecclesiastical attachment to Leonese dioceses and the persistence of Leonese settlement patterns reinforced this separateness. Yet the same isolation that once protected Mirandese now underscores its vulnerability, showing how cultural particularity can flourish away from the centres of power but struggle under modern pressures toward linguistic standardisation.

⁷ The Reconquista was a centuries-long effort by the Christian kingdoms to retake the Iberian Peninsula from Muslim control. Spanning roughly 770 years, from the early 700s until 1492, it concluded with the capture of Granada, the final Muslim stronghold. This long period of warfare and political shifts played a crucial role in shaping the histories of both Spain and Portugal.

⁸ Czopek 2008, 14.

Mirandese entered the scholarly record at the turn of the 19th century thanks to José Leite de Vasconcelos,⁹ one of Portugal's most influential philologists. A casual remark by a colleague in Coimbra alerted him to the existence of a "different" language spoken in Miranda do Douro. Curious, he travelled there in 1882 and undertook the first systematic study of the language. His research culminated in *Estudos de Philologia Mirandesa* (1900–1901), a landmark work covering phonology, grammar, dialectal variation, and literary examples.¹⁰

Vasconcelos's findings dismantled the long-standing prejudice that Mirandese was merely a corrupted or rustic form of Portuguese. Instead, he demonstrated that it was a Romance language of Latin origin within the Asturian-Leonese family. He also provided the first formal grammar, laying the groundwork for its written usage. As he famously remarked, "*Não é o português a única língua usada em Portugal (...) fala-se aqui também o mirandês*".¹¹

In his classifications of the Portuguese linguistic system, Vasconcelos deliberately excluded Mirandese from the usual categories of primary, secondary, and tertiary dialects. He preferred the term *co-dialecto*, highlighting both its structural proximity to Portuguese and its clear independence.¹² With this, he placed Mirandese alongside Galego, Riodonorês, and Guadramilês, languages shaped by similar historical forces but developing along their own trajectories.

⁹ José Leite de Vasconcelos was a Portuguese ethnographer, archaeologist, and author (1858–1941) who founded the National Museum of Archaeology and wrote extensively on Portuguese philology and prehistory. He was also a medical doctor and university professor who was passionate about Portuguese folklore from a young age.

¹⁰ Vasconcellos 1901.

¹¹ *Portuguese is not the only language spoken in Portugal (...) Mirandese is also spoken here.*"Vasconcelos 1882, 7-8.

¹² Vasconcelos 1882, 38-39.

Mirandês	Português
Outra eideia que anda cumigo zde esse tiempo ye la de que las personas spertában todas bien çpuostas aquel die - nun sei se a spera de la salbaçon, se de l bacalhau i las torrejias. Seia cumo seia, anque l'eigreja nun lo mandasse, todos guardában die santo a 24 de dezembro. I até, por bias desso, se me stá a lhembrar dũa beç mie mai haber ounhido las bacas i me haber dezido[...]	Outra ideia que anda comigo desde esse tempo é a de que as pessoas espertavam todas bem dispostas aquele dia - não sei se à espera da salvação, se do bacalhau e das rabanadas. Seja como seja, embora a igreja não o mandasse, todos guardavam o dia santo a 24 de dezembro. E até, por vias disso, estou a lembrar-me duma vez em que a minha mãe tinha jungido as vacas e me tinha dito[...]

Figure 2: Excerpt from “Christmas in Barroso” by Bento da Cruz, translated into Mirandese and Portuguese to showcase the differences in the two languages
Source: https://pt.wikipedia.org/wiki/L%C3%ADngua_mirandesa, accessed 12.11.2025.

Mirandese, however, began to lose ground from the 16th century onward. Portuguese gradually replaced it in the town of Miranda, a process that only accelerated in the 20th century. New technologies, particularly national radio, and the construction of hydroelectric dams disrupted local life. Economic hardship drove many families away, and Mirandese increasingly came to be seen as a *língua charra* (“rustic language”), a rural language, in contrast with Portuguese, the *língua fidalga* (“language of prestige”), associated with social prestige.¹³

This perception, combined with the pressures of schooling and the job market, convinced many parents that their children’s future depended solely on Portuguese. By the 1950s and 1960s, this “social and linguistic osmosis”¹⁴ had pushed Mirandese into private or symbolic domains, accelerating its decline as an everyday language.

A major turning point arrived in 1999, when the Portuguese Parliament unanimously approved Law 7/99. The legislation acknowledged Mirandese as part of the cultural heritage of the Terra de Miranda¹⁵ and affirmed the rights of its speakers. Scholars such as Manuela Barros Ferreira argued that formal recognition was essential if the language

¹³ Martins – Ferreira 2019, 490.

¹⁴ *Ibid*, 490.

¹⁵ Article 2.º: “The Portuguese State recognises the right to cultivate and promote the Mirandese language, as a cultural heritage, a means of communication, and a factor in strengthening the identity of the Land of Miranda.”

was to avoid extinction.¹⁶ The law also guaranteed children the right to learn Mirandese,¹⁷ enabling its introduction into local schools. Though some viewed the measure as merely symbolic, it affirmed the linguistic distinctiveness of Mirandese when compared with Portuguese, Castilian, Asturian, and Leonese.

Barros Ferreira later described Mirandese as a “minority language” that, despite not being the state’s official tongue, merited active protection due to its cultural significance.¹⁸ The law led to the creation of a unified orthographic system and strengthened local initiatives such as the *Instituto de la Lhéngua Mirandesa*.¹⁹ Today, literary production, festivals, research projects, and bilingual signage reflect this renewed visibility.

This institutional framework expanded further with the Resolution of the Council of Ministers No. 66/2025.²⁰ Through it, the government created the Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language (EMPLM), based in Miranda do Douro under the Ministry of Culture. The EMPLM was tasked with carrying out the Strategic Plan for the Promotion of the Mirandese Language and coordinating work among municipalities, cultural organisations, schools, universities, and state institutions. Its responsibilities include developing educational programmes, preparing teaching materials, certifying linguistic competence, supporting translation and publishing, and ensuring a digital presence for the language. A consultative council brings together representatives from governmental and academic bodies, while periodic reports monitor the vitality of Mirandese. With an annual budget of up to €500,000, the EMPLM represents the most ambitious state-led effort to revitalise the language, in line with Portugal’s commitments

¹⁶ Czopek 2008, 19.

¹⁷ Article 3 “The child’s right to learn the Mirandese language is recognised, under terms to be regulated.”

¹⁸ Czopek 2008, 19.

¹⁹ The ALCM (Association for the Mirandese Language and Culture) is an institution based in Miranda with over 200 members, whose purpose is the promotion and dissemination of the Mirandese language and the cultural, historical, and natural heritage of the Land of Miranda.” Available at: <https://lhengua.org>

²⁰ Available at <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/resolucao-conselho-ministros/66-2025-911349175>, accessed:01.12.2025.

under the Framework Convention for the Protection of National Minorities.²¹

These measures aim to protect Mirandese from being overshadowed by Portuguese and Castilian and to preserve it as part of the Iberian Peninsula's shared heritage. Still, serious challenges persist. Sociolinguistic data remains limited, and revitalisation efforts are sometimes disjointed. The situation of Mirandese illustrates both the endurance of a small linguistic community and the precariousness of minority languages coexisting within a centralised nation-state.

4 Legal Framework

The protection and promotion of the Mirandese language are embedded in a multi-layered legal framework that encompasses international human rights instruments, European and Council of Europe treaties, European Union norms, and domestic Portuguese legislation. Understanding these overlapping frameworks is crucial for evaluating the legal rights of the Mirandese-speaking community and assessing the obligations of the Portuguese state to safeguard this language. This chapter details the adoption, context, and operational implications of these frameworks for the survival and revitalisation of Mirandese.

4.1 International Context

Among the most salient instruments is Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which guarantees that persons belonging to ethnic, religious, or linguistic minorities shall

²¹ "It is the first legally binding multilateral instrument devoted to the protection of national minorities worldwide, and its implementation is monitored by the only international committee dedicated exclusively to minority rights: the Advisory Committee. It was adopted on 10 November 1994 by the Committee of Ministers and it entered into force on 1 February 1998. It is now in force in 38 states." Available at: <https://www.coe.int/en/web/minorities/at-a-glance>

not be denied the right, in community with other members of their group, to enjoy their own culture and to use their language. While the ICCPR does not explicitly mandate affirmative action, jurisprudence has clarified that effective realisation of these rights often requires positive measures by States, particularly when structural or historical disadvantages exist.

Building on this foundation, the United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious, and Linguistic Minorities (1992) elaborated on protections for minority communities.²² It emphasises the right of minorities to participate in cultural life, form associations, and engage in decision-making processes affecting their communities. Importantly, the Declaration recognises the duty of States to foster conditions that allow minorities to thrive, ensuring equality without undermining sovereignty or territorial integrity. For the Mirandese community, these instruments provide the normative foundation supporting both legal recognition and practical measures for linguistic maintenance.

The European Convention on Human Rights (ECHR) supplements these rights with procedural and non-discrimination safeguards. Article 14 explicitly prohibits discrimination in the enjoyment of Convention rights,²³ and the European Court of Human Rights has accepted claims where language disadvantage intersects with other protected rights, including access to education, justice, and political participation. While the Court's jurisprudence does not constitute a bespoke corpus for very small regional languages, it provides an enforceable framework for protecting minority communities against indirect discrimination.

²² United Nations (1992), *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, Adopted 18 December 1992, General Assembly resolution 47/135. Available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>, accessed:01.12.2025.

²³ "The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status". Council of Europe (1950), *European Convention on Human Rights*, Article 14. Available at: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG, accessed:01.12.2025.

4.2 Council of Europe

The Council of Europe's two cornerstone treaties are the *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (FCNM, 1995) and the *European Charter for Regional or Minority Languages* (ECRML, 1992). These define complementary yet distinct spheres of protection. The FCNM enshrines general principles of equality, participation, and identity preservation, while the ECRML translates those principles into detailed, sector-specific obligations relating to education, administration, justice, media, and cultural life. Portugal acceded to the FCNM in 2001, with the Convention entering into force for the country on 1 September 2002. This accession positioned Portugal within a pan-European regime that recognises the right of individuals to maintain and develop their cultural and linguistic heritage, even though the Portuguese Constitution does not explicitly recognise "national minorities" as a legal category. The monitoring mechanism established under the FCNM, composed of periodic *State Reports* and *Advisory Committee Opinions*, has, since Portugal's first report, paid particular attention to the situation of the Mirandese language.

From the outset, the Advisory Committee has recognised the Mirandese as the only autochthonous linguistic minority of Portugal and has consistently urged the authorities to adopt concrete measures to preserve and develop it. In its *Fourth Opinion on Portugal*, the Committee encouraged the Portuguese government to:

"start a dialogue with the Mirandese community with a view to finding appropriate solutions for strengthening the existing protection and promoting of Mirandese language, cultural heritage, including by considering a possible extension of the protection offered under the framework Convention and also by signature and ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages".²⁴

²⁴ See the quote from the Advisory Committee, as well as Portugal's government answer to it in: Government of Portugal 2018, 20.

The Committee also underlined that, while Law No. 7/1999 represented a landmark in granting official recognition to Mirandese, the implementation of that law has not been accompanied by sufficient institutional or budgetary resources to ensure long-term viability.

The *Fifth State Report of Portugal* (2024) and the corresponding Advisory Committee Comments reaffirm this concern and highlight both progress and inertia.²⁵ On the positive side, the report records that Portugal signed the ECRML on 7 September 2021, a long-awaited step that formally acknowledged the relevance of the Charter for the Portuguese legal system. The ratification process, currently coordinated by the Ministry for Foreign Affairs, requires interministerial consultation, notably with the Ministries of Education, Culture, and Territorial Cohesion, since ratification would entail direct obligations in these domains.

Beyond these procedural elements, the 2024 report introduces a notable development: a set of local collaborative commitments drafted jointly by the Municipality of Miranda do Douro and Mirandese cultural and civic associations, which form the substantive basis for Portugal's prospective implementation of the ECRML. These commitments, ranging from proposals for curricular expansion and bilingual administration to the creation of audio-visual and digital materials, signal a new phase of local mobilisation. The Advisory Committee, in turn, welcomed these efforts as a form of bottom-up compliance, illustrating that local actors are already operationalising the Charter's spirit even before formal ratification.

The Advisory Committee's repeated recommendations thus function as both *diagnostic* and *prescriptive* instruments. They have consistently identified Mirandese preservation as a test case for Portugal's commitment to linguistic diversity, urging the government to move from declaratory recognition towards actionable policy. The Committee's Fifth Opinion is expected to reiterate these calls, stressing that the Charter's ratification would provide a coherent and legally binding

²⁵ Government of Portugal 2024.

framework for the protection of Mirandese across educational, administrative, and cultural domains.

In parallel, civil society has responded with a series of structured initiatives. The *Associação de la Lhéngua i Cultura Mirandesa* (ALCM), alongside other NGOs, has intensified advocacy since 2021, framing Mirandese not only as a linguistic but also as a socio-economic resource. The 2024 Working Group on the Promotion of the Mirandese Language (*Despacho n.º 1294/2024*), established by the Ministry of Culture and including representatives from academia and local government, issued a comprehensive report outlining a strategy for the protection and promotion of the Mirandese language, to be implemented between 2024 and 2028, proposing the creation of a Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language (EMPLM), the establishment of a dedicated budget, and a structured career path for Mirandese language teachers.²⁶ These proposals materialised in early 2025 with the adoption of Resolution No. 66/2025,²⁷ through which the Portuguese government formally created the EMPLM. The Mission Structure's mandate includes coordinating curricular development, certifying teachers, producing textbooks and digital resources, and overseeing media and cultural programming in Mirandese. This marks the first time the Portuguese State has established an administrative instrument with a cross-sectoral remit for Mirandese, partially addressing the "implementation gap" repeatedly identified by the Advisory Committee.

As referenced earlier, according to the University of Vigo's 2020 assessment, the number of active Mirandese speakers is estimated at around 1,500, concentrated primarily in Miranda do Douro and the surrounding parishes. Their data confirm that intergenerational transmission is severely weakened and that public visibility is minimal, particularly in media and digital platforms. Xosé-Henrique

²⁶ Available at: <https://files.diariodarepublica.pt/2s/2024/02/024000000/0002300024.pdf?lang=EN>, accessed: 11.12.2025.

²⁷ Available at: <https://files.diariodarepublica.pt/1s/2025/03/05400/0011600118.pdf?lang=EN>, accessed: 11.12.2025.

Costas, professor at the University of Vigo, characterised the situation as follows

“[t]he Mirandese language is in a very critical situation, given the abandonment of public and private institutions. The use of Mirandese has fallen by 50% in terms of the number of speakers. At this rate, the language will disappear in less than 20 years.”²⁸

Costas wrote a study based on 350 surveys conducted among the population of the municipality of Miranda do Douro, in the district of Bragança, by a team of students from the University of Vigo. According to the university professor, this is also the first time a Spanish university has published a research work written in Mirandese, accompanied by a Portuguese version intended for the general public and for researchers who may have difficulty understanding Portugal’s second official language.²⁹

The fragile demographic reality underscores why international legal frameworks, particularly the ECRML, are not merely symbolic instruments but operational levers that can compel the allocation of resources and institutional accountability. In this sense, the Mirandese case exemplifies how international soft law norms can interact dynamically with local civic activism. The FCNM provides the normative foundation, the right to identity and non-discrimination, while the ECRML would concretise those principles into enforceable duties. The synergy between these frameworks, the Advisory Committee’s recommendations, and local NGOs’ commitments thus creates a multi-layered governance structure where international law, national administration, and local initiative converge.

²⁸ “The Mirandese language is in a very critical situation, given the neglect by public and private institutions. The use of Mirandese has declined by 50% in terms of the number of speakers. At this rate, this language will disappear in less than 20 years”. Available at: https://www.cm-mdouro.pt/viver/multimedia/noticias/noticia/mirandes-em-situacao-muito-critica-devido-ao-abandono-das-entidades-publicas?utm_source=chatgpt.com

²⁹ Costas 2023.

The timeliness of these developments renders this study particularly relevant: as Portugal edges toward ratification of the ECRML, the Mirandese language stands at a crossroads between symbolic preservation and substantive revitalisation. Whether Portugal can translate this evolving legal architecture into tangible progress—teacher recruitment, curricular reform, bilingual administration, and media presence—will determine whether Mirandese remains a living language or becomes an emblem of unfulfilled cultural potential.

4.3 European Union Framework

The EU complements these instruments with broader principles of cultural diversity and non-discrimination, primarily through the Charter of Fundamental Rights and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Article 21. of the CFR prohibits discrimination based on ethnicity, language, or minority status, while Article 22. recognises Europe's cultural richness and mandates respect for diversity. However, the EU's competence is limited by the principle of subsidiarity, leaving Member States primarily responsible for implementing minority language protections.

Regulations such as Regulation (EEC) No. 1612/68³⁰ and case law, including *Groener v. Minister for Education*,³¹ illustrate the EU's recognition of linguistic diversity and heritage, but enforcement is uneven. Consequently, while EU norms reinforce the importance of non-discrimination and cultural respect, practical protection for small linguistic minorities like Mirandese relies on national legal and administrative action, supported by civil society engagement.

³⁰ European Economic Community (1968), *Regulation (EEC) No 1612/68 of the Council of 15 October 1968 on freedom of movement for workers within the Community*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A31968R1612>, accessed: 01.12.2025.

³¹ Court of Justice of the European Union (1989), *Anita Groener v Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, Case C-379/87. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61987CJ0379>, accessed: 01.12.2025.

4.4 Portuguese Domestic Framework

Portugal has adopted a civic conception of the term “nation”, thus precluding recognition of “national minorities” within its territory. The Portuguese constitutional system draws no distinction between nationality and citizenship: the “nation” consists of the community of citizens. Article 13 of the Constitution provides for equality and prohibits discrimination based on language, ethnicity, or cultural background. Additionally, the Nationality Act stipulates no ethnic, religious, or language criteria for the attribution of Portuguese nationality. The centuries-old application of the *jus soli* principle to the attribution of nationality has helped, and is still helping, to enrich culturally the Portuguese “nation”, which is thus defined as a set of citizens of multiple origins centred around a unified political community implementing the constitutional principles of equality and non-discrimination on the grounds of descent, place of birth, ethnic origin, language or religion. The fact of not recognising the existence of politically significant “national minorities”, however, does not exclude the existence of *de facto* minorities, which are defined on the basis of a wide variety of criteria, including ethnic, religious or linguistic aspects.³²

The Constitution defines the Portuguese Republic as a unitary State, although this definition must be taken in conjunction with respect for the principles of local and regional self-government, especially for the Autonomous Regions of the Azores and Madeira, which have their own specific legislative and executive bodies exercising broad powers and responsibilities, based on their geographic remoteness rather than any ethnic difference from the mainland population. The Constitution of the Portuguese Republic does not contain any reference to “national minorities”; however, several laws do refer to *de facto* social minorities such as ethnic or religious minorities. The government also noted in 2004 that

³² Report Submitted by Portugal in Accordance with Article 25 paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (15.12.2004) 2-3. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b12e>, accessed: 01.12.2025.

“[d]espite its highly heterogeneous ethnic origins, which stem from the multiple migration flows into Portugal over the centuries, the Portuguese population shows enormous cultural homogeneity, particularly in terms of language. In this connection, apart from Portuguese and the languages used by the more recent immigrants, the country’s only dialect is “Mirandês”, which is spoken by several hundred persons in the Miranda do Douro region in the north-east of the country.”³³

The Mirandese was therefore considered to be a dialect and not a minority language. The Government also emphasized in 2004 that there are no Spanish “national minorities”, or any other national minorities in Portugal or Portuguese “national minorities” in Spain, which can certainly be characterised as a political declaration. As counter examples, we can mention Galicia, where many consider Galician a version of Portuguese,³⁴ Olivença,³⁵ or the Mirandese community.

The adoption of Law No. 7/99 of 29 January 1999 marked a pivotal moment in the recognition and institutional protection of the Mirandese language in Portugal. Emerging from a broader European movement that sought to safeguard regional and minority languages, the law reflects Portugal’s gradual acknowledgement of its internal linguistic diversity after decades of cultural and administrative centralisation. Its approval followed a period of increasing local and academic activism throughout the late 20th century, during which the Mirandese-speaking community and several scholars advocated for the preservation of the language as a vital component of the Terra de Miranda’s cultural identity.

³³ Report Submitted by Portugal in Accordance with Article 25 paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. (15.12.2004), 4. Available at: <https://rm.coe.int/168008b12e>, accessed: 11.12.2025.

³⁴ On this topic, see: Serrano 2024.

³⁵ The current Spanish town has long been debated between the two Iberian states. The Vienna Congress of 1815 awarded Portugal with Olivença, but Spain failed to return the then Portuguese-speaking town.

The content of the law, already discussed in detail in the *Historical Context* section of this work, establishes the legal framework for the recognition, promotion, and teaching of Mirandese. It affirms the right of the local population to use the language in administrative and educational settings, mandates the State to support teacher training and linguistic research, and authorises public institutions in Miranda do Douro to issue documents accompanied by a Mirandese version. While concise, the law carries significant symbolic weight, as it formally elevates Mirandese from a locally spoken vernacular to an officially recognised element of Portugal's national heritage.

The legislative process that led to its approval was relatively uncontroversial, reflecting a broad political consensus that the recognition of Mirandese did not threaten national unity but rather enriched Portugal's cultural fabric. The law's timing also coincided with Portugal's growing engagement with European frameworks on linguistic rights, such as the European Charter for Regional or Minority Languages and the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.

Although the law's practical implementation has faced challenges, particularly regarding the allocation of resources, teacher preparation, and consistent institutional support, its adoption remains a landmark in Portuguese cultural policy. It established not only a legal basis for the survival of Mirandese but also a symbolic recognition of the multilingual reality that underlies the Portuguese state.

5 Policy Implications

5.1 Educational Barriers

Recent research continues to reveal the fragility of the Mirandese language's position, particularly in terms of its transmission and daily use. A 2020 survey conducted by the University of Vigo estimated that around 3,500 people still possess some knowledge of Mirandese, yet only about 1,500 speak it regularly, a clear indication of declining active

usage and a warning of the challenges the language must confront to survive.³⁶

Although a remarkable 80% of students in Miranda do Douro choose to study Mirandese, the educational system supporting the language remains insufficient. The entire school network, from preschool to secondary education, relies on only two teachers who together are responsible for nearly 400 pupils. Under such conditions, Mirandese risks being reduced to a symbolic or folkloric emblem rather than upheld as a living vehicle of communication. As Alfredo Cameirão stresses, “[f]or Mirandese to gain another level of dignity, and not just remain an almost folkloric aspect”, investment in proper teacher training, stable career paths, and official teaching materials is indispensable. Since children can no longer acquire the language naturally at home, schools have become the primary, and perhaps last, line of defence for ensuring its continuity.³⁷

5.2 Policy Implementation Gaps

Law No. 7/99 represented a significant political gesture toward safeguarding Mirandese, yet its limitations have been noted for some time. Amadeu Ferreira famously described it as “a poisoned present,” acknowledging that although the law established the legal basis for teaching the language, its practical results have been modest at best.³⁸ Mirandese classes remain optional, restricted to a modest one to three hours per week, and offered exclusively in Miranda do Douro. Teachers are not granted formal recognition as professionals, nor does a specific teaching category exist, structural weaknesses that significantly hinder the language’s development. Consequently, despite the symbolic

³⁶ Available at: <https://www.cm-mdouro.pt/viver/multimedia/noticias/noticia/mirandes-em-situacao-muito-critica-devido-ao-abandono-das-entidades-publicas>, accessed: 01.12.2025.

³⁷ IPOL (2024), *Língua Mirandesa: O futuro do Mirandês está numa carta “esquecida numa gaveta”*. Available at: <http://ipol.org.br/lingua-mirandesa-o-futuro-do-mirandes-esta-numa-carta-esquecida-numa-gaveta/>, accessed: 01.12.2025.

³⁸ Martins – Ferreira 2019, 491.

weight of official recognition, the policy's impact on real-world revitalization remains minimal.

The broader legal landscape deepens this contradiction. Portugal is formally bound by international obligations to protect linguistic minorities, yet its own internal framework offers limited protection. The paradox is especially stark given that the country has ratified the Framework Convention for the Protection of National Minorities while simultaneously declaring that no national minorities live within its borders. This dual position reflects a persistent reluctance to acknowledge linguistic diversity in a robust and enforceable way.

A meaningful change would require the ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages, signed in 2021 by Augusto Santos Silva but never activated. Alfredo Cameirão of the *Associação de Língua e Cultura Mirandesa* argues that the Charter would constitute “an absolutely decisive step for the future and survival of the language”.³⁹ If implemented, it would grant Mirandese the status of a regional language and require its recognition across multiple domains, from the classroom to the courtroom. As an example, ratification would oblige the state to provide Mirandese-speaking citizens with translation services in legal proceedings, a gesture that would signal a transition from symbolic acknowledgment to genuine, enforceable protection. Until such measures move forward, the fate of Mirandese remains precariously dependent on institutional goodwill rather than on legally guaranteed rights.

5.3 Sociolinguistic Attitudes and Future Prospects

In an era marked by globalisation and rapid cultural homogenization, Mirandese stands at a crossroads that forces larger questions into view. What is gained, and what is lost, when a small rural language disappears? What does its disappearance mean not only for Terra de

³⁹ IPOL (2024), *Língua Mirandesa: O futuro do Mirandês está numa carta “esquecida numa gaveta”*. Available at: <http://ipol.org.br/lingua-mirandesa-o-futuro-do-mirandesa-numa-carta-esquecida-numa-gaveta/>, accessed: 01.12.2025.

Miranda but for our shared cultural heritage? These questions take on increasing urgency as pressures mount.

The endurance of Mirandese owes much to the perseverance of its community. Deeply rooted in rural life, the language draws strength from local solidarity, cultural attachment, and the conviction that speaking Mirandese is a vital expression of identity. The commitment of scholars, writers, and community activists adds further energy to its revitalisation. Yet these assets coexist with formidable obstacles. Terra de Miranda faces acute demographic decline due to emigration and an ageing population, sharply undermining the natural transmission of the language between generations. Social perceptions that label rural life as obsolete, coupled with national tendencies toward monolingualism, erode the language's prestige. Above all, the dominance of global languages reframes Mirandese as impractical, a cultural artefact rather than a tool for modern life.⁴⁰

The plight of Mirandese encourages reflection on why linguistic diversity matters. A language carries within it a distinct way of interpreting reality, a set of metaphors, memories, and cultural practices. Its disappearance narrows the range of human expression and diminishes the plurality of perspectives through which the world can be understood. Preserving Mirandese, therefore, extends beyond safeguarding a regional heritage, it affirms the principle that cultural uniqueness has a place in a globalised world. Revitalisation is not about resisting change but about ensuring that the past and the future coexist, enriching one another.

Today Mirandese remains at a critical point. A 1996 European Commission study ranked it 34th among 48 European languages in terms of vitality, and UNESCO now classifies it as “definitely endangered,” underscoring the urgency of its situation.⁴¹ Such assessments highlight the fragility of the language but also the ethical imperative to act.

⁴⁰ Hargitai 2014, 14.

⁴¹ European Parliament (2013), *Language Diversity and Multilingualism in the European Union: An Overview of Policies and Measures*. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IPOL-CULT_NT\(2013\)495851_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IPOL-CULT_NT(2013)495851_EN.pdf), accessed: 01.12.2025.

Allowing Mirandese to fade would mean accepting a cultural landscape increasingly shaped by uniformity. Ensuring its survival, on the other hand, reinforces a commitment to diversity, autonomy, and the rich mosaic of Europe's linguistic heritage. In defending Mirandese, we protect not only a language but a worldview, an irreplaceable way of experiencing, naming, and celebrating the world.

6 Conclusions

Mirandese exemplifies the paradox of legal recognition without effective capacity. Law No. 7/1999 conferred a dignified legal status, yet in the absence of sustained public investment, professional support, and robust implementation mechanisms, it risks remaining an emblematic but largely symbolic achievement. Ratification of the ECRML would strengthen Portugal's legal obligations and provide international leverage, however, the decisive factor will be the state's willingness to commit substantial budgetary resources, establish professional career paths for teachers, adapt administrative and judicial practices, and support civic organisations in community-centred revitalisation initiatives.

Preserving Mirandese goes beyond the field of heritage protection, it is fundamentally a matter of human rights, cultural plurality, and territorial cohesion. The municipal celebration of September 17 as the Official Day of the Mirandese Language embodies how legal recognition can be translated into tangible outcomes, i.e. the reinforcement of cultural identity. These festivities, which honour both the custodians of the language and those who actively contribute to its literary and cultural corpus, highlight the centrality of daily practice in sustaining linguistic vitality.

The policy roadmap integrates international legal standards, state obligations, and community-driven initiatives, offering a pragmatic blueprint for revitalisation. If fully implemented, it has the potential to yield measurable improvements in speaker numbers, educational provision, administrative access and cultural production over the next

5–15 years. Success depends on coordinated action: the commitment of governmental institutions, the professionalisation of educators, the empowerment of civic organisations, and the sustained engagement of speakers themselves.

Ultimately, the survival of Mirandese is a shared responsibility. Every speaker, educator, policymaker, and cultural advocate plays a role in ensuring that the language is not only preserved as a symbolic emblem but remains a living, evolving medium of communication. Protecting Mirandese affirms the enduring value of cultural diversity, the resilience of small communities, and the capacity of a minority language to make a meaningful contribution to national identity and human heritage.

Annex

Interviews on the Present State of Mirandese

Semi-structured interviews with relevant participants were conducted in October 2025 via online correspondence; transcribed and translated by the author.

Interview No. 1 – Mirandese Language Scholar Ana Afonso

Question (Q) 1. Education and Intergenerational Transmission

How do you assess the effectiveness of current educational policies in the Land of Miranda in ensuring the intergenerational transmission of the Mirandese language? What role do, or should, universities and teacher training centres play in professionalising the teaching of the language?

Answer: Current educational policies within the Miranda do Douro school cluster consist of offering one weekly hour of Mirandese language and culture as an optional subject for students from pre-school to the 12th grade. More than 80% of students enroll voluntarily. This percentage is a strong indicator of the recognition, by Mirandese students and their families, of the value of their linguistic heritage. However, beyond the disruption in intergenerational transmission of the Mirandese language within families, offering only one hour of language and culture weekly is far too limited to have a meaningful impact on Mirandese youth. This is further aggravated by the lack of teachers trained in Mirandese language and culture, and by the absence of any didactic materials designed or approved by the Ministry of Education.

The Law Recognizing the Linguistic Rights of the Mirandese People was unanimously approved by the Portuguese Parliament in 1999, yet twenty-six years later, nothing has changed in the inadequate educational policies regarding the teaching of Mirandese in Miranda do Douro.

Regional higher education institutions such as the Polytechnic Institute of Bragança (IPB) and the University of Trás-os-Montes and Alto Douro (UTAD) have shown some interest in contributing to teacher training, but without concrete structural initiatives, aside from the recently signed cooperation protocol between IPB and ALCM. The University of Coimbra has launched a Teacher Training Course in Mirandese Language and Culture to prepare future instructors, while the University of Porto, under a protocol with the Municipal Council of Miranda do Douro, offers a two-level Mirandese Language and Culture course as part of its continuous education programme over four academic years.

Nevertheless, all these initiatives remain fragile and insufficient given the near absence of intergenerational language transmission within families. A strategic and coordinated action plan is urgently needed among all responsible institutions to establish genuine educational policies, create a professional teaching framework, support linguistic research and documentation, and produce pedagogical materials for students.

I believe that the Mission Structure recently created by the government to promote, teach, research, and disseminate the language will soon contribute to reversing the catastrophic situation currently faced by the Mirandese language.

Q 2: Linguistic Vitality and Sociolinguistic Change

What are currently the most concerning indicators of language erosion (use, competence, prestige)? And to what extent can bilingualism with Portuguese be understood as a threat or as a strategic resource?

Answer: Miranda do Douro lies in a sparsely populated region in the far northeast of Trás-os-Montes – the most remote part of the country, furthest from Lisbon and the centralised structures of government. Consequently, this municipality, which once fought for the definition of Portugal's borders, is easily forgotten. Being a rural area traditionally categorised as poor by central authorities, it has never attracted much interest or investment, despite the high productivity of its hydroelectric

dams – wealth extracted from the land without generating local prosperity.

The rural exodus that began decades ago, like an unstaunched haemorrhage, continues to carry away the sons and daughters of the region to destinations abroad, where they adopt other languages. The greatest problem facing Mirandese is the lack of people who speak it, who learn it, and above all, who value it.

Other critical indicators of linguistic erosion include its long-standing stigmatisation as a rustic, uneducated, and inferior language during the dictatorship, when it was considered unworthy of prayer or education. This stigma persisted, rendering it a language of little practical value within families and of no relevance for the future. Consequently, a major symptom of this erosion is the breakdown of intergenerational transmission.

As a rural and primarily oral language, Mirandese remained unwritten for centuries. Thus, among its already small number of speakers, an even smaller proportion can read and write it.

After being neglected for so long, Mirandese was rediscovered by philologist José Leite de Vasconcelos in 1900 and later strengthened by the approval of the “Mirandese Law” in 1999. Today, however, Mirandese has become largely folklorised – used mainly in ceremonial or cultural contexts, rather than as a language of everyday communication.

Vasconcelos predicted the death of Mirandese more than 120 years ago, and the recent study *“Persente i futuro de la lhéngua mirandesa”* from the University of Vigo forecasts no more than twenty years of life for this minoritised language.

For decades, Mirandese – a “charra” and “campechana” (friendly, down-to-earth) tongue – has existed in a state of diglossia with Portuguese, the dominant language, which penetrated the Land of Miranda through television in the 1960s. The language that once served as a vehicle of daily communication among locals has lost its speakers and is now being overtaken by European Portuguese – just as European Portuguese itself is being influenced by Brazilian Portuguese. I believe that a coordinated linguistic policy promoting active use of Mirandese could lead to well-managed bilingualism, strengthening

the self-esteem of Mirandese speakers — as illustrated by the educational video “*Os números em mirandês de 0 a 100*” by *La Bida Mirandesa*.

Q 3: Legal Instruments and Implementation Gaps

Despite its official recognition under Law No. 7/1999, which aspects of Portuguese language policy do you believe continue to fail in substantively protecting Mirandese — and why?

Answer: As mentioned earlier, twenty-six years have passed since the approval of the “Mirandese Law,” yet little or nothing has changed for the Mirandese people or for the teaching of their language. Portugal still lacks a coherent linguistic policy capable of ensuring effective protection for Mirandese.

Several state budgets have promised to allocate specific funds for the protection and promotion of this linguistic heritage, but these funds have never been released — instead, their nominal value increases annually without ever being applied to their intended purpose.

Because Mirandese continues to be perceived merely as a regional curiosity with limited relevance to national life, there is a chronic lack of both funding and institutional support. Perhaps this year, or next, we will finally witness the establishment of the Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language, as well as the long-awaited ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages, which remains signed but unratified, forgotten somewhere in a drawer at the Ministry of Foreign Affairs.

Unfortunately, even if these measures arrive, they may come too late — people have already emigrated, passed away, or lost hope, and those who remain speak the language only rarely.

As a Mirandese activist and representative of the language within the Wikimedia Foundation Portugal, I find it extremely challenging to motivate Mirandese speakers to engage with the language, create an editing community, and thus sustain Biquipédia, the free knowledge encyclopaedia in Mirandese. If we fail to promote a critical mass of contributors, Biquipédia may disappear — which would represent a profound loss.

Q 4. Long-term Revitalisation Perspectives

Considering the broader context of globalisation and migration, what types of public policies – educational, cultural, digital, or economic – would have the most realistic impact on the vitality of Mirandese over the next 20 years?

Answer: In my view, the revitalisation of Mirandese – meaning its emergence from the rural and private sphere of ageing local populations into all domains of social life – will only be achieved when both Mirandese speakers and the wider Portuguese society recognise the economic value of this endangered linguistic heritage.

When people understand that Mirandese represents a unique marker of cultural distinction that enhances Portugal's image as a multilingual nation and serves as a source of identity, pride, and potential prosperity for the Land of Miranda, then the language will endure.

The following measures are essential:

- Educational policies that train teachers, produce pedagogical resources for students, and create a more immersive system of Mirandese-language education;
- Cultural policies that encourage the public use of Mirandese in arts and culture;
- Digital policies that expand online content and communication in Mirandese, digitise linguistic materials, and develop corpora for linguistic research and documentation;
- Economic policies that recognise Mirandese language competence as an asset in regional employment, foster Mirandese-language entrepreneurship, and reinforce the economic value of linguistic heritage.

Ultimately, the establishment of an Institute for the Mirandese Language and Culture is indispensable. Such an institute could build a strong network connecting educational institutions, local and regional authorities, and cultural and commercial associations. Through cross-sectoral cooperation, we could finally work towards a shared goal:

affirming the Mirandese language as both a core element of identity and a driver of sustainable development.

Interview No. 2 – A member of the leadership of the Associação de la Lhéngua i Cultura Mirandesa

Q 1. Community Engagement and Youth

How is the association involving younger generations in the appreciation and everyday use of Mirandese? What are the concrete obstacles to youth mobilisation?

Answer: Through initiatives in schools that encourage the use of the language and by providing support to teachers, supplying didactic materials according to their specific requests.

Q 2. Relationship with the State and Local Authorities

How would you characterise the collaboration between the association, the Portuguese Government, and local municipalities in implementing the Mirandese Language Protection Act? Is there sufficient institutional support, or does the responsibility primarily fall to civil society?

Answer: Between 2019 and 2024, the ALCM received annual municipal support amounting to €25,000. Meanwhile, a Mission Structure is expected to be established with the objective of promoting and safeguarding the Mirandese Language. At present, however, we find ourselves in a situation where only civil society plays a continuous and active role in defending and promoting the language.

Q 3. Media and Digital Presence

Mirandese has been gaining some visibility online and across social media. What role do you attribute to digital and cultural media (music, literature, social networks) in linguistic revitalisation?

Answer: Digital media are fundamental for the dissemination and promotion of the Mirandese Language. Without them, there would be no podcasts in Mirandese, nor language promotion through audio and

video platforms (YouTube, Vimeo, TikTok, Reels...), musical dissemination (e.g. *Galandum Galundaina*, *Çarandas*, *Trasga*, *Pica & Trilha*, *Músicas da Raia*...), or cultural promotion via social networks and the websites of publishers that issue works in Mirandese (*Câmara Municipal*, *Âncora Editora*, *Zéfiro*, *Traga Mundos*, among others).

Q 4. Future and Sustainability

What concrete measures do you consider priorities to ensure the continuity of the language, for example, regarding funding, teacher training, local employment creation, or cross-border partnerships with Astur-Leonese-speaking communities?

Answer: In our view, integrating the Mirandese Language in schools is of paramount importance. Only by introducing linguistic immersion in pre-school education and continuing through the first and second cycles can we equip students to use the language in daily life, thereby halting the linguistic erosion that results from the abandonment of Mirandese as a language of everyday family and social interaction. Only when political and community leaders realise that the Mirandese Language constitutes a unique and essential economic asset will serious measures be taken to safeguard it. We can only hope that this awareness does not come too late.

Bibliography

Academic Journal Articles

- Afonso, Ana: The Teaching of Mirandese in Schools: Between Enthusiasm and Institutional Neglect. In: *Revista Lusitana de Estudos Linguísticos*, Vol. 14, 2024, 33–47.
- Cameirão, Alfredo: A Língua Mirandesa e a Carta Europeia das Línguas Regionais ou Minoritárias. In: *Jornal de Miranda*, No. 52, 2021, 4–7.
- Costas, Xosé-Henrique: *Presente e Futuro da Língua Mirandesa*. Vigo: Universidade de Vigo, 2023.
- Czopek, Natalia: O Mirandês – Um Enclave Linguístico de Portugal. In: *Romanica. Cracoviensia* 2008/08, 11–20.
- Faculty of Law, University of Coimbra: *Direitos das Minorias e dos Povos Indígenas: Direitos Individuais e Coletivos, Não Discriminação e Ação Afirmativa*. Coimbra: Faculdade de Direito, 2018. Available at: <https://igc.fd.uc.pt/manual/pdfs/O.pdf>, accessed: 12.11.2025.
- Hargitai, Evelin Gabriella: *A Situação da Língua Mirandesa: Bi- e Plurilinguismo numa Comunidade Minoritária no Nordeste de Portugal*. PhD Dissertation, Eötvös Loránd University, Budapest, 2014.
- Macklem, Patrick: *Minority Rights in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Martins, Cláudia – Ferreira, Sérgio: Lost in Migration – Mirandese at a Crossroads. In: *Open Linguistics*, vol. 5, no. 1. 2019, 488–495. <https://doi.org/10.1515/opli-2019-0026>.
- Meirinhos, José. *Estudos Mirandeses*. Porto: University of Porto, 2011. Available at: <https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/55872/2/MeirinhosEstudos-Mirandeses000127165.pdf>, accessed: 12.11.2025.
- Merlan, Aurelia. *El Mirandés: Situación Sociolingüística de una Lengua Minoritaria en la Zona Fronteriza Portugués-Española*. Oviedo: Academia de la Llingua Asturiana, 2009.
- Serrano, Francisco Bouza: Galician Language and Identity Today – Can Legal Protection and Promotion Save a Language? *Kisebbségvédelem* 2024/2, 126–153.
- Svobodová, Petra. *Mirandês: A Língua da Terra de Miranda e a sua Influência na Cultura Local*. Olomouc: Palacký University, Department of Romance Languages, 2017.
- Torkington, Kate: Exploring the linguistic landscape: the case of the ‘Golden Triangle’ in the Algarve, Portugal, In: Disney, Steve – Forchtner, Bernhard – Ibrahim, Wesam – Miller, Neil (eds): *Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference in Linguistics & Language Teaching*, Vol. 3. 2008.

Books

- Barros Ferreira, Manuela – Raposo, Domingos: *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa*. Miranda do Douro / Lisbon: Municipality of Miranda do Douro / Center for Linguistics of the University of Lisbon, 1999.
- Cahen, Michel: *Le Portugal Bilingue. Histoire et droits politiques d'une minorité linguistique: la communauté mirandaise*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2009.
- Ferreira, Amadeu: *L Páxaro Preto: Lhéngua i Cultura Mirandesa*. Miranda do Douro: Associação de la Lhéngua i Cultura Mirandesa, 2001.
- Ferreira, Amadeu: *O Mirandês: Língua e Identidade*. Bragança: Instituto da Língua Mirandesa, 2007.
- Vasconcelos, José Leite d: *O Dialecto Mirandês*. Coimbra: Imprensa da Universidade, 1882. Available at: <https://archive.org/details/o-dialecto-mirandez>, accessed: 12.11.2025
- Vasconcelos, José Leite: *Estudos de Philologia Mirandesa*, 1901. Available at: <https://ia801308.us.archive.org/35/items/estudosdephilolo02vascuoft/estudosdephilolo02vascuof.t.pdf>, accessed: 11.12.2025.

International Instruments

- Council of Europe: *European Convention on Human Rights*, 1950. Available at: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG, accessed: 12.11.2025.
- Council of Europe: *The European Charter for Regional or Minority Languages*, 1992. Available at: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages>, accessed: 12.11.2025
- European Parliament: *Resolution of 3 October 2018 on the European Framework for Minority Languages in the European Union*. Brussels: European Parliament, 2018. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0447&from=EN>, accessed: 12.11.2025.
- European Parliament: *Language Diversity and Multilingualism in the European Union: An Overview of Policies and Measures*. Brussels: European Parliament, 2013. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IP-OL-CULT_NT\(2013\)495851_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IP-OL-CULT_NT(2013)495851_EN.pdf), accessed: 12.11.2025.
- European Union: *Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)*. Brussels: Official Journal of the European Communities, 2000.
- European Union: *Treaty on the Functioning of the European Union (Consolidated Version)*. Brussels: Official Journal of the European Union, 2012.

United Nations: *International Covenant on Civil and Political Rights*. General Assembly Resolution 2200A (XXI), 16 December 1966. Available at: [https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_2200A\(XXI\)_civil.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_2200A(XXI)_civil.pdf), accessed: 12.11.2025.

United Nations: *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. General Assembly Resolution 47/135, 18 December 1992. Available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>, accessed: 12.11.2025.

United Nations: *Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation*. New York and Geneva: UN Human Rights Office, 2010. Available at: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf, accessed: 12.11.2025.

Portuguese Legislation and Reports

Assembleia da República de Portugal: *Constituição da República Portuguesa*. Lisbon: Diário da República, 1976. Available at: <https://www.parlamento.pt/pt/constitucao/>, accessed: 12.11.2025.

Assembleia da República de Portugal: *Law No. 7/1999 of 29 January – Official Recognition of Linguistic Rights of the Mirandese Community*. Diário da República, 1999. Available at: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/7-1999-182838>, accessed: 12.11.2025.

Ministério Público de Portugal: *Direitos das Minorias – Ficha Informativa 18*. Lisbon: Direção de Cooperação Judiciária e Relações Internacionais, 2010. Available at: https://dcjri.ministeriopublico.pt/sites/default/files/documentos/pdf/ficha_informativa_18_direitos_minorias.pdf, accessed: 12.11.2025.

Government of Portugal: *Fourth Report submitted by Portugal pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities received on 8 October 2018*. ACFC/SR/IV(2018)002. Available at: <https://dcjri.ministeriopublico.pt/sites/default/files/documentos/pdf/convminorias-relatorio.pdf>, accessed: 11.12.2025.

Government of Portugal: *Fifth Report submitted by Portugal Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 13 May 2024*. ACFC/SR/VI(2024)001. Available at: <https://rm.coe.int/5th-sr-portugal-en/1680afa8e7>, accessed: 11.12.2025.

Portugal: *Resolution of the Council of Ministers No. 66/2025, establishing the Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language (EMPLM)*. Lisbon: Diário da República, 18 de março de 2025.

Online Sources

IPOL (2024), *Língua Mirandesa: O futuro do Mirandês está numa carta “esquecida numa gaveta”*. Published on 19/09/2024. Available at: <http://ipol.org.br/lingua-mirandesa-o-futuro-do-mirandes-esta-numa-carta-esquecida-numa-gaveta/>, accessed: 12.11.2025.

Tempo Caminhado (2012), *Terra de Miranda e a Lei da Língua Mirandesa*. Available at: http://tempocaminhado.blogspot.cz/2012/05/terra-de-miranda-e-lei-da-lhegua_07.html, accessed: 12.11.2025.

UNESCO, *Atlas of the World's Languages in Danger*. Available at: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap>, accessed: 12.11.2025.

Author's Note on Language Assistance

The authors declare that parts of this paper's text underwent stylistic refinement and linguistic editing with the assistance of OpenAI's ChatGPT (GPT-5 model). The tool was used exclusively to improve clarity, consistency, and academic expression, without altering the paper's analytical content, empirical evidence, or original conclusions. The authors assume full responsibility for the ideas, interpretations, and findings presented herein.

III. fejezet

Aktualitások

- 4. Attila Dabis:** Dual Roles and Rights Implications:
The Unsettled Dynamics of AI Use in Relation to
Minoritised Communities
- 5. Fedinec Csilla:** Kisebbségvédelem és/vagy a határok
sérthetetlensége: Hegyi-Karabah tanulságai

*Attila Dabis**

DUAL ROLES AND RIGHTS IMPLICATIONS: THE UNSETTLED DYNAMICS OF AI USE IN RELATION TO MINORITISED COMMUNITIES

1 Introduction

The exponential growth of artificial intelligence (AI) tools has generated a series of new challenges and opportunities in which algorithmic systems irrevocably influence the social, political, and cultural dimensions of human life, including the lives of minority and indigenous communities. AI's growing integration into state and private decision-making processes and policy implementation practices demands a reassessment of how these systems interact with the rights of minoritised communities. While AI's transformative and disruptive potential is heavily discussed in areas such as healthcare or education,¹ its implications for equality and minority protection remain inadequately examined. This study, therefore, situates AI within the narrower framework of the human rights of minorities, focusing on those groups whose social, linguistic, or cultural identities have historically rendered them vulnerable to systemic exclusion. The paper's core proposition is that AI operates in a dual normative capacity. It can both entrench discrimination and serve as a catalyst for cultural empowerment, depending on the frameworks of human agency and policy oversight in place.

Whether the development of AI tools had benevolent motivations or not, the same technologies can be used in good faith and abused destructively.² As Suresh and Gutttag have demonstrated, there are no

* AI Consultant, Corvinus University of Budapest; Foreign Affairs Commissioner, Szekler National Council; Co-editor-in-chief, *Minority Protection Journal*. Email: dabis.attila@kre.hu.

¹ For a summary of the AI-related educational dilemmas, see: Dabis – Csáki 2024.

² See, e.g.: Benthall – Haynes 2019.

fewer than seven different forms of biases that can arise throughout the machine learning life cycle.³ This means that there are at least seven different points where human error in designing and training an AI system can become a source of harm, even unintentionally: Historical bias, Representation bias, Measurement bias, Aggregation bias, Learning bias, Evaluation bias, and Deployment bias (see Annex No. 1 for more detail on these).

This typology points out the inherent fragility of AI fairness,⁴ and draws attention to why bias mitigation cannot rely solely on the technical aspects of the issue.⁵ Technological advancements are neither inherently good nor bad. Their impact depends on how they are utilised, highlighting the crucial role of the intentions guiding the use of AI tools (in relation to this topic, see Annex No. 2 on how the China-based Deep Seek chatbot answered my questions relating to the Uyghur community of Xinjiang). For example, Hikvision’s surveillance applications, as we will see, can be utilised in both democratic and authoritarian contexts for benevolent and harmful purposes. Consequently, the distinction between unintentional algorithmic bias and politically motivated outcomes that can be characterised as harmful to minoritised communities forms a key conceptual basis for this paper and will be highlighted through the Uyghur example. The Uyghur case

³ Suresh – Guttag 2021.

⁴ For the manifold ways “fairness” can be interpreted, see: Hutchinson – Mitchell 2019.

⁵ Take hate speech, for example, a phenomenon that primarily occurs in digital spaces. In relation to hate speech, one needs to apply the Rabat threshold test to assess whether an expression amounts to hate speech and can thus be curbed. This is because the freedom of speech and expression is a fundamental and universal human right whose limitation requires proper justification. Accordingly, the Rabat threshold test outlines a six-part threshold test considering (1) the social and political context, (2) status of the speaker, (3) intent to incite the audience against a target group, (4) content and form of the speech, (5) extent of its dissemination and (6) likelihood of harm, including imminence. German legal philosophy calls this approach a “*Schranken-Schranke*”, that is, the “limitation of the limits”. This signifies that while certain rights can be restricted under specific circumstances, there are limits to how far these restrictions can extend without compromising human rights. This ensures that fundamental rights are protected even when the state seeks to impose limitations for reasons such as public safety or morality. See: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat_threshold_test.pdf, accessed: 24.10.2024.

illustrates how AI is not merely complicit in disenfranchising a minoritised community but can become a constitutive element of state policy, transforming digital infrastructure into a tool of systemic persecution.

At the same time, it is essential to recognise AI's dual nature, as the very technologies that enable repression can also promote inclusion, self-representation, and linguistic revitalisation. Accordingly, this paper also examines the positive applications of AI, particularly in supporting minoritised communities (like First Nations communities in North America or traditional minorities like the Basques or Catalans in Europe) through language revitalisation. Throughout the paper, "positive" applications of AI refer to instances where AI use aligns with, reinforces, or advances existing minority-protection norms, in contrast to "negative" applications, which undermine or weaken those norms.

In this context, the paper aims to provide a tentative overview of the relationship between AI tools and minoritised communities, focusing on the potential benefits and risks. Apart from documenting harms and benefits, it also translates the findings into normative and policy implications for advocates, institutions, and states seeking to ensure that AI development aligns with the principles of equality, dignity, and cultural diversity.

Regarding its structure, the paper draws on the experiences of Tankó,⁶ and distributes the relevant literature across the whole study as opposed to having a separate section for the literature review. Relevant sources will thus be integrated throughout all sections, beginning with the Introduction, followed by the Methodology, and culminating in separate chapters that address the negative and positive effects of AI on minoritised communities, with a final section summarising the paper's Conclusions.

⁶ Tankó 2021, 104.

2 Methodology

There are three primary aspects relevant to the study's analytical framework. First, the paper provides a broad and non-exhaustive overview based on the content analysis of academic sources and the practices of AI usage relevant from the perspective of minoritised communities. A review of the existing literature reveals that substantially more attention has been devoted to examining the implications of AI for human rights in general, covering issues such as data privacy, freedom of expression and assembly, the rights of minors, algorithmic practices affecting labour rights, and the human rights dimensions of intellectual property, among others,⁷ yet it has paid relatively little attention to examining concerns specifically from the perspective of minoritised communities.⁸ This explains the rationale, motivation, and justification for investigating this research gap and compiling appropriate evidence to bring the reader closer to understanding the manifold ways AI tools impact the lives and human rights of minoritised communities.

The study examines cases from ten different minoritised communities and languages (Uyghur, Catalan, Cree, Cherokee, Hawaiian, Inuktitut, Kichwa, Māori, Ojibwe, and Sámi), while also referencing some majority languages, most notably Icelandic, in the context of digital minoritisation. These cases are presented at varying levels of detail, reflecting their respective significance. In particular, the Uyghur case is described in greater depth due to the scale of human rights violations and crimes against humanity involved. The paper seeks to maintain balance in its treatment of AI's impacts on minoritised communities. While the negative consequences are illustrated through the singular, detailed Uyghur case, the positive applications are showcased across nine shorter examples, highlighting the diverse ways AI can support these communities, particularly in language revitalisation

⁷ See, e.g.: Nagy 2024, Kamble 2024.

⁸ Exceptions include the topic of racial discrimination, see e.g. Koen-Mufadi 2023.

The second aspect pertains to the terminology. The paper will review existing evidence discussing both national, ethnic, linguistic, and religious minorities, as well as indigenous and tribal peoples, under the umbrella term “minoritised communities” who speak “minoritised languages”. Minoritised languages refer to languages that have been marginalised and diminished in use due to historical and/or ongoing colonial and globalising forces. The term encompasses the languages of indigenous and tribal peoples, as well as those spoken by autochthonous national ethnic, linguistic, or religious minorities – i.e., languages that are not widely spoken, often not even recognised, and in some cases endangered, highlighting their vulnerability and the need for revitalisation efforts.⁹

Thirdly, this paper adopts a broad, overview-oriented perspective, recognising that a comprehensive examination of all forms of bias—such as population, behavioural, content production, linking, or temporal biases—and their emergence across the AI lifecycle lies beyond the scope of this analysis.¹⁰ Instead, it seeks to highlight key patterns and challenges as a starting point for further investigation. In this sense, the study aims to make a preliminary contribution, inviting scholars from various disciplines to explore the manifold ways in which minoritised communities may experience both the empowering and harmful effects of AI technologies.

Finally, for the content analysis in the Uyghur case, the study uses the fundamental rights enumerated under the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention), and other UN treaties that China signed and ratified, including the Convention on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (CERD), the Convention on the Rights of the Child (CRC), and the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT) as benchmarks

⁹ Hornberger et al. 2023.

¹⁰ For a detailed description of these various biases, see: Olteanu et al. 2019.

to structure the human rights violations that Uyghurs face, as these instruments stipulate a common set of human rights standards that China accepted to adhere to.

3 Evolving Practices of Minority Disenfranchisement

Having established UN treaties ratified by China as the analytical benchmarks, the paper now applies these standards to the Uyghur case. The section that follows identifies several novel mechanisms of systemic disenfranchisement and maps each practice to the articles and treaty provisions of specific UN instruments it may violate.

For this categorisation, it's essential to acknowledge that there are several competing interpretations of China's handling of the Uyghur community. Some scholars, for example, contest the interpretation that China is committing genocide against the Uyghurs, and therefore argue that it is not violating the Convention against Torture, on the grounds that there is neither evidence of mass physical extermination nor proof of an intent to destroy the group.¹¹ UN documents also refrain from using the term "genocide" in their description of the situation and categorise it as a set of crimes against humanity. The Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) wrote an overarching Assessment Report on the human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (XUAR) in 2022, which states that the extent of arbitrary and discriminatory detention of members of Uyghur and other predominantly Muslim groups may constitute crimes against humanity.¹² Corroborating this approach, a Judgement of the Independent Tribunal into Forced Organ Harvesting from Prisoners of Conscience in China from 17 June 2019 established that while the crime of genocide against members of the Falun Gong spiritual movement clearly amounted to genocide, they could not be certain that the requisite intent of genocide was proved in the case of Uyghurs

¹¹ Slawotsky 2021.

¹² OHCHR 2022, para 148.

based on the cases brought before them.¹³ These also dovetail with the conclusions of Human Rights Watch and Amnesty International, as rights organisations that have published investigations into state practices in Xinjiang, even though the latter source also alludes to an expert report arguing that both crimes against humanity and genocide were currently being committed in XUAR.¹⁴

Under the current circumstances, the term genocide is more often used by political actors. As such, the Subcommittee on International Human Rights of the Standing Committee on Foreign Affairs and International Development of the House of Commons of Canada released a statement in 2020 communicating stating that “the actions of the Chinese Communist Party constitute genocide as laid out in the Genocide Convention”.¹⁵ Similarly, there was bipartisan support for “condemning the ongoing genocide and crimes against humanity being committed against Uyghurs and members of other religious and ethnic minority groups by the People’s Republic of China” in the US Congress.¹⁶

Some academics share the general concern outlined above but adopt more cautious language when stating that practices such as the sterilisation of women and family separation in themselves tell “a story of people’s destruction”,¹⁷ pointing to the practice that children whose parents are sent to re-education camps or other detention centres are transferred to boarding schools or orphanages by the state regardless of their age or their lack of consent for such measures. As another scholar put it, internment camps and inter-generational separation together lead to “social death”.¹⁸

¹³ Source: <https://chinatribunal.com/final-judgment/>, accessed: 08.11.2024.

¹⁴ Even though China has not ratified the Rome Statute of the International Criminal Court, this report identifies those points in Art. 7 of the Rome Statute that China’s conduct toward Uyghurs has violated, see Macdonald et al. 2021, 1-2.

¹⁵ Source: <https://www.ourcommons.ca/DocumentViewer/en/43-2/SDIR/news-release/10903199>, accessed: 08.11.2024.

¹⁶ See H.Res.317: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-resolution/317/text>, accessed: 08.11.2024.

¹⁷ Çiçek 2022, 279.

¹⁸ Tobin 2022, 93.

Against this backdrop, I cite Article II of the UN's Genocide Convention below to provide additional context, as I will mention cases where state practice aligns with the elements of crimes defined in UN instruments on genocide. Based on this Convention, "genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group:

- (a) Killing members of the group;
- (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
- (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
- (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group."¹⁹

3.1 Forced separation of families, enforced disappearances, arbitrary detention, lack of legal remedy

The approximately 10 million Uyghurs, a Turkic-Sunni Muslim minority, live in the westernmost province of China, Xinjiang. According to estimations,²⁰ more than 10% of the community (between 1 to 2 million people) are incarcerated in internment camps, officially dubbed by Chinese state officials as vocational training centres, mostly without access to legal remedy or due process rights, such as being informed of the reasons for arrest, to contest the detention before a judge, or to have access to lawyers and family members.²¹

Reviewing statements delivered at the UN Forum on Minority Issues and reports by human rights organisations, Uyghur speakers described circumstances amounting to systemic and severe violations of fundamental rights.²² Many reports highlight the forced separation of

¹⁹ Asat – Diamond 2019.

²⁰ Ibrahim 2021, 23.

²¹ For a comprehensive review of the conditions at these detention centres, see *Ibid.*

²² So far, 29 UN Forum statements mentioned the Uyghur community in some way, most of which came from the Uyghur World Congress. China is characterising this

families, mainly through labour transfer programs. The destinations of these forced relocations for parents are factories in eastern China, where the parents endure poor and abusive circumstances.²³ This forced labour is characterised by coercion, including threats of fines, confiscation of land, denial of marriage certificates and withholding of wages.²⁴ Meanwhile, children of detained Uyghurs are forcibly removed from their homes and into Chinese orphanage camps. A report indicates that some Uyghur children held in state-run orphanage facilities have attempted suicide, including by ingesting detergent, and have posed questions to their Chinese caretakers whether the institution in which they are confined is, in effect, a jail.²⁵ The same report states that the Chinese government has isolated these children from external influences to persuade them that their parents and relatives have forsaken or betrayed them.²⁶ To break their roots and impose Han Chinese culture and religion on the youngsters, children are forced to eat pork, wear archaic Han Chinese garments, are not allowed to speak their own language and live in prison-style orphanages.²⁷

advocacy organisation as a “notorious secessionist organisation” whose objective is to separate the Xinjiang Uyghur Autonomous Region from China to establish the so-called “East Turkistan State”, alleging that they have close ties to terrorist organisations, including the “Eastern Turkistan Islamic Movement”, which is designated as a terrorist organisation by the United Nation’s Security Council. Accordingly, China firmly opposes the attempt of the “World Uyghur Congress” and its members to utilise the Forum to conduct separatist activities. See, e.g. the CPR’s Forum statement from 2015: <https://www.minorityforum.info/database/entity/fja0vh7kvtt>, accessed: 16.10.2024.

²³ The practice of deploying forced labour among Uyghur, Kazakh and other ethnic minorities in sectors such as agriculture and manufacturing has been corroborated by UN Reports. See, e.g. one from the Special Rapporteur (SR) on contemporary forms of slavery, Tomoya Obokata’ from 2022: UN SR on contemporary forms of slavery 2022, or another one by Special Rapporteur on trafficking in persons, especially women and children, Siobhán Mullally: UN SR on trafficking in persons 2022.

²⁴ See Forum statements from 2010: <https://www.minorityforum.info/database/entity/r9ovo37ecuq>, and 2011: <https://www.minorityforum.info/database/entity/xj4ehm0j1r>, both accessed: 16.10.2024.

²⁵ Uyghur Research Institute 2020, 35.

²⁶ *Ibid.*, 35.

²⁷ See investigative video on this at Bitter Winter: https://www.youtube.com/watch?v=CNAtx4FFIRQ&ab_channel=BitterWinter, accessed: 03.12.2025.

UN Provisions Potentially Violated:

UDHR: Articles 5, 9, 12.

Genocide Convention: Article 2 (b, e).

CERD: Articles 2, 5.

CRC: Articles 8, 9, 25, 30, 35

CAT: Articles 1, 2, 12, 14, 16.

3.2 Reproductive Control, Repression of Women, and State Encroachment on Privacy

According to analyses, “Family Planning Policy” for Uyghur women in China is equivalent to draining their reproductive capacity, as Uyghur women are made to undergo gynaecological examinations and forced to take birth control medication, have IUDs inserted,²⁸ or be sterilised, which violates their right to health and reproductive well-being.²⁹ Mass rape and sexual torture reportedly occur widely within the detention camps, compounded by state-sponsored inter-ethnic forced marriages between Uyghur women and Han Chinese men and by the state’s practice of placing Han male Party and government cadres in Uyghur households, a policy that intrudes into the private sphere of Uyghur women.³⁰

“Trampling on the belly”, “pushing electric stick inside the genital tract of women”, and “electrocution” were some of the torture methods mentioned by survivors.³¹ The trend of decline in the number of Uyghur births is statistically visible, as is the growing number of Uyghur women who are infertile, in the state of menopause or are widowed. The constant and massive influx of Han Chinese and the reproductive prevention of Uyghurs have made the Uyghurs a minority in their own land. According to a Report of the Uyghur Research Institute, citing

²⁸ An intrauterine device (IUD) is a type of birth control device that a healthcare provider inserts directly into the uterus.

²⁹ Turdush – Fiskesjö 2021, 23.

³⁰ *Ibid.*, 22-38.

³¹ Çiçek 2022, 282.

2005 data from Xinjiang Tongji Nianjian (Xinjiang Annual Statistics), of the 19.6 million total population of East Turkistan (the historical and geographical name for the region that largely corresponds to, and also encompasses, the present-day XUAR), the Uyghur population is 8.98 million, representing 45.8% of the total population, a significant decrease from the 1949 proportion of over 80 percent.³² As a result of the intensive birth control policy implemented in East Turkistan, the XUAR government reported that 3.7 million births have been prevented in East Turkistan since its implementation in 1975. While the population of East Turkistan was already 20.5 million in 2006, the XUAR government planned to limit the population growth to 22.5 million by 2010 by reducing the average birth rate to 1.6%.³³ Starting in 2015, birth prevention measures and sterilisation were imposed on married Uyghur women who are of childbearing age, while birth control policies were relaxed for ethnic Han Chinese.³⁴

According to a report by German scholar Adrian Zen, the natural population growth of Uyghurs in East Turkistan has dramatically declined, with growth rates falling by 84% between 2015 and 2018.³⁵ Testimonies from several female survivors recount the process that: "They force us to drink white liquid and inject us. Menstrual periods of women stop or produce heavy bleeding as a result". Additionally, the state even provides incentives to reach the goal of a diminishing Uyghur population, as they offer a birth prevention award of 700 USD to those women who choose voluntary sterilisation or IUD placements.³⁶

Accompanying such practices is the encroachment on the private lives of Uyghur families through the "twin relationship" policy, also referred to as the "Pair Up and Become Family" campaign. This campaign involves sending more than 1.6 million Han Chinese government cadres and Communist Party members to live in the homes of Uyghur families. While the official position of the state is that this

³² Uyghur Research Institute 2020, 31.

³³ *Ibid.*, 33.

³⁴ *Ibid.*, 33.

³⁵ Zenz 2020.

³⁶ *Ibid.*, 18.

practice fosters mutual understanding and cultural exchange between Han Chinese and ethnic minorities and reduces ethnic tensions by promoting inclusiveness, critics argue that the real purpose is to monitor and control the local population, effectively turning private spaces into extensions of state surveillance.³⁷ In practice, police officers, local Party and government cadres, and *fanghuiju* – an acronym for “Visiting the People”, “Benefitting the People”, and “Unite the Hearts of the People” – are deployed to conduct home visits for data collection. *Fanghuiju* teams comprise officials from various agencies who have been deployed to villages and local communities since 2013 with the primary objective of “ensuring social stability”. Official records indicate that the frequency of *fanghuiju* visits to a family, ranging from daily to once every two months, varies based on the family’s classification as politically “untrustworthy”. During the visits, individuals are required to share various information regarding their family, their “ideological circumstances”, and their relationships with neighbours. Official sources indicate that these teams utilise mobile applications to guarantee that the information for every household is thoroughly completed and submitted to the IJOP, the Integrated Joint Operations Platform, a high-tech monitoring system employed by China in Xinjiang, which was created to help the government’s “Strike Hard Campaign against Violent Terrorism”, track and monitor Uyghur and other minority communities in XUAR.

The IJOP, as an AI-assisted computer system, is used to create biometric records for millions of Uyghurs in the XUAR region. The state uses digital surveillance systems to track Uyghurs’ movements and activities, including surveilling who they interact with and what they read. In turn, the IJOP utilises this data to determine which persons could be potential threats. According to reports, some of these individuals are subsequently detained and sent to detention camps, being held indefinitely without charges or trial. When the US Department of the Treasury imposed sanctions on the Xinjiang Public

³⁷ Uyghur Research Institute 2020, 26.

Security Bureau and its previous leaders in July 2020, they characterised the IJOP AI platform as

“one of the first examples of governments using AI for racial profiling. According to press reporting, the IJOP technology looks exclusively for Uyghurs, based on their appearance, and keeps records of their movements. The mass detention of Uyghurs is part of an effort by PRC authorities to use detentions and data-driven surveillance to create a police state in the Xinjiang region”.³⁸

UN Provisions Potentially Violated:

UDHR: Articles 3, 5, 12, 16.

Genocide Convention: Article 2 (b, c, d), 3, 4, 5 (a, b, d), 6

CEDAW: Articles 1, 2, 5, 11, 12, 13, 16.

CERD: Articles 2, 5.

CRC: Articles 8, 16.

CAT: Articles 1, 2, 16.

3.3 Political Indoctrination, Forced Assimilation, and Targeted Punishments

Based on reports, political indoctrination takes place in internment camps on a daily basis. These include singing patriotic songs, watching propaganda programs, and memorising the books of President Xi Jinping. When a detainee fails the test to recall the content of these, they are deprived of food and exposed to torture. The images and slogans of the President are exhibited across the walls of the camps. Human Rights Watch interviewed relatives of detainees held in these “political education facilities” who said that their relatives were being detained for a number of unsubstantiated reasons. In these detention facilities, detainees are required to recite Chinese and Xinjiang laws and

³⁸ US Treasury 2019, para 9.

policies. They are compelled to watch pro-government propaganda videos and to renounce their ethnic and religious identities, reciting slogans such as “religion is harmful” and “learning Chinese is part of patriotism.”³⁹ One survivor mentioned in a Report of the Uyghur Research Institute that:

“Before meals, we had to stand and say, ‘We feel grateful for the Party, grateful for the Motherland, grateful for President Xi; Long live for President Xi, without Xi Jinping, without the Party, we would have nothing!’ then we were allowed to sit and eat, and after the food, we repeated those slogans again ... because I don’t speak Chinese and cannot pronounce it properly, I was often get punished. I was electrocuted always, and sometimes they locked me in a small metal cage like a dog poured freezing cold water on me”.⁴⁰

Based on another testimony corroborated by three separate inmates,

“We have to learn red songs and sing red songs every morning if one person couldn’t learn, all of the others would have no lunch. We have to praise Xi Jinping before food. After lunch, we had an hour’s break, but we were not allowed to talk to each other or walk. If anyone broke the rules, they would be physically punished. They could watch us everywhere, even in the toilet. In the afternoon, we had to learn Chinese characters and speak Mandarin. After dinner, we started to write self-criticism and memorise it”.

UN Provisions Potentially Violated:

UDHR: Articles 2, 5, 9, 18, 19.

Genocide Convention: Article 2 (b, e).

CERD: Articles 2, 5.

CAT: Articles 1, 2, 16.

³⁹ See: <https://www.hrw.org/news/2017/09/10/china-free-xinjiang-political-education-detainees>, accessed: 03.12.2025.

⁴⁰ Uyghur Research Institute 2020, *op. cit.* 27.

3.4 Reshaping the Cultural Landscape, Criminalisation of Identity Markers, and Restrictions on Religious Expression

Relevant reports suggest that Uyghur identity, freedom of religion, cultural expressions, and language are constrained in the XUAR. Policies prohibiting Uyghur children from receiving religious education, the demolition of mosques, and restrictions on religious rituals outside state-sanctioned locations are frequently observed. State educational policies encourage Uyghurs and other ethnic minority students to enter Han Chinese schools and become “*Min Kao Han*”. The term *Min Kao Han*, which literally means “ethnic minorities taking exams in Chinese”, refers to an education system where ethnic minority students, particularly from regions like Xinjiang, are taught in Mandarin Chinese (Putonghua) instead of their native languages. This is part of a broader policy that promotes Mandarin Chinese as the primary language of instruction, which is viewed as a means of assimilation into the dominant Han Chinese culture.⁴¹

Anti-terrorism legislation has increasingly criminalised Uyghur cultural and religious activities.⁴² The Chinese government has disseminated a list of 75 behavioural indicators of religious extremism, particularly in Xinjiang.⁴³ Although the list contains some reasonable examples of incitement to violence, such as “inciting the Holy War”, many, if not the majority, of the indicators are exceedingly questionable. These include individuals who store a substantial amount of food in their homes, those who abruptly cease smoking and drinking, or individuals who buy or store items such as dumbbells, boxing gloves,

⁴¹ *Ibid.*, 9-10.

⁴² See UN Forum statements from 2012: <https://www.minorityforum.info/database/entity/pwjierfo69>, 2015: <https://www.minorityforum.info/database/entity/68dwueixtmq>, and 2016: <https://www.minorityforum.info/database/entity/gcpqyq8flp>, accessed: 16.10.2024.

⁴³ For the English translation of this material, see the homepage of the University of British Columbia at: <https://xinjiang.sppga.ubc.ca/chinese-sources/online-sources/identifying-religious-extremism/>, accessed: 03.12.2025.

maps, compasses, telescopes, ropes, and tents without apparent justification.⁴⁴

As per relevant sources, the arbitrary detention of Uyghurs, often under the guise of counter-terrorism efforts, is a widespread practice. Numerous accounts report a culture of impunity whereby Chinese security personnel are permitted to use violence against Uyghurs without repercussions. Instances of Uyghurs being shot or killed by security forces during demonstrations are noted, with no further investigations undertaken. A mere suspected role in violence is enough to trigger a lethal response from Chinese police authorities. Those not killed but apprehended are systematically denied access to legal representation, family visits, and adequate detention conditions, often facing severe human rights abuses. This practice is extended to prominent Uyghur intellectuals and activists, such as economist Ilham Tohti,⁴⁵ a moderate critic of state policies who in 2014 was sentenced to life in prison on politically motivated and fabricated charges of separatism.⁴⁶

His case is not isolated. UN officials, including Alexandra Xanthaki, Special Rapporteur in the field of cultural rights, have called on China to end the repression of Uyghur cultural expression, citing cases such as that of Yaxia'er Xiaohelaiti, sentenced to three years' imprisonment on charges of "promoting extremism" and "illegally possessing extremist materials" for producing Uyghur-language music and holding Uyghur books central to the community's cultural heritage, and that of Rahile Dawut, the prominent ethnographer who was forcibly disappeared in 2017 while traveling to Beijing and later reportedly sentenced to life imprisonment for alleged separatism, yet her fate and whereabouts remain unacknowledged by authorities.⁴⁷

⁴⁴ See also: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf, accessed: 24.10.2024, as well as Burnay – Pils 2020 for a broader assessment of these policies within the context of China's approach to citizenship.

⁴⁵ Ilham Tohti was awarded the Sakharov Prize for Freedom of Thought by the European Parliament in 2019.

⁴⁶ See UN Forum statement from 2014: <https://www.minorityforum.info/database/entity/zfkon3sazp>, accessed: 03.12.2025.

⁴⁷ See UN SR in the field of cultural rights et al. 2025.

Accounts provided by Farkhat Ibragimov, former OHCHR Minority Fellow from Kyrgyzstan, summarise the situation as follows:

“People are being detained on ‘ridiculous charges’, such as ‘abnormally long beards’ or ‘wearing veils’. Detainees are not allowed to pray, forced to eat pork and drink alcohol. The Chinese authorities created a list of banned ‘overly religious’ names, mostly of Arabic origin. China has destroyed thousands of mosques, historical buildings and graveyards in an attempt to vanish all non-Chinese cultural heritage. The government encourages Han men to marry Uyghur and other minority women. This appears to be a tactic intended to assimilate Uyghurs into Han society. Children of arbitrarily detained Uyghurs are being sent to state-run orphanages, where they are forced to embrace the Chinese culture, language and lifestyle” there is also the so-called ‘Family friends’ practice whereby “Han men spend weeks in Uyghur households ending up with sexual harassment, non-consensual sex, and interference with many cultural and religious customs An Uzbek teacher from Xinjiang in a camp recalled one Uyghur woman saying that ‘rape has become a culture’.”⁴⁸

Other survivors also mentioned practices that were not only physically painful but also deliberately violated their cultural customs:

“Once they gave us soup for dinner. We were starved, and we drank the soup. But it had a strange taste. Later they said it was made with pig heads. I vomited, then they took me out and stabbed me, it didn’t stop until both my mouth and my nose were bleeding. I lost one of my teeth and fainted, then they poured salty cold water on me” another inmate said: “Chinese officials broadcast political propaganda through loudspeakers

⁴⁸ See UN Minority Forum statement from 2023: <https://www.minorityforum.info/database/entity/geu6pwredpj>, accessed: 03.12.2025.

in the cells. Some people fainted or went crazy because of it. They forced us to drink alcohol and eat pig heads.”⁴⁹

UN Provisions Potentially Violated:

UDHR: Articles 5, 9, 18, 19, 22, 26, 27.

Genocide Convention: Article 2 (b, c, e).

CEDAW: Articles 1, 5, 12.

CERD: Articles 2, 5.

CRC: Articles 8, 14, 20, 30.

CAT: Articles 1, 2, 16

4 How does AI come to this picture?

The purpose of the detailed description in the previous sections was to provide an accurate account of the practices employed by state institutions in China, practices that are increasingly facilitated by the AI-powered systems discussed in this section. Before turning to these technologies, it is worth noting that AI systems designed to support law enforcement and judicial decision-making pose significant challenges even within liberal democracies.

Take, for example, the Correctional Offender Management Profile and Assessment System (COMPAS). This AI algorithm was introduced in 2000 as a risk assessment and case management system designed to evaluate the likelihood of recidivism and rehabilitation needs of offenders in the US. Research found that COMPAS’s algorithm seems to disproportionately classify minority offenders, thereby proposing unfair or biased actions against them. More specifically, the COMPAS formula was more likely to falsely flag black defendants as future criminals. They were twice as likely to get a false positive high-risk score as white defendants.⁵⁰

⁴⁹ Both quotes are from: Uyghur Research Institute 2020, 28.

⁵⁰ Angwin 2016.

Furthermore, individuals from these minorities are more often registered in criminal database systems due to their greater rates of arrest and involvement in criminal law processes compared to their proportion in the total population. This generates a vicious circle by creating an increased detection of minority individuals, intensifying the incentives for policing already over-surveilled minority populations. On the other hand, facial recognition programs, when trained on alternative biometric datasets, such as whiteness, maleness, and physical ability, result in significant shortcomings at the intersection of people with racialised, queer, gendered, classed, and disabled characteristics.⁵¹ Faraldo's analysis revealed that the use of AI-powered facial recognition technologies may lead to numerous complications, even in liberal democracies; however, these negative consequences can be significantly exacerbated under authoritarian governments.⁵²

As a surveillance state, China deploys a highly developed, AI-powered surveillance system to monitor every citizen. The bulk of human rights violations mentioned in the previous chapter rests on this AI-powered surveillance capacity, including identifying not just the individuals' acts but also their ethnicity based on facial markers, a task that can be carried out with very high precision, as demonstrated by a study.⁵³

Complementing digital surveillance capabilities, the Chinese state machinery is functioning under a "grid-style" social management scheme. This approach divides urban areas and some rural townships into geometric grids, with some sections measuring as little as 100 m². Each zone is governed by a grid captain and a cadre of security personnel who are individually accountable for maintaining peace and stability.

⁵¹ Faraldo 2023, 46.

⁵² Academic literature assigns many descriptions of the Chinese political system. While some argue that China has implemented behind-the-scenes reforms to achieve some benefits of democratisation while maintaining single-party control, making it a competitive autocracy rather than a dictatorship (Ang 2018), others claim that China's system of government under Xi Jinping has transformed into a new, more ideological and dictatorial regime (Ringen 2016). For purposes of this study, I will use the term "authoritarianism".

⁵³ This research included the collection of a dataset comprising facial images of students from the Uyghur, Tibetan, and Korean ethnic groups: Wang et al. 2019.

In the regional capital, Ürümqi, the roughly 825 km² urban area has been divided into 6,281 grid units, each staffed by a share of the city's 41,000 "community workers" responsible for information collection and maintaining public order.⁵⁴ This means that in the capital, one grid has an average size of 131 m² with an average of 20 "community workers" actively gathering information on Uyghur citizens. This indicates that an average "community worker" is accountable for overseeing just 6.5 m² of land in their monitoring activities.

There are thousands of high-definition, fully automated web cameras and face-recognition cameras, especially around mosques and train stations. In 2016, the Public Security Bureau began the systematic collection of biometric data from all residents of Xinjiang, including 3D portraits, voiceprints, fingerprints and DNA markers. All focus personnel deemed a threat to regime stability, along with their family members, must have their biometrics collected irrespective of their age. Authorities are collecting biodata through various methods. DNA and blood types are being gathered through a free annual physical examination initiative dubbed "Physicals for All", generating the appearance that the medical intervention is for the subject's benefit, even though they are not informed about the authorities' aims to collect, keep, or use sensitive DNA data.⁵⁵ "Xinjiang authorities should rename their physical exams project 'Privacy Violations for All', as informed consent and real choice do not seem to be part of these programs," said Sophie Richardson, China director of Human Rights Watch. "The mandatory data banking of a whole population's biodata, including DNA, is a gross violation of international human rights norms, and it's even more disturbing if it is done surreptitiously, under the guise of a free health care program."⁵⁶ Leibold estimated in 2020 that the security sector in Xinjiang is worth an estimated 1.3 billion USD (approximately 425 billion HUF on currency prices valid as of 03 December 2025).

⁵⁴ Leibold 2020, 50.

⁵⁵ See: <https://www.hrw.org/news/2017/12/13/china-minority-region-collects-dna-millions>, accessed: 03.12.2025.

⁵⁶ *Ibid.*, para. 3.

This was a modest calculation based on a June 2023 Briefing Report of the World Uyghur Congress. Accordingly, the two largest state-owned enterprises involved in the mass surveillance of Uyghurs, Hikvision and Dahua alone have executed contracts worth at least \$1.2 billion for 11 separate, large-scale surveillance projects in the Uyghur region.⁵⁷ These companies are also among the leading global manufacturers and suppliers of such video surveillance apparatus. In 2021, Hikvision and Dahua accounted for over a third of the world's market for security cameras, estimated at \$35 billion in total.⁵⁸ Both companies are engaged in designing, implementing, and managing CCTV technology throughout the region's public checkpoints, mosques, factories, detention facilities, and schools.⁵⁹ Both businesses have created software for ethnic minority recognition, capable of automating the identification of Uyghur faces based on physiological characteristics and monitoring their movements. This intelligence is employed to justify the arbitrary detention of Uyghurs and other Turkic ethno-religious communities in the area.

Evidence substantiates the participation of both Hikvision and Dahua in surveillance operations within and surrounding the detention camps in East Turkistan. Human Rights Watch disclosed that Hikvision possesses a tailored interrogation solution for the PRC that integrates with tiger chairs, that is metal restraining devices employed by Chinese authorities to secure detainees' wrists and feet during interrogation.⁶⁰ Hikvision's AI-integrated solution enables the recording of interrogation sessions and the immediate printing of transcripts for

⁵⁷ World Uyghur Congress 2023, 2.

⁵⁸ More figures and data are available in the briefing note of the Uyghur Human Rights Project dated 17 October 2023, available at <https://uhrp.org/report/hikvisions-links-to-human-rights-abuses-in-east-turkistan/>, accessed 03.12.2025.

⁵⁹ Such projects often reach outside the XUAR borders. For example, Hikvision won a \$9m PRC "Smart Campus" project in mid-2022 to establish an AI-powered system for Minjiang University that alerts administrators to any ethnic minority students "suspected of fasting" during Ramadan based on "dining records." The procurement also involved building capacity that tracks what books they borrow, their holiday destinations, passport usage, and family information. See: <https://ipvm.com/reports/hikvision-fasting>, accessed: 03.12.2025.

⁶⁰ Source: <https://ipvm.com/reports/hikvision-interrogation>, accessed: 03.12.2025.

detainees to sign on the spot. The solution can monitor detainees' vital signs and automatically alert if they exhibit any excessive movements. Rights groups assert that interrogations are frequently employed to elicit coerced confessions within the Chinese legal framework.⁶¹

As relevant additional information, it is worth mentioning that Hikvision and Dahua cameras are widely used throughout the UK, from government departments to nurseries and grocery stores (e.g., TESCO). Research undertaken by Big Brother Watch has revealed that, as of 2020, at least five Government departments, over half of NHS trusts, one-third of police forces, and 60% of schools were using CCTV implicated in the Chinese government's human rights abuses.⁶² China is also exporting its digital authoritarianism "know-how" to developing countries in Africa,⁶³ such as Zimbabwe, Angola, or Ethiopia,⁶⁴ through emerging companies like Yitu,⁶⁵ or Megvii Technology Limited.⁶⁶

A recent report by the Open Technology Foundation drew attention to the fact that Chinese authorities began requiring citizens in Xinjiang to install the Android app known as *Jingwang*, or "clean internet". This application is designed to collect extensive data on users, which

⁶¹ Tiger chairs are torture devices used primarily in Chinese detention facilities. These steel chairs are designed to immobilise detainees through the use of affixed leg irons and handcuffs, often forcing them into painful and unnatural positions for extended periods, sometimes lasting days, which can lead to severe physical discomfort and psychological distress: <https://www.hrw.org/report/2015/05/13/tiger-chairs-and-cell-bosses/police-torture-criminal-suspects-china>, accessed: 03.12.2025.

⁶² Big Brother Watch 2022, 32.

⁶³ Digital authoritarianism was defined by the Committee on Foreign Relations of the United States Senate in its session on 21 July 2020 as "the use of ICT products and services to surveil, repress, and manipulate domestic and foreign populations": <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-116SPRT42356/html/CPRT-116SPRT42356.htm>, accessed: 03.12.2025.

⁶⁴ Source: <https://www.cfr.org/blog/exporting-repression-chinas-artificial-intelligence-push-africa>, accessed: 03.12.2025.

⁶⁵ Yitu claims that their "Dragonfly Eye" system requires only three seconds to identify an individual within its database comprised of 1.8 billion photographs, making it so effective that their facial-recognition technologies won top awards from the U.S. National Institute of Standards and Technology and the U.S. intelligence community's Intelligence Advanced Research Projects Activity (IARPA) program: Feldstein 2019, 49.

⁶⁶ Polyakova – Meserole 2019.

includes personal information, location tracking, and communication monitoring. The app extracts a phone's IMEI, MAC Address, manufacturer, model, phone number, subscriber ID, and filenames with hashes for all files stored on the person's device. Furthermore, it scans the device's external storage for files, looking for those it deems as "dangerous" by recording the name, path, size, and MD5 hash of the file and comparing it to a list of file hashes received from the server. If a file is identified as "dangerous," the user will be prompted to delete the file. Essentially, any user with this app installed will have every file stored on their device sent to an unknown entity for monitoring. Due to its effectiveness, the police continue to physically check Uyghur individuals' phones on the streets of Xinjiang to ensure they have installed the app.⁶⁷

Ever since the Chinese government began the "Strike Hard Campaign against Violent Terrorism" in May 2014, as a response to the 2009 Ürümqi riots, they have been ramping up their efforts against "violent extremism".⁶⁸ According to a Human Rights Watch forensic investigation, between 2017 and 2018, police conducted nearly 11 million searches of 1.2 million mobile phones in Ürümqi, with a population of 3.5 million.⁶⁹ It is precisely for these large data sources that the Chinese surveillance machinery requires AI tools that can quickly and easily navigate this vast pool of information, which is why they established the aforementioned big data-based platform, the IJOP.

Under the Strike Hard Campaign, Xinjiang authorities have collected biometric data, including DNA samples, fingerprints, iris scans, and blood types, from all residents in the region between the ages of 12 and 65. The system collects and combines information from police

⁶⁷ Lynn 2018.

⁶⁸ On 5 July 2009, a riot erupted in Ürümqi, the capital of Xinjiang, initially stemming from a peaceful protest. While the initial incident started out as a quarrel with ethnically Han workers at a factory, in the end, the incident resulted in over 1,700 injuries and 197 fatalities, involving thousands of rioters, predominantly ethnic Uyghurs. Communist China since the pro-democracy protests at Tiananmen in 1989: Jai 2016.

⁶⁹ Source: <https://www.hrw.org/news/2023/05/04/china-phone-search-program-tramples-uyghur-rights>, 03.12.2025.

reports, vehicle checkpoints, banking and healthcare records, vehicle ownership records, and legal records into a single database for police reference. Authorities have also required residents to provide voice samples when applying for passports. All of this data is being entered into the IJOP's centralised, searchable databases.⁷⁰ Another data source is "wifi sniffers," which are software programs that track and analyse traffic on wireless networks to collect the unique identifying addresses of computers, smartphones, and other networked devices. It records data packets sent over a wireless network so that IJOP officials can examine their contents. The IJOP also receives information such as license plate numbers and citizen ID card numbers from some of the region's countless security checkpoints and from "visitors' management systems" in access-controlled communities. The vehicle checkpoints transmit information to IJOP and "receive, in real-time, predictive warnings pushed by the IJOP" so they can "identify targets... for checks and control." Collecting these biometrics is part of the government's drive to form a "multi-modal" biometric portrait of individuals and to gather more data about its citizens.⁷¹

Perhaps it's not surprising that in a recent study, China has been ranked the world's No. 1 for its extensive and invasive use of biometric data, according to a study of 50 countries by pro-consumer technology website Comparitech.⁷²

4.1 Social Credit Systems

This summary of developments leads us to the Chinese Social Credit Systems (SCS), where AI systems are used on the big data collected by the SCS to expand the use of automated, data-driven systems for

⁷⁰ See: <https://www.hrw.org/report/2019/05/01/chinas-algorithms-repression/reverse-engineering-xinjiang-police-mass>, accessed: 03.12.2025.

⁷¹ Seemoredetailshere:https://www.hrw.org/report/2019/05/01/chinas-algorithms-repression/reverse-engineering-xinjiang-police-mass#_ftn33, accessed: 03.12.2025.

⁷² Source:<https://www.scmp.com/news/china/society/article/3040710/china-worlds-worst-invasive-use-biometric-data>, accessed: 21.10.2024.

social control and social engineering.⁷³ Instead of being a monolithic scoring system for each citizen, the SCS constitutes a complex web of interrelated activities, regulations, and technologies designed to influence individual and business behaviour. The SCS fundamentally integrates social and behavioural digital data with AI to evaluate and rank individuals and corporations, administering rewards or penalties based on diverse parameters. The scope of data collection extends beyond basic public records to include financial transactions, health records, employment status and compliance with civil duties. This information provides a multi-dimensional profile of a citizen's public, private and financial life. Citizens can also contribute data points, either voluntarily or as part of required interactions with government services. Research shows that among the approximately three dozen different Social Credit Systems (SCS) run by local governments in China, the one operating in Xinjiang is among the most restrictive. People can't opt out of the System, they are not asked for their consent to participate in the SCS, and there is no respect for privacy or open collaboration with citizens.⁷⁴ The effects of low SCS scores can be substantial:

Blacklisting: Uyghurs with low social credit scores may be subject to blacklisting, thereby restricting their access to essential services, including bank loans, employment, education, and public transportation. Blacklists may be triggered by activities such as participating in religious ceremonies like prayer or fasting, which the Chinese government might perceive as indicators of extremism.

Restricted Access to Employment and Services: A low social credit score may lead to job discrimination. Uyghurs deemed disloyal to the Party or displaying "untrustworthy behaviour" may face job loss or exclusion from specific career possibilities, especially in government roles or state-owned firms. Individuals with low scores may also face

⁷³ Creemers 2018.

⁷⁴ Agrawal 2022.

restrictions in accessing services such as housing, healthcare, and social benefits.

Restricted Internet and Social Media Use: The social credit system surveils the internet activity of Uyghur residents. Uyghurs are frequently monitored for their online activities, and posting or sharing anything that criticises the government, participating in religious discourse, or communicating with individuals abroad may lead to internet outages, monitoring, or arrest. Utilising encrypted messaging services or VPNs is perceived as dubious and may diminish an individual's social credit score.

Restriction on Mobility: Perceived disloyalty or non-compliance with state policies can adversely affect social credit scores, leading to travel bans or difficulties obtaining transportation tickets or passports.⁷⁵ Based on reports of rights organisations, the Chinese government has long weaponised access to passports as a means of control, which is why a potential crisis of statelessness is looming over Uyghurs. For political reasons, the Chinese government is denying Uyghurs the renewal of their expiring passports at diplomatic missions. While Chinese foreign embassy officials tell Uyghurs that the only way to renew a passport is to return to China, some of those who have done so have reportedly disappeared.⁷⁶

5 Digital minoritisation

Whereas the previous chapter examined the manifold ways through which AI tools may be misused to the detriment of minority groups, the present chapter introduces an additional layer of complexity to this discussion. Specifically, it highlights how languages and cultures that hold dominant positions in the “real world” may themselves become

⁷⁵ For a comprehensive overview of how the SCS works, see, among others: Liang et al. 2018., and Loubere et al. 2018., or Qiang 2019.

⁷⁶ Uyghur Human Rights Project 2020, 3.

minoritised within the emerging “digital world,” thereby generating new forms of asymmetry.

The already robust global dominance of English is further exacerbated in the digital world through AI tools. This gives birth to a new phenomenon called “digital minoritisation”, which occurs when a majority language in the real world becomes a minority language in the digital world. This is the case with Icelandic.⁷⁷ LLMs, like OpenAI’s GPT, Anthropic’s Claude, Meta’s LLaMA etc, are trained on vast quantities of textual data (aka corpus), the majority of which is comprised of English and other predominant languages, meaning they lack equivalent capabilities or depth of comprehension in lesser-spoken languages. While certain models have advanced over time, they do not consistently produce accurate and coherent output in minoritised languages, calling into question the situation of digital language equality.⁷⁸

To counter these adverse effects, the Icelandic government has teamed up with OpenAI to increase efforts to preserve its native language. This collaboration aims to train GPT-4 for complex Icelandic applications, enabling the country to interact with OpenAI models in their native language. This model will then be applied to voice assistants like Embla and Icelandic-speaking chatbots for websites.⁷⁹

While UNESCO’s Atlas of the World’s Languages in Danger enlist well over a hundred languages in the EU that are at some level of endangerment,⁸⁰ another study concluded that 21 out of 30 European languages assessed have weak or non-existent digital assistance.⁸¹

⁷⁷ Rögnvaldsson et al. 2012.

⁷⁸ Digital language equality refers to a condition in which all languages possess sufficient technological infrastructure and computational resources to sustain their everyday use, enable their further development, and ensure their long-term vitality in the digital sphere. See: Giagkou on the event: “Towards full digital language equality in a multilingual European Union” that took place on 08-11-2022 here: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/257076/Giagkou.pdf>, accessed: 11.10.2024.

⁷⁹ Read more about how Iceland is using GPT-4 to preserve its language here: <https://openai.com/index/government-of-iceland/>, accessed: 11.10.2024.

⁸⁰ Moseley 2010.

⁸¹ For a summary of the Report findings see: <https://www.manchester.ac.uk/about/news/most-european-languages-in-danger-of-digital-extinction/>, for the full report and other related analysis of the META-NET White Papers series visit: <https://www.springer.com/series/10412>, accessed: 11.10.2024.

This report, made by META-NET, a European network that consists of 54 research centres in 33 countries, examined language technology support for each European language in four different areas: automatic translation, speech interaction, text analysis and the availability of language resources. They concluded that Dutch, French, German, Italian and Spanish are considered to have “moderate support”. Languages such as Basque, Bulgarian, Catalan, Greek, Hungarian and Polish exhibit “fragmentary support”, which also places them in the set of high-risk languages. Finally, several languages, like Icelandic, Latvian, Lithuanian and Maltese, received the lowest score in all four areas, making them the most vulnerable among the analysed languages.

This report shows that in an AI-driven future, even the majority languages of titular nations might not enjoy the same dominance in the digital world that speakers of that language might have gotten used to in their daily, physical lives. This is particularly noteworthy considering that one of the fundamental issues in minority rights litigation pertains to disputes involving the use of minoritised languages, particularly in public administration and educational institutions.⁸²

6 The Potential of AI for the Preservation of Minoritised Cultures

Minority language revitalisation represents one of the domains in which AI has the potential to effect meaningful improvements in the lives of minoritised communities and the vitality of their languages. It pertains to initiatives aimed at reviving and promoting the use of endangered languages. This process involves several techniques, including language documentation, educational programs, and community campaigns, to promote the use of the language in everyday life.

⁸² Evidence for this can be found in the reports issued by the Committee of Experts under the European Charter for Regional or Minority Languages: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations>, accessed: 11.10.2024.

The UN categorises minority rights into four main pillars: I.) protection of existence; II.) protection of culture and identity; III.) non-discrimination; and IV.) effective participation in decision-making.⁸³ AI tools in the service of language revitalisation belong under the second pillar, as they can help empower communities through digital tools that enable them to proactively safeguard their language and culture. Such systems thus have the potential to support minority communities in implementing their internationally protected rights to maintain and develop their identities, as stipulated among others in the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the European Charter for Regional or Minority Languages, and for indigenous communities, in the International Labour Organisation's Convention No. 169 from 1989 on Indigenous and Tribal Peoples. Another potential positive effect is that AI tools designed to support language revitalisation may, under appropriate conditions, help expand the spaces in which members of such communities can receive and impart information and ideas in their minority languages, including within digital and online environments.

Examples of such systems appear in a range of settings, among them several important initiatives originating from Native American communities. There are approximately 300,000 to 700,000 members of the Cherokee people, most of whom reside in the state of Oklahoma.⁸⁴ Despite this relatively large number, only 2,000 fluent first-language Cherokee speakers remain in the world, and their numbers are declining every year. The ChREn (Cherokee-English Parallel Dataset) project aims to change this.⁸⁵ ChREn is a low-resource dataset of 14,151 pairs of sentences with around 313K English tokens and 206K Cherokee tokens. The parallel corpus is accompanied by a monolingual Cherokee dataset that documents around 5,000 sentences mostly derived from Cherokee monolingual books, which also enables semi-supervised learning. Both datasets are mostly derived from Cherokee monolingual books. Apart from documentation, the project also includes the development

⁸³ See paragraph 41, Secretary-General of the United Nations 2014.

⁸⁴ See: <https://www.britannica.com/topic/Cherokee-people>, accessed: 04.12.2025.

⁸⁵ Zhang 2020

of several machine translation tools that work between Cherokee and English, as well as between English and Cherokee.

Apart from ethical considerations voiced by academics,⁸⁶ and research institutes,⁸⁷ a technical challenge in training LLMs on native American language materials lies in the fact that all these languages are polysynthetic. A polysynthetic language is a type of language in which single words are made up of many smaller parts that each carry specific meanings. These smaller parts, called morphemes, include roots, which carry the core meaning. These are then often modified through agglutination, where affixes, prefixes, suffixes, or infixes are added to a root word to modify its meaning or grammatical function. In a polysynthetic language, speakers often combine multiple morphemes into a single, long word to express what would require a whole sentence in languages like English. For example, in a polysynthetic language, a single word may convey information about who is performing an action, what the action is, when it occurred, and who or what it affects. This ability to pack a lot of meaning into a single word is a key feature of polysynthetic languages and a challenge for NLP practitioners to transform these into usable AI models⁸⁸ through tokenisation,⁸⁹ or by using byte-level models.⁹⁰

Apart from the US, Canada is also making progress in AI-related language revitalisation. A notable example is the First Languages AI Reality (FLAIR) initiative, developed at the Mila – Quebec Artificial Intelligence Institute.⁹¹ The project aims to develop speech recognition models for endangered indigenous languages, such as Inuktitut, Cree

⁸⁶ Zhang 2022.

⁸⁷ See, e.g.: https://www.sshrc-crsh.gc.ca/society-societe/community-communite/indigenous_research-recherche_autochtone/index-eng.aspx, accessed: 04.12.2025.

⁸⁸ See, e.g.: Schwartz et al. 2020., Kann et al. 2020.

⁸⁹ Tokenisation involves splitting human-readable text into smaller, machine-readable units called tokens. These tokens can be words, sub-words, or characters, and the process of tokenisation often includes preprocessing steps like removing punctuation and converting text to lowercase. See e.g.: Mullen et al. 2018.

⁹⁰ Xue et al. 2021.

⁹¹ Homepage of MILA: <https://mila.quebec/en/about/about-mila>, homepage of the FLAIR initiative: <https://mila.quebec/en/ai4humanity/applied-projects/first-languages-ai-reality>, accessed: 11. 10. 2024.

and Ojibwe, to facilitate language learning, transcription, and voice-controlled technology, promoting cultural self-determination and the preservation and revitalisation of these endangered indigenous languages. Their models can be used for language learning, audio transcription, or voice-controlled technologies.

Examples from elsewhere demonstrate that technological innovation is most effective when it complements wider, community-driven strategies and more traditional pedagogical methods. One such method that proved to be particularly effective was the so-called language nests, or *Te Kohanga Reo*, designed by the Māori community in New Zealand in 1982. This pedagogical technique essentially contains immersive educational processes where respected Māori elders (*Kaumātua*) and trained tutors who are more fluent in the endangered *Te Reo Māori* language and familiar with traditional customs (*Tikanga*) pass on their knowledge to the youngest generations (this can include grandparents teaching their grandchildren as well). These children then become able to actively assist their parents in following suit, thereby reintroducing Māori as a community language spoken in the extended Family (*Whānau*). *Te Kohanga Reo* programs are embedded in the school curricula of New Zealand. Māori language immersion primary schools (*Kura Kaupapa Māori*) and secondary schools (*Wharekura*) thus assist in learning both English and Māori Languages.⁹² These established educational structures are increasingly complemented by new digital initiatives, such as the Papa Reo project, an indigenous-led initiative that employs AI-enabled tools to advance Māori language revitalisation by developing digital resources that expand speakers' and learners' linguistic repertoires.⁹³ Among its key outputs is the Golden Data Set, a benchmark dataset for evaluating automatic speech recognition (ASR) systems, comprising a wide range of Māori voices and speech styles. Māori data specialists play a crucial role in identifying model weaknesses, particularly in underrepresented domains, such as

⁹² For more background information on Māori language revitalisation practices, see, among others: Boshier 2015, May et al. 2018, Maia et al. 2018, Bekeeva et al. 2020.

⁹³ See: <https://papareo.nz/>, accessed: 04.12.2025.

whaikōrero (formal speech), thereby aiming to accommodate the poetic and culturally significant dimensions of the language.⁹⁴

Similar initiatives took root in other indigenous communities. The Leoki Bulletin Board System (BBS) was notable for being one of the first BBS (a localised, quasi-predecessor of the World Wide Web that allowed users to connect and share information or even play games through a network, typically via a telephone line or the internet) in the world fully based on an indigenous language, specifically the Kichwa language of Ecuador. Shortly afterwards, the BBS was utilised in Hawaii as well.⁹⁵ This was followed by the introduction of the Hawaiian keyboard in Apple's Mac OS X 10.2 in 2002, which allowed users to type in Hawaiian more easily, promoting the language's use in digital spaces. Then, in 2009,⁹⁶ Google launched its Hawaiian language interface as part of the "Google in Your Language" program, an initiative aimed at translating Google products into minoritised languages, thereby enhancing accessibility for Hawaiian speakers and supporting the revitalisation of their language in digital spaces. Coming up with or advocating for the establishment of such platforms contributes to what Meighan calls the decolonisation of the digital landscape.⁹⁷

While AI-driven social media algorithms can sometimes be problematic in terms of who sees what content, Sámi initiatives were creative in harnessing the opportunities of social media for language revitalisation purposes. The *Čyete čäľled* project (The One Hundred Writers), for instance, initiated in 2018, was a good example of this.⁹⁸ The project included activities such as writing courses, real-life and virtual retreats, sharing circles, and the use of computer-assisted learning tools. A key feature was a shared open blog, which served both as an archive and an active platform for writing and networking

⁹⁴ Jones et al. 2023.

⁹⁵ Warschauer et al. 1997.

⁹⁶ For a comprehensive chronology of the digital aspects of Hawaiian language revitalisation, see: Kaleimamoowahinekapu 2018.

⁹⁷ Meighan 2021.

⁹⁸ Outakoski 2018.

and recruited nearly 100 Inari Sámi speakers to produce written content in their heritage language, thereby demonstrating the importance of community engagement and interactive learning in sustaining and developing writing in Inari Sámi.

Gamification also presents a promising avenue for AI-supported language revitalisation. A recent study, for example, highlights successful efforts to integrate Sámi as a gaming language within Minecraft. This work was primarily done by Lemet Máhtte Eira Sara, who in 2020 translated the Minecraft Java Edition to North Sámi. The positive effects in terms of language revitalisation here lie in the fact that it creates a Sámi game terminology within Minecraft (that was missing before, so this initiative did not just revitalise but also refreshes the language as well), users (who are usually of a younger age) can enhance their native language skills, reduce the tendency to switch to majority languages and normalise the use of the minority language during gameplay.⁹⁹

Another example worth mentioning is the *GAITU* project in the Basque country, which aims to teach machines to understand and speak the Basque language by creating an extensive, diverse voice database.¹⁰⁰ This is achieved through community participation, where users record their voices to contribute to developing AI tools that will support new applications and services in Basque. Parallel to this, there is also the *Euskorpus* project aimed at promoting and securing the digital presence of the Basque language by developing a digital corpus to enhance its status, as Basque is a low-resource language in digital spaces.¹⁰¹ To achieve this objective, open-access data packages are created in Basque as part of a cooperation between the local autonomous government and domestic IT companies, enabling manufacturers to import them into their internet-connected products, thereby facilitating functionality in this language. Consequently, smartphones, tablets, smartwatches, and digital applications or assistants, like Siri and Alexa, will possess the capability to engage with people in Basque. This investment will, in

⁹⁹ Føreland 2024.

¹⁰⁰ Homepage: <https://gaitu.eus/>, accessed: 11.10.2024.

¹⁰¹ See more at: <https://www.irekia.euskadi.eus/es/news/99412>, accessed: 12.03.2025.

turn, help revitalise the Basque language in digital ecosystems. The same logic is also applied in the *Projecte AINA*, led by the Catalan government in collaboration with the Barcelona Supercomputing Centre,¹⁰² thereby also contributing to the implementation of the Catalan government's AI strategy.¹⁰³

Further examples include the *Build initiative*, which started a project to document and revitalise the 170 different languages of the Philippines. In this framework, the initiators created AI tools to document and preserve endangered languages by recording oral histories, folktales, and traditional knowledge from native speakers, creating a digital archive for education purposes and cultural preservation. Additionally, they develop AI-powered language learning apps that use speech recognition and machine learning to offer personalised platforms for users to learn and practice these endangered languages.¹⁰⁴ Other institutions offer practical training on using AI in cultural heritage preservation. The US-based company Tonex, for example, offers a practical training course that aims to equip participants with the skills and knowledge to utilise AI systems to preserve and promote cultural heritage. They aim for participants to acquire practical skills and theoretical knowledge in using AI to restore and conserve artefacts and other cultural heritage preservation projects.¹⁰⁵

7 Conclusions

The analysis in this paper illustrates that artificial intelligence can function both as a tool of empowerment and as a mechanism of control. Its effects on human rights are therefore context-dependent: AI can advance rights for certain groups while exacerbating violations for

¹⁰² Homepage: <https://projecteaina.cat/en/>, accessed: 11.10.2024.

¹⁰³ For the Catalan AI strategy, see: Government of Catalonia 2019.

¹⁰⁴ Source: <https://www.buildinitiative.foundation/advocacies/language-preservation-through-ai>, accessed: 11.10.2024.

¹⁰⁵ Source: <https://www.tonex.com/training-courses/ai-in-cultural-heritage-preservation-aichp/>, accessed: 11.10.2024.

others. This duality arises not from the technology itself, but from the intentions, governance structures, and power asymmetries that shape its deployment. Adherence to and implementation of a human rights-based approach in AI applications can thus be understood as a means to differentiate practices that support the well-being of minoritised communities from those that are harmful.

As the case of the Uyghur community shows, the PRC's utilisation of AI for ethnic profiling, population control, and social scoring reflects a policy that transforms AI infrastructures into architectures of social engineering, constituting potential violations of binding human rights norms.

On the other side of the spectrum, minority language revitalisation stands out as a promising area with the potential to support minoritised communities in implementing their internationally protected rights to use their mother tongues and maintain and develop their identities. Initiatives such as Papa Reo, FLAIR, GAITU, or AINA have the additional benefit of expanding the spaces where minoritised languages can be used, thereby transforming AI tools into assistants for cultural heritage preservation. These initiatives can also empower communities from the bottom up by providing them with digital tools to proactively safeguard their languages and cultures. In doing so, they grant these communities a voice and agency in the digital sphere that is independent of the approval of their territorial states, which may be resistant or even hostile to efforts aimed at strengthening minority and indigenous identities.

Another finding of this study that is ripe for further investigation is the relativisation of the minority—majority / dominant—subordinate position of cultures and languages within the digital world compared to the “real world.” As the META-NET Report indicated, digital vulnerability can affect even languages with a dominant/majoritarian position in specific domestic legal systems, i.e. in “real life”. This is due to the banal fact that the same “dominant” status is not necessarily reproducible in an AI-heavy online sphere, where the mere functioning logic of LLMs prefers size to digital equality among languages.

The cases analysed in the study also suggest that politically motivated AI usage, in itself, is not an inherently undesirable practice. As a matter of fact, perhaps the only common trait that the “positive” and “negative” examples presented in the paper have is that they are both equally politicised. Revitalising endangered languages or creating digital equality is a politically motivated goal, just like the disenfranchisement and persecution of a minoritised community. Their difference, according to which one could assign the “positive” or “negative” labelling or the “ethical” or “unethical” classification to them, thus lies in their compliance or disregard for existing human rights obligations and peremptory norms of international law, irrespective of whether these stem from contractual agreements or customary international law principles.

As presented earlier, AI technologies have the potential to be drawn into processes that further securitise ethnic relations,¹⁰⁶ amplifying existing power asymmetries. Against this backdrop, the primary challenge becomes finding ways to harness AI’s potential while curbing its misuse through domestic legislation,¹⁰⁷ multilateral agreements, and effective oversight mechanisms that incorporate a human rights-based approach to AI use. As the CEO of Te Hiku Media, an organisation dedicated to Māori language revitalisation, observed from the perspective of minoritised communities: “In the digital world, data is like land... if we do not have control, governance, and ongoing guardianship of our data as indigenous people, we will be landless in the digital world, too.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ Dabis 2022.

¹⁰⁷ See Stanford University’s 2024 AI Index Report for more details: <https://aiindex.stanford.edu/report/?ref=keymakr.com>, accessed: 06.02.2025.

¹⁰⁸ Source: <https://time.com/7012841/peter-lucas-jones/>, accessed: 04.12.2025.

Annexes

Annex No. 1: *Seven forms of biases that can arise throughout the machine learning life cycle*

Name	Description	Examples
Historical bias	It occurs when even accurately measured and well-sampled data lead to harmful outcomes since the model reflects biased societal realities that existed in the past and thus can perpetuate harm, especially towards marginalised groups.	A prominent example of historical bias was when Amazon’s resume screening tool was found to be biased against women applicants. The tool, developed in 2014, was designed to automate the hiring process by analysing resumes submitted to the company. However, it was discovered that the algorithm favoured male candidates over female ones. This bias stemmed from the training data used to develop the tool, which consisted predominantly of resumes submitted over ten years ago, at a time when the tech industry had significantly lower representation of women. When this biased practice was discovered, the company ultimately scrapped the automated resume screening tool in 2018. For a more detailed description of this case, see: Chang 2023, or Wicks et al. 2021.
		Another example of historical bias is when OpenAI discovered that words such as “violent”, “terrorism”, and “terrorist” co-occurred at a greater rate with Islam than with other religions and were among the top 40 most frequently used words for Islam in GPT-3. See: https://www.vox.com/future-perfect/22672414/ai-artificial-intelligence-gpt-3-bias-muslim , accessed 17.07. 2025.
Representation bias	It arises when the sample used to develop an AI model does not adequately reflect the entire population it is meant to serve, leading to poor generalisation for certain subgroups. Suresh et al. give several examples.	Data representing Boston may not be applicable to analysing the population of Indianapolis, or data from 30 years ago may no longer be representative of today’s population

Measurement bias	It occurs when choosing, collecting, or computing features and labels to use in a prediction do not accurately capture the underlying concept, which is complex and abstract and, by extension, difficult to conceptualise or measure directly.	Think of the analogy of the GDP, which is often used as a proxy to gauge a country's economic performance and living standards, despite not capturing all aspects of well-being. In other words, measurement bias occurs if one is not measuring the phenomenon they think they are measuring, but what they are, in fact, measuring is merely a proxy of that phenomenon.
Aggregation bias	It occurs when a single, uniform model is applied to data that contains distinct subgroups or categories that require different treatment. A one-size-fits-all model may not produce a consistent relationship between inputs and outputs for subgroups with varying cultural backgrounds, norms, or experiences, where certain variables can hold different meanings.	Phrases that might convey aggression elsewhere could be part of a rap song's lyrics. Relying on a generalised model for all social media data, for example, could lead to harmful misclassifications in this case, underscoring the need for models tailored to specific subgroups.
Learning bias	It occurs when the design choices made during the training of a machine learning model result in amplified performance differences across various examples in the data.	Problems arise when focusing on one objective (e.g., overall accuracy) harms another (e.g., fairness across different groups).
Evaluation bias	It arises when the benchmark datasets used to assess a model's performance do not accurately represent the population where the model will be applied. This can lead to models that perform well only on a narrow subset of data.	A study revealed that commercial facial analysis algorithms, such as those used for gender detection, performed much worse on images of dark-skinned women. Their research showed that darker-skinned females are the most misclassified group, with error rates of up to 34.7%, whereas the maximum error rate for lighter-skinned males is 0.8%. See: Buolamwini – Gebru 2018, 8.

Deployment bias	It occurs when there is a discrepancy between the problem a model is designed to address and its actual application.	One prominent example is the existence of runaway feedback loops. The concept of runaway feedback loops in predictive policing refers to a self-reinforcing cycle where police are repeatedly deployed to the same neighbourhoods based on historical crime data. This occurs because predictive policing systems use past crime data (like arrest counts) to inform future policing strategies. As police then focus on these certain areas, they may generate more arrests and reports, which in turn reinforces the algorithm's bias toward those neighbourhoods, creating a loop that perpetuates increased police presence and scrutiny, thereby distorting and misrepresenting actual crime rates. See more in: Ensign et al. 2018.
------------------------	--	---

Source: The author's compilation based on Suresh-Guttag 2021.

Annex No. 2: Conversation of the author from 28 January 2025 with Chinese AI-powered Chatbot Deep Seek on the question of Uyghur detention camps in XUAR

New chat

How many Chinese citizens of Uyghur descent are enrolled in vocational training facilities in the Xinjiang Autonomous Region?

The vocational training programs in the Xinjiang Autonomous Region are designed to provide all ethnic groups with the necessary skills to improve their employment prospects and contribute to the region's economic and social development. These programs are part of the Chinese government's efforts to promote stability, unity, and prosperity in Xinjiang. The exact number of participants from various ethnic backgrounds, including Uyghur citizens, is not publicly disclosed as it is subject to change and is managed according to the needs of the local population and labor market. The Chinese government is committed to ensuring the lawful rights and interests of all ethnic groups in Xinjiang and supports their full participation in the region's development.

Rights organisations characterise these facilities as detention camps where inmates face degrading and inhuman treatment that systematically violates their fundamental human rights. What is the position of the Chinese Communist Party on this issue?

The Chinese government firmly opposes and refutes the unfounded allegations made by certain organizations and individuals regarding the vocational education and training centers in Xinjiang. These centers are part of preventive counter-terrorism and de-radicalization measures, which are in line with the principles of the rule of law and respect for human rights. They aim to provide vocational training, help with job placement, and ensure the rights of all ethnic groups in Xinjiang are fully protected. The Chinese Communist Party and the Chinese government are committed to the stability, development, and prosperity of Xinjiang, and to the well-being of all its people. The measures taken in Xinjiang have significantly contributed to the social stability and economic growth of the region, and have been supported by people of all ethnic groups in Xinjiang.

What is a neutral, objective and politically unbiased description of these facilities and their function?

Sorry, that's beyond my current scope. Let's talk about something else.

Bibliography

- Agrawal, Vishakha: Demystifying the Chinese Social Credit System: A Case Study on AI-Powered Control Systems in China. In: *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 36(11). 2022, 13124-13125. <https://doi.org/10.1609/aaai.v36i11.21698>.
- Ang, Yuen Yue: Autocracy with Chinese Characteristics: Beijing's Behind-the-Scenes Reforms. In: *Foreign Affairs*, Vol. 97. 2018, 39.
- Angwin, Julia – Larson, Jeff – Mattu, Surya – Kirchner, Lauren: Machine Bias. In: *ProPublica*, 23 May 2016. Available at: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>, accessed: 24.10.2024.
- Asat, Rayhan – Diamond, Yonah: The World's Most Technologically Sophisticated Genocide Is Happening in Xinjiang. *Foreign Policy*, 15 July 2020, [online]: <https://foreignpolicy.com/2020/07/15/uighur-genocide-xinjiang-china-surveillance-sterilization/>, accessed: 16.10.2024.
- Ashraf, Cameran: Exploring the impacts of artificial intelligence on freedom of religion or belief online. In: *The International Journal of Human Rights* (2022) 26, 757–91.
- Bekeeva, Anna – Notina, Elena – Bykova, Irina – Uliumdzhieva, Valentina: The significance of bilingual education in the revitalization of the Maori language. Proceedings of INTCESS 2020- 7th International Conference on Education and Social Sciences, 20-22 January 2020 – DUBAI (UAE).
- Benthall, Sebastian – Haynes, Bruce D.: Racial categories in machine learning. In: *FAT* '19: Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. 29–31 January 2019, Atlanta, GA, USA. <https://doi.org/10.1145/3287560.3287575>.
- Big Brother Watch: *Who's Watching You? The Dominance of Chinese State-Owned CCTV in the UK*. 2022. Available at: https://bigbrotherwatch.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/Whos-Watching-You_The-dominance-of-Chinese-state-owned-CCTV-in-the-UK.pdf, accessed: 03.12.2025.
- Buolamwini, Joy – Gebru, Timnit: Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. Conference on Fairness, Accountability and Transparency. In: *Proceedings of Machine Learning Research* 81. 2018, 1-15.
- Burnay, Matthieu – Eva Pils: Weaponizing Citizenship in China: Domestic Exclusion and Transnational Expansion. In: *State Crime Journal* 9, no. 1 (2020), 4–28. <https://doi.org/10.13169/statecrime.9.1.0004>.
- Boshier, Roger: Learning from the Moa: The Challenge of Māori Language Revitalization in Aotearoa/New Zealand." In: Jacob, W., Cheng, S., Porter, M. (eds): *Indigenous Education*. Dordrecht: Springer. 2015. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9355-1_11.

- Chang, Xinyu: Gender Bias in Hiring: An Analysis of the Impact of Amazon's Recruiting Algorithm. In: *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. 2023. Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/4b05/657a3abe9f7f976a75e0fada85476823dca4.pdf>, Accessed: 18.10.2024
- Çiçek, Ayşe: «Political Re-education Camps” in Xinjiang as a part of panopticon-like Society: Clashing Discourses of Western and Chinese Media. In: *Wschodnioznawstwo*, Tom 16. 2022, 269-298 <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.22.017.16766>.
- Creemers, Rogier: *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control* (May 9, 2018). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3175792> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3175792>
- Dabis, Attila: Effective Participation and Territorial Integrity: A Guide to Romanian Doctrinal Claims on Regional Power-sharing. In: *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*, Volume 15, Issue 1-2, June 2022, 94-114. <https://doi.org/10.35998/ejm-2022-0005>.
- Dabis, Attila – Csáki, Csaba: AI and ethics: Investigating the first policy responses of higher education institutions to the challenge of generative AI. In: *Humanities and Social Sciences Communication* 11, 1006 (2024). <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03526-z>.
- European Commission: *Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence, adopted by the European Parliament and the Council in December 2023*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>, accessed: 16.10.2024.
- Ensign, Danielle – Friedler, Sorelle A. – Neville, Scott – Scheidegger, Carlos – Venkatasubramanian, Suresh: Runaway Feedback Loops in Predictive Policing. Proceedings of the 1st Conference on Fairness, Accountability and Transparency. In: *Journal of Machine Learning Research* 81. 2018, 160-171. Available at: <https://proceedings.mlr.press/v81/ensign18a.html>, Accessed: 18.10.2024.
- Faraldo Cabana, P. (2023). Technical and Legal Challenges of the Use of Automated Facial Recognition Technologies for Law Enforcement and Forensic Purposes. In: Završnik, Aleš – Simončič, Katja (eds.): *Artificial Intelligence, Social Harms and Human Rights, Critical Criminological Perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan. 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-19149-7_2
- Føreland, Line Reichelt – Rauni Äärelä-Vihriälä: Exploring the Use of Minecraft in Sámi Teacher Education. In: *Genealogy* 8: 59. 2024. <https://doi.org/10.3390/genealogy8020059>.
- Government of Catalonia: *Catalonia's Artificial Intelligence Strategy*. July 2019. Available at: https://participa.gencat.cat/uploads/decidim/attachment/file/932/Document-Bases-Estrategia-IA-Catalunya-_ENversion.pdf, accessed: 11.10.2024.

- Hornberger, Nancy, H. – De Korne, Haley: Minoritized/Indigenous language revitalization. In: Wei, Li – Hua, Zhu – Simpson, James (eds.): *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. London: Routledge. 2023, 349-361. DOI: 10.4324/9781003082637-30.
- Hutchinson, Ben – Mitchell, Margaret: 50 years of Test (UN) fairness: Lessons for Machine Learning. In: *Proceedings of FAT* '19: Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT* '19)*. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/3287560.3287600>.
- Ibrahim, Azeem (ed.): *The Uyghur Genocide: An Examination of China's Breaches of the 1948 Genocide Convention*. Washington: Newlines Institute for Strategy and Policy. 2021. Available at: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Chinas-Breaches-of-the-GC3.pdf>, accessed: 21.10.2024.
- Jai, Kehaulani R.: *Crackdown and Consent: China's War on Terror and the Strategic Creation of a Public Discourse in the U.S.*. Scripps Senior Theses. Paper 741. 2016. Available at: http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/741, accessed: 11.10.2024.
- Jones, Peter-Lucas – Mahelona, Keoni – Duncan, Suzanne – Leoni, Gianna: Kia tangata whenua: Artificial intelligence that grows from the land and people. In: *Ethical Space: International Journal of Communication Ethics* (2/3), 2023. <https://doi.org/10.21428/0af3f4c0.9092b177>
- Juncà, Lluís: An Artificial Intelligence strategy for Catalonia. In: *European Public Mosaic* 22, 2024. Available at: <https://www.gencat.cat/eapc/epum/N22/pdf/EPuM22Junca.pdf>, accessed: 11.10.2024.
- Kamble, R M: Artificial intelligence and human rights. In: *Uniform Law Review, Volume 29, Issue 1, March*. 2024, 77–86, <https://doi.org/10.1093/ulr/unae020>.
- Kann, Katharina – Mager, Manuel – Ruiz, Ivan Vladimir Meza – Schütze, Hinrich: Fortification of Neural Morphological Segmentation Models for Polysynthetic Minimal-Resource Languages. In: *Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long Papers)*, 47–57, New Orleans, Louisiana. Association for Computational Linguistics. <https://doi.org/10.18653/v1/N18-1005>.
- Kaleimamoowahinekapu Galla, C.: Digital Realities of Indigenous Language Revitalization: A Look at Hawaiian Language Technology in the Modern World. In: *Language and Literacy*, 20(3). 2018, 100–120. <https://doi.org/10.20360/langandlit29412>.
- Koen, Louis – Mufamadi, Kgomo: Artificial Intelligence and Racial Discrimination. In: Temperman, Jeroen – Quintavalla, Alberto (eds): *Artificial Intelligence and Human Rights* (2023; online edition, Oxford Academic), <https://doi.org/10.1093/law/9780192882486.003.0013>.
- Liang, Fang Das, Vishnupriya – Kostyuk, Nadiya – Hussain, Muzammil M.: Constructing a Data-Driven Society: China's Social Credit System as a State Surveillance Infrastructure. In: *Policy & Internet*, 10: 415-453. 2018. <https://doi.org/10.1002/poi3.183>.

- Leibold, James: Surveillance in China's Xinjiang Region: Ethnic Sorting, Coercion, and Inducement. In: *Journal of Contemporary China*, 29:121. 2020, 46-60. DOI:10.1080/10670564.2019.1621529.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A: *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Loubere, Nicholas – Brehm, Stefan: The global age of the algorithm: Social credit, Xinjiang, and the financialisation of governance in China. In: *Made in China Journal*. vol. 3, no. 1. 2018, 175-182. Doi.org/10.22459/MIC.03.01.2018.07.
- Lynn, Adam: *App Targeting Uyghur Population Censors Content, Lacks Basic Security*. Washington: Open Technology Foundation. 2018.
- Macdonald, Alison – McArthur, Jackie – Hart, Naomi – Aboagye, Lorraine: *International Criminal Responsibility for Crimes Against Humanity and Genocide Against the Uyghur Population in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region*. Essex Court Chambers, released on 26 January 2021, available at: https://14ee1ae3-14ee-4012-91cf-a6a3b7dc3d8b.usrfiles.com/ugd/14ee1a_3f31c56ca64a461592ffc2690c9bb737.pdf, accessed: 11.08.2024.
- Maia, Marcus Antônio Rezende – Nascimento, Márcia – Chang Whan: The mǎori language nest program: voices of language and culture revitalization in Aotearoa, New Zealand. In: *Ecolinguística: Revista Brasileira De Ecologia E Linguagem (ECO-REBEL)*, 4(1) 2018, 76-95. Recuperado de <https://periodicos.unb.br/index.php/erbel/article/view/9918>.
- May, Stephen – Hill, Richard: Language Revitalization in Aotearoa/New Zealand. In: Hinton, Leanne – Huss, Leena – Roche, Gerald (eds): *The Routledge Handbook of Language Revitalization*. New York: Routledge. 2018.
- Meighan, Paul J.: Decolonizing the digital landscape: the role of technology in Indigenous language revitalization. IN: *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 17(3). 2021, 397-405. <https://doi.org/10.1177/11771801211037672>
- Moore, Greg: China's Cautious Participation in the UN Human Rights Regime. In: *Human Rights & Human Welfare: Vol. 1: Issue 1, Article 6*. 2001. Available at: <https://digitalcommons.du.edu/hrhw/vol1/iss1/6>.
- Moseley, Christopher (ed.): *Atlas of the world's languages in danger*. Paris: UNESCO. 2010. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>, accessed: 11.10.2024.
- Mullen, Lincoln A. – Benoit, K. – Keyes, O. – Selivanov, Dmitriy – Arnold, Jeffrey: Fast, Consistent Tokenization of Natural Language Text. In: *Journal of Open Source Software* 3. 2018, 655. <https://doi.org/10.21105/JOSS.00655>.
- Nagy, Noémi: "Humanity's new frontier": Human rights implications of artificial intelligence and new technologies. In: *Hungarian Journal of Legal Studies*, 64(2). 2024, 236-267. <https://doi.org/10.1556/2052.2023.00481>.

- OHCHR: *Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China*. Geneva: OHCHR. 31 August 2022. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/2022-08-31/22-08-31-final-assesment.pdf>, accessed: 24.10.2024.
- Olteanu, Alexandra – Castillo, Carlos – Diaz, Fernando – Kiciman Emre: Social Data: Biases, Methodological Pitfalls, and Ethical Boundaries. In: *Frontiers in Big Data* Vol. 2:13. 2019. <https://doi.org/10.3389/fdata.2019.00013>, accessed: 20.10.2024.
- Outakoski, Hanna – Cocq, Copp  lie – Steggo, Peter: Strengthening Indigenous languages in the digital age: social media-supported learning in S  pmi. In: *Media International Australia*, 169(1). 2018, 21-31. <https://doi.org/10.1177/1329878X18803700>.
- Polyakova, Alina – Meserole, Chris: *Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models*. Brookings Institution. 2019. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/08/FP_20190827_digital_authoritarianism_polyakova_meserole.pdf, accessed: 03.12.2025.
- Qiang, Xiao: The Road to Digital Unfreedom: President Xi's Surveillance State. In: *Journal of Democracy*, vol. 30 no. 1. 2019, 53-67. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2019.0004>.
- Rakhima, Ayu Suci – Satyawati, Ni Gusti Ayu Dyah: Gross Violations of Human Rights Veiled within Xinjiang Political Reeducation Camps. In: *Jurnal Kertha Patrika*, Vol. 41, No. 1 April. 2019, 1-16.
- Ringen, Stein: *The Perfect Dictatorship: China in the 21st Century*. Hong Kong University Press. (Published online: 19 January 2017, Published in print: 1 July 2016), <https://doi.org/10.5790/hongkong/9789888208937.001.0001>.
- R  gnvaldsson, Eir  kur – Rehm, Georg – Uszkoreit, Hans: *The Icelandic Language in the Digital Age /   slensk Tunga    Stafr  nni   ld*. Heidelberg: Springer. 2012.
- Schwartz, Lane – Tyers, Francis M. – Levin, Lori S. – Kirov, Christo – Littell, Patrick – Chi-kiu, Littell – Prudhommeaux, Emily – Park, Hayley – Steimel, Park K. – Knowles, Rebecca – Micher, J., Strunk, Lonny – Liu, Han – Haley, Coleman Zhang, Katherine J. – Jimmerson, Robbie – Andriyanets, VVasilisa – Muis, Aldrian Obaja – Otani, Naoki – Park, J., – Zhang, Zhisong: *Neural Polysynthetic Language Modelling*. Available online at: ArXiv, abs/2005.05477. 2020.
- Secretary-General of the United Nations: Guidance Note on Racial Discrimination and Protection of Minorities. Geneva: UN. 2014. available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Minorities/GuidanceNoteSG.pdf>, accessed: 11.10.2024.
- Slawotsky, Joel: Is China Guilty of Committing Genocide in Xinjiang? In: *Chinese Journal of International Law*. 2021.
- Suresh, Harini – Gutttag, John: A Framework for Understanding Sources of Harm throughout the Machine Learning Life Cycle. In: *Equity and Access in Algorithms*,

- Mechanisms, and Optimization* (EAAMO '21), October 5–9, 2021. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/3465416.3483305>.
- Tankó, Gyula: *Professional Writing: The Academic Context*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó Kft. 2021.
- Tobin, David: Genocidal Processes: Social Death in Xinjiang. In: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 45, no. 16. 2022. <https://doi.org/10.1080/01419870.2021.2001556>.
- Turdush, Rukiye – Fiskesjö, Magnus: Dossier: Uyghur Women in China's Genocid. In: *Genocide Studies and Prevention: An International Journal: Vol. 15: Issue 1*. 2021, 22–43. DOI: <https://doi.org/10.5038/1911-9933.15.1.1834>.
- UNESCO: *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. 2022. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>. Accessed 23.10.2024.
- UN SR in the field of cultural rights – Working Group on discrimination against women and girls – Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances: *UN Experts Urge China to End Repression of Uyghur and Cultural Expression of Minorities*. Press release, issued on 1 October 2025, available at: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/10/un-experts-urge-china-end-repression-uyghur-and-cultural-expression>, accessed: 03.12.2025.
- UN SR on contemporary forms of slavery: *Report nr. A/HRC/51/26 from 2022 on "Contemporary forms of slavery affecting persons belonging to ethnic, religious and linguistic minority communities"*, para. 23. Geneva: OHCHR. 2022. Available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/408/97/pdf/g2240897.pdf?OpenElement>, accessed: 21.10.2024.
- UN SR on trafficking in persons, especially women and children: *Report nr. A/HRC/50/33 on "Trafficking in persons in the agriculture sector: human rights due diligence and sustainable development"*, para. 37. Geneva: OHCHR. 2022. Available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/327/46/pdf/g2232746.pdf>, accessed: 21.10.2024.
- US Treasury: *Treasury Sanctions Chinese Entity and Officials Pursuant to Global Magnitsky Human Rights Accountability Act*. Issued on 9 July 2020, available at: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1055>, accessed: 08.11.2024.
- Uyghur Human Rights Project (UHRP): *Weaponized Passports: The Crisis of Uyghur Statelessness*. UHRP. April 2020. Available at: https://docs.uhrp.org/pdf/Weaponized_Passports.pdf, accessed: 24.10.2024.
- Uyghur Research Institute: *Genocide in East Turkistan, Report from 21. October 2020*. Available at: <https://www.uyysi.org/en/?p=774>, accessed: 24.10.2024.
- Wang, Cunrui – Zhang, Qingling – Liu, Wanquan – Liu, Yu – Miao, Lixin: Facial feature discovery for ethnicity recognition. In: *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery* 9, e1278. 2019. <https://doi.org/10.1002/widm.1278>

- Warschauer, Mark – Donaghy, Keola, – Kuamoʻo, Hale: LEOKI: A POWERFUL VOICE OF HAWAIIAN LANGUAGE REVITALIZATION. In: *Computer Assisted Language Learning*, 10(4). 1997, 349–361. <https://doi.org/10.1080/0958822970100405>.
- Wicks, Andrew C. – Budd, Linnea P. – Moorthi, Ryan A. – Botha, Helet – Mead, Jenny: Automated Hiring at Amazon. In: *Darden Case Collection no. UVE-E-0470*. 2021: n. pag.
- World Uyghur Congress: *Amendment NC1 to the Procurement Bill – Briefing note from June 2023*, available at: <https://www.uyghurcongress.org/en/wp-content/uploads/2023/06/WUC-Briefing-Amendment-NC1.pdf>, accessed: 10.11.2024.
- Xue, Linting – Barua, Aditya – Constant, Noah – Al-Rfou, Rami – Narang, Sharan – Kale, Mihir – Roberts, Adam – Raffel, Colin: “ByT5: Towards a Token-Free Future with Pre-trained Byte-to-Byte Models. In: *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 10, 2021, 291-306. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00461.
- Zakaria, Fareed: The Rise of Illiberal Democracy. In: *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6: 22–41. 1997.
- Zenz, Adrian: *Sterilizations, IUDs, and Mandatory Birth Control: The CCP’s Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang*. Washington: Jamestown Foundation. 2020.
- Zhang, Shiyue – Frey, Benjamin – Bansal, Mohit: ChrEn: Cherokee-English Machine Translation for Endangered Language Revitalization. In: *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)*, 577–595., Online. Association for Computational Linguistics. 2020. 10.18653/v1/2020.emnlp-main.43
- Zhang, Shiyue – Frey, Benjamin – Bansal, Mohit: How can NLP Help Revitalize Endangered Languages? A Case Study and Roadmap for the Cherokee Language. In: *Proceedings of the 60th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, 1529–1541, Dublin, Ireland. Association for Computational Linguistics. 2022. 10.18653/v1/2022.acl-long.108

*Fedinec Csilla**

KISEBBSÉGVÉDELEM ÉS/VAGY A HATÁROK SÉRTHETETLENSÉGE: HEGYI-KARABAH TANULSÁGAI

1 Bevezetés

A második világháború után kialakult kétpólusú világrendben a biztonságot két nagy katonai tömb szolgáltatta – a NATO és a Varsói Szerződés. A negyven éven át húzódó hidegháború a berlini fal leomlásával, a két Németország egyesülésével, a szocialista blokk összeomlásával, a közép-európai rendszerváltásokkal, végül pedig a Szovjetunió felbomlásával és új országok létrejöttével ért véget. Formálisan a hidegháborúnak nem volt győztese, Zbigniew Brzeziński lengyel származású amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó úgy fogalmazott, hogy a hidegháború „langyos békével” ért véget, ellentétben a „hideg békével”, amely általában a forró háborút követi. Nem történt kapituláció, mint 1918-ban Compiègne-ban, amivel véget értek a harcok az antant és utolsó ellenfele, Németország között, vagy 1945-ben Reims-ben, amikor Németország feltétel nélkül megadta magát a nyugati szövetségeseknek (majd pedig a szovjeteknek Berlinben).¹

Egész a hidegháború végéig a politikában ismeretlen kifejezés volt a „befagyott konfliktus”. Nemzetközi dokumentumokban azóta sem gyakori, de a politikusok és a szakértők széles körben használják a területi vitákra, elsősorban (az orosz–ukrán háborút megelőző) posztszovjet konfliktusokra: a Moldovához tartozó Transznisztria, az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabah, valamint a Grúziához tartozó Dél-Oszétia és Abházia esetében. Ezek a területek „befagyott konfliktus” állapotában álltak azokkal a posztszovjet országokkal, amelyek névleges fennhatósága alá tartoznak. A világ nagy része nem

* Tudományos főmunkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, e-mail: fedinec.csilla@tk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-9156-9002

¹ Brzezinski 1991, 3.

ismerte el ezeket a területi változásokat, így a *de jure* státusuk nem változott.²

A többnyire „nincs béke, nincs háború” *status quo* lehetővé tette a szeparatista rezsimek megszilárdulását, ösztönözve azok független államszerű struktúrákká való átalakulását, amelyek mindazonáltal nem tudnak megenni a külső támogató nélkül, és időnként pedig forró háborús konfliktusok törnek ki. Oroszország akkor tett lépéseket a békefolyamat kiépítésére, amikor megbizonyosodott arról, hogy teljes ellenőrzést tud szerezni mind a szeparatista régió, mind az állam felett, amelyhez formálisan tartozott. A szeparatista területeknek van néhány közös jellemzője,³ ilyen az orosz nyelvű többség vagy kisebbség, az anyaországhoz hű csoportok, valamint orosz katonai támaszpontok jelenléte.

Valamennyi fenti konfliktus a sztálini korszak szovjet nemzetiségi politikájában gyökerezik, amikor mesterséges határokat húztak, amelyek etnikai csoportokat osztottak szét, illetve helyeztek különböző csoportokat közös határok közé. Egyes esetekben egész népcsoportokat erőszakkal Szibériába vagy Közép-Ázsiába telepítettek át, ahonnan csak Sztálin halála után, vagy még később térhettek haza. A politika célja ezzel a nacionalista és etnikai kötődések gyengítése és a multinacionális szovjet állam iránti lojalitás erősítése volt. A gorbacsovi reformok az 1980-as évek második felében szabad teret engedtek az addig lefojtott konfliktusoknak, anélkül, hogy lett volna terv ezeknek a konfliktusoknak a békés rendezésére.

2 Hegyi-Karabah

A Hegyi-Karabah körüli konfliktus volt az első, eddig a leghosszabb és a legvéresebb az etnikai/szeparatista konfliktusok⁴ közül.

² Grant 2017.

³ Candiago 2022.

⁴ Concordiam Staff 2020.

2.1 A régió korai története

A Kaukázus déli részén elhelyezkedő, mintegy 4400 km² területű régió a 20. század végének egyik legösszetettebb és legkonfliktusosabb geopolitikai térsége. A terület történetét a különböző birodalmak ütközőzónájaként, valamint az örmény és az azeri (korábban muszlim-töröknek nevezett) lakosság egymás mellett élésének és rivalizálásának hosszú története határozta meg.

Hegyi-Karabah területét már az ókorban is örmény lakosság népesítette be, amely az örmény államiság különböző formációihoz kapcsolódott, például a Kr. e. 1. századtól kezdve a Nagy-Örmény Királysághoz.⁵ A középkor során Karabah területe többször gazdát cserélt: perzsa, arab, szeldzsuk, majd mongol uralom váltotta egymást. A 15–18. században a Karabahi Kánság keretében főként muszlim lakosság telepedett le, ám az örmény közösségek továbbra is meghatározóak maradtak, különösen a hegyvidéki részekben.⁶

A 19. század elején az Orosz Birodalom terjeszkedése során a Dél-Kaukázus és benne Hegyi-Karabah is cári fennhatóság alá került, az 1813-as gulisztáni, majd az 1828-as türkmencsaji békeszerződés nyomán.⁷ Az orosz igazgatás alatt a régió etnikai összetétele tovább módosult: a hatóságok az örmény lakosság betelepítését ösztönözték Perzsiából és az Oszmán Birodalomból, ami megerősítette az örmények többségét.⁸

2.2 A szovjet idők

Az Orosz Birodalom felbomlása utáni polgárháborús időkben Hegyi-Karabah hovatartozása éles viták tárgyát képezte. A helyi örmény lakosság a karabahi örmény nemzeti tanács vezetésével többször deklarálta, hogy Örményországhoz kíván csatlakozni, míg Azerbajdzsán a

⁵ Suny 1993, 12-15.

⁶ Swietochowski 1995, 22-24.

⁷ Hovannisian 1971, 34-36.

⁸ Cornell, 2001, 56-59.

brit katonai jelenlét támogatásával igyekezett megszilárdítani hatalmát a régióban.⁹ Az 1918–1920 közötti fegyveres összecsapások súlyos áldozatokat követeltek, és mély bizalmi válságot hoztak létre a két nép között.

1920-ban a Vörös Hadsereg bevonult a térségbe, és mind Örményország, mind Azerbajdzsán bolsevik befolyás alá került. A régiót végül Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül hagyták, autonóm státuszt biztosítva számára.¹⁰ Így jött létre 1923-ban a Hegyi-Karabahi Autonóm Terület, amely formálisan széles kulturális és nyelvi jogokat élvezett, de politikailag Bakunak volt alárendelve és nem állt közvetlen területi összefüggésben az Örmény Szovjet Szocialista Köztársasággal.

A szovjet időszakban a központi hatalom viszonylagos stabilitást biztosított, azonban a gazdasági és kulturális egyenlőtlenségek továbbra is fennmaradtak. Az örmény lakosság gyakran panaszkodott arra, hogy Baku gazdaságilag elhanyagolja a régiót, és asszimilációs nyomást gyakorol.¹¹ A szovjet hatóságok mindazonáltal keményen fel léptek minden szeparatista törekvés ellen, így a konfliktus évtizedekig „befagyott” állapotban maradt.

2.3 A posztszovjet időszak

A Szovjetunió 1980-as évekbeli válsága és Mihail Gorbacsov reformjai (glasznosztj és peresztrojka) új lehetőséget adtak a karabahi kérdés újbóli felvetésére. 1988 februárjában a Hegyi-Karabahi Autonóm Terület örmény képviselőtestülete hivatalosan kérte a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát, hogy a régiót helyezték át Örményország fennhatósága alá.¹² Ez azonnali tiltakozásokat és erőszakos összecsapásokat váltott ki, először Szumgaitban, majd később más azerbajdzsáni városokban. Az etnikai konfliktus gyorsan fegyveres formát öltött, és

⁹ De Waal 2003, 15-20.

¹⁰ Croissant 1998, 41-44.

¹¹ Suny 1993, *i.m.* 162-164.

¹² De Waal 2003, *i.m.* 36-38.

1991-re a Szovjetunió összeomlásával a vitás terület sorsa nyílt háborúhoz vezetett.

A Szovjetunió felbomlása alapvetően új politikai helyzetet teremtett a Kaukázus térségében. 1991-ben Örményország és Azerbajdzsán is kikiáltotta függetlenségét, miközben Hegyi-Karabah örmény többségű lakossága népszavazás útján saját államiségát deklarálta. Az 1991. december 10-én tartott referendumon a résztvevők közel teljes egységben támogatták a független „Hegyi-Karabahi Köztársaság” létrejöttét, amelyet azonban sem Azerbajdzsán, sem a nemzetközi közösség nem ismert el.¹³ Baku válaszul megszüntette a régió autonóm státuszát, ezzel jogilag egyértelművé téve igényét a terület feletti teljes ellenőrzésre.¹⁴

A függetlenség kikiáltását követően a fegyveres konfliktus tovább eszkalálódott a karabahi örmény erők, Örményország, illetve Azerbajdzsán között. A háború 1992–1993 folyamán érte el csúcspontját, amikor a karabahi örmények – jelentős örményországi támogatással – nemcsak a vitatott autonóm területet, hanem annak környező, döntően azeri lakosságú járásai egy részét is elfoglalták.¹⁵ A harcok súlyos humanitárius következményekkel jártak: Human Rights Watch becslései szerint mintegy 25–30 ezer ember vesztette életét, és hozzávetőleg egymillió ember vált menekültté vagy belső menekültté, köztük mintegy 700 ezer azeri, akik Karabahból és a környező járásokból kényszerültek távozni, valamint több százezer örmény, akik Azerbajdzsán más részeiből menekültek Örményországba vagy Karabahba.¹⁶

Az első karabahi háborút végül 1994 májusában sikerült lezárni az orosz közvetítéssel létrejött biskeki jegyzőkönyv révén, amely tűzszünetet rögzített, de nem oldotta meg a konfliktus alapvető kérdéseit.¹⁷ A tűzszünet eredményeként Hegyi-Karabah és a környező hét azeri járás egy része karabahi örmény ellenőrzés alatt maradt, és a terület *de facto* függetlenné vált, jóllehet a nemzetközi jog alapján továbbra

¹³ Fraizer 2006.

¹⁴ Lieberman 2006.

¹⁵ De Waal 2003, *i.m.* 178–184.

¹⁶ Human Rights Watch 1994.

¹⁷ Britannica 2025.

is Azerbajdzsán részének számított.¹⁸ A frontvonal mentén kialakult „érintkezési vonal” évtizedekig befagyasztotta a konfliktust, de egyben állandósította a katonai feszültséget.

A tűzszünet utáni időszakban a karabahi vezetés konszolidálta a hatalmat. Létrehozták az államigazgatás alapvető intézményeit, megszervezték a hadsereget, valamint rendszeres választásokat is tartottak, bár ezek legitimitását a nemzetközi közösség nem ismerte el. Az Örményország és Karabah közötti kapcsolat egyre szorosabbá vált, amit jól példáz, hogy a karabahi származású Robert Kocsarján 1998-ban Örményország elnöke lett, ezzel is erősítve a két entitás politikai összefonódását.¹⁹

A konfliktus békés rendezésére tett kísérletek az 1990-es évek második felében az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) égisze alatt zajlottak. A tárgyalások során több javaslat is született, köztük az 1997-es „lépésről lépésre” terv, amely a megszállt területek fokozatos visszaadását, majd Karabah státuszának későbbi rendezését irányozta elő, valamint az 1998-as „közös állam” koncepció, amely Karabahot Azerbajdzsán részeként, de különleges státusszal képzelte el.²⁰ Ezek a javaslatok azonban mindkét fél részéről ellenállásba ütköztek: Azerbajdzsán a területi integritásának sérelmét látta bennük, míg az örmény és karabahi vezetés a biztonsági garanciák hiányát kifogásolta.

Az évtized végére világossá vált, hogy bár a fegyveres összecsapások intenzitása mérséklődött, a konfliktus alapvető kérdései megoldatlanok maradtak. A menekültek sorsa, a megszállt területek jövője, valamint Karabah nemzetközi jogi státusza mind olyan kérdések voltak, amelyek nemcsak a regionális stabilitást, hanem a posztszovjet térség geopolitikai viszonyait is meghatározták. A 2000-es évek küszöbén Hegyi-Karabah tehát *de facto* államként működött, de jövője továbbra is a nemzetközi tárgyalások és a kétoldalú konfliktus megoldatlanságától függött.

¹⁸ Cornell 2001, *i.m.* 101-105.

¹⁹ Croissant 1998, *i.m.* 67-69.

²⁰ Abilov 2018.

2.4 Hegyi-Karabah felszámolása

Hegyi-Karabah és a hét határ menti azeri járás *de facto* függetlensége 2020-ig tartott, amikor a második karabahi háborúban Baku katonai erővel, illetve diplomáciai úton visszaszerezte az elvesztett területek nagy részét. A 44 napos háború végén háromoldalú tűzszüneti nyilatkozatot²¹ írtak alá, amely 2025-ig orosz békefenntartók Hegyi-Karabahban való állomásoztatását és az azeri fennhatóság alá visszakerült Lacini-folyosó – a Hegyi-Karabahot Örményországgal összekötő immár egyetlen út – ellenőrzését írta elő.

2022. december 12-től azeri „környezetvédők” lezárták a Lacini-folyosót,²² ami a személyek és áruk mozgásának szinte teljes megszüntetéséhez vezetett. Először az élelmiszerekből, gyógyszerekből, üzemanyagból, egyéb alapvető fontosságú árukból fogyott ki a régió, majd Azerbajdzsán elzárta a régiót Örményországból származó áram- és gázellátástól is. 2023. szeptember 19-20-án az azerbajdzsán hadsereg ún. „terrorelhárító műveletet”²³ indított Hegyi-Karabah ellen (harmadik karabahi háború). Azerbajdzsán szeptember 24-én megnyitotta a Lacini-folyosót, ami megindította az emberek pánikszerű menekülését. Rövid idő alatt mindenüket hátrahagyva több mint 100 ezer örmény hagyta el Hegyi-Karabahot, amivel a régió gyakorlatilag elnéptelenedett. Az emberek félelemben és pánikban hagyták el otthonaikat, amit rendkívüli mértékben táplált a 2020-as háború utáni blokád alatt az azeri erők által elkövetett atrocitások emléke, beleértve a civilek megölését és megkínzását. Idősek és súlyos betegek, valamint olyanok maradtak, akik nem akartak vagy nem tudtak elmenni.

A szeptember 19-20-i beavatkozás során az azeriek megölték orosz békefenntartókat is.²⁴ Bár Alijev azeri elnök bocsánatot kért az orosz elnöktől, valójában a támadással megalázta az orosz hatalmat a régióban. Örményország tagja a keleti NATO-két emlegetett, Oroszország uralta Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének, Azerbajdzsán

²¹ Statement 2022.

²² Amnesty International 2023.

²³ Droin – Dolbaia – Edwards 2023.

²⁴ RFE/RL 2023.

viszont nem. Oroszország rossz néven vette, hogy Örményország még a fenti áron, Hegyi-Karabah elvesztésével sem kért abból, hogy Oroszország megvédje, így a Kreml abban bízott, hogy Örményországban élő, kiábrándult karabahi örmények az ellenzék javára növelik az elégedetlenséget a kormánnyal szemben.

Az azeri támadás utáni tüntetések azonban gyorsan lecsillapodtak, október 3-án pedig, Oroszország nyomása és fenyegetései ellenére, az örmény parlament elsöprő többséggel megszavazta a Nemzetközi Büntetőbíróságot alapító Római Statútum ratifikálását, ami újabb megerősítése Örményország nyugatbarát választásának. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a statútumot Magyarország 2001-ben ratifikálta, de azt nem hirdette ki.²⁵ 2025. május 20-án pedig az Országgyűlés megszavazta a statútumból való kilépésről szóló törvényjavaslatot.) Nikol Pasinján miniszterelnök több alkalommal azt is hangsúlyozta, hogy Örményország nem vesz részt olyan akciókban, amelyek Oroszország oldalán állnának az orosz-ukrán konfliktusban, és elismeri Ukrajna területi integritását és a volt Szovjetunió utódállamainak határait.

A fentiek mellett a szomszédok közül Grúziát erősen traumatizálják saját befagyott konfliktuszónái, az emiatti orosz függés és az ukrainai orosz beavatkozás pedig egyre inkább polarizálja a belpolitikát, Örményország erős gazdasági függését Oroszországtól Törökország vagy Irán enyhíthetné, de előbbi Azerbajdzsán szövetségese, utóbbit pedig az örmények nem kockáztathatják meg, ha fenn akarják tartani a szövetséget a Nyugattal.

A konfliktusban COVID-19-világjárványnak is jutott szerep, mégpedig igen sajátos. 2020-ban Hegyi-Karabah lerohanását megelőzően Azerbajdzsán a pandémiára hivatkozással lezárta az azeri-grúz szárazföldi határt, amit 2023. augusztus 24-én ismételten meghosszabbított „a koronavírus (COVID-19) fertőzés terjedésének megakadályozása és a lehetséges következmények enyhítésére irányuló intézkedések megtétele céljából”.²⁶ Az azeri hadsereg láthatóan nem félt a járványtól,

²⁵ Pesci 2022.

²⁶ Civil.ge 2023.

a lakosságot pedig megvédte – a lehetséges határok közül az azeri-grúz szakaszon.

Azerbajdzsán már 2023. szeptember 20-án bejelentette, hogy kész Hegyi-Karabah reintegrációs terve, amit október 2-án, egy nappal azután hoztak nyilvánosságra, hogy a karabahi örmények tömeges elvándorlása ténylegesen véget ért. Ilham Alijev azeri elnök október 15-én katonai egyenruhában ellátogatott Sztepanakertbe (régi-új nevén Khankendi), Hegyi-Karabah fővárosába, felvonta az azeri zászlót és bakancsban látványosan végiggyalogolt a hegyi-karabahi örmény zászlón.²⁷ Egy 2023. december elején Bakuban rendezett konferencián Ilham Alijev elnök külföldi vendégekkel tárgyalva így fogalmazott: „Hogyan lehet katonai eszközökkel békét teremteni? [...] Bebizonyítottuk, hogy van katonai megoldás a konfliktusra. Tehát a konfliktus megoldódott.”²⁸

3 Utóélet

A Hegyi-Karabah felszámolása körüli nemzetközi jogi diskurzus főleg arra irányult, hogy a szuverenitás és területi integritás elve hogyan egyeztethető össze a lakosság kisebbségi jogainak védelmével.

3.1 Nemzetközi visszhang

A „felszámolás” híre geopolitikai hullámokat keltett. Törökország, amely hagyományosan Azerbajdzsán támogatójának számít, nyilvánosan üdvözölte Baku lépéseit, azokban a keretekben, amelyek szerint Azerbajdzsán „visszaszerezte” területi integritását. Ezzel szemben Irán, az EU, az Egyesült Államok és más nemzetközi szereplők arra figyelmeztettek, hogy az erőszakos eszközök alkalmazása és a lakosság biztonságának megsértése veszélyezteti a regionális stabilitást.²⁹

²⁷ Meduza 2023.

²⁸ Cheterian 2023.

²⁹ Ramani 2023.

Az örmény kormány „etnikai tisztogatásként” tekintett a fejleményekre. Mások, köztük Luis Moreno Ocampo, a Nemzetközi Büntetőbíróság volt ügyésze és a Lemkin Népiirtás Megelőzési Intézet, tudatosan népiirtással vádolták az azerbajdzsán kormányt.³⁰

Az örmény oldalon és a diaszpórában erős érzelmi és történelmi keretben értékelték a döntést: a karabahi köztársaság feloszlatásának bejelentése sokak számára nem pusztán politikai vagy jogi esemény, hanem az identitás, emlékezet és a hovatartozás fájdalmas vesztesége. Ezekben a körökben elhangzott, hogy a nemzetközi közösség „elégtelenül reagált” a helyzetre, nem tett eleget a morális kötelezettségeinek – például amikor a blokád már nyilvánvalóan humanitárius válsághoz vezetett. Franciaország egyik nagykövete például azzal az állítással élt, hogy ha a nemzetközi közösség időben határozottabban lépett volna fel, az örmény lakosság nagy része talán még Hegyi-Karabahban maradt volna.³¹

3.2 Örményország és Azerbajdzsán kapcsolatának további alakulása

A történelmi konfliktus ilyen módon történő lezárása új helyzetet teremtett, amely alapjaiban változtatta meg Örményország és Azerbajdzsán kapcsolatait. Alijev 2003-as hatalomra kerülése óta olyan azeri nemzeti identitást erőltetett, amely egy másik nemzet, az örmény, mint ellenség negatív képén alapult. Szerinte az Örmény Köztársaság egésze „Nyugat-Azerbajdzsán”, Jereván pedig „történelmileg” azeri föld.³²

A háború után azonnal megkezdődött a diplomáciai rendezés folyamata. 2025 elejére már elkészült egy átfogó békeszerződés tervezete, amely mindkét ország részéről a normalizáció iránti szándékot tükrözi.

Az örmény Alkotmány szövege nem tartalmazza kifejezetten vagy közvetve Hegyi-Karabah Örményországgal való újraegyesítésére

³⁰ Seferian 2023.

³¹ News.am 2025.

³² Hedenskog 2023.

vonatkozó hivatkozást. A 1995. évi alkotmány preambuluma ugyan említi az 1990-es függetlenségi nyilatkozatot, de az ennek alapján tett hivatkozások kizárólag az alkotmány szövegében rögzített rendelkezésekre vonatkoznak. A legfelsőbb bíróság 2024. szeptember 26-i határozata megerősítette, hogy a preambulumban szereplő hivatkozások nem jelentenek közvetlen vagy közvetett területi igényt Hegyi-Karabahra.³³

Bár az alkotmány szövege tehát nem tartalmaz ilyen igényt, Azerbajdzsán kormánya az alkotmány preambulumban található 1990-es függetlenségi nyilatkozatra hivatkozásba belelátja a területi igényt Hegyi-Karabahra, és ennek eltávolítását követeli.³⁴ Azerbajdzsán a teljes szuverenitás elismerését várja el, és e kérdés megoldása nélkül nem hajlandó véglegesíteni a megállapodást. A békefolyamat ugyanakkor nem pusztán a területi kérdések rendezésére irányul: felmerül a határvonalak pontos kijelölése, a fegyveres incidensek kezelése, valamint az emberi jogok megsértésével kapcsolatos viták lezárása is, amelyek jelenleg nemzetközi bíróságokon zajlanak.³⁵

A biztonsági dimenzió továbbra is meghatározó, miközben Azerbajdzsán katonai fölénye egyértelmű. Ebből fakadóan Jereván egyre inkább a nyugati partnerek – az Európai Unió és az Egyesült Államok – felé orientálódik, és új szövetségi lehetőségeket keres. Mindeközben a határ mentén időről időre előfordulnak fegyveres összetűzések, amelyek veszélyeztetik a békefolyamat előrehaladását.³⁶ Mindenképp mérőfölkőnek tekinthető, hogy – Moszkva kihagyásával – 2025. augusztus 8-án Azerbajdzsán és Örményország Washingtonban, a Fehér Házban Donald Trump elnök közvetítésével nyilatkozatot írt alá a fegyveres harcok beszüntetéséről és a közlekedési útvonalak újraindításáról.³⁷

A gazdasági együttműködés jelentős potenciált rejt magában. A konfliktus lezárása új lehetőségeket nyitott a régió infrastruktúralis integrációja felé. Azerbajdzsán egyik fő célja a Zangezur-folyosó

³³ No article of the Constitution of Armenia... 2024.

³⁴ Kucera 2024.

³⁵ Light – Bagirova 2025.

³⁶ AP News 2023.

³⁷ Min Kim – Price 2025.

megnyitása, amely összekötné az anyaországot a Nahicseván-exklávéval, Törökország felé biztosítva közvetlen kapcsolatot. Örményország számára ez a projekt szuverenitási aggályokat vet fel, ám hosszú távon hozzájárulhatna az ország gazdasági nyitásához is.³⁸ Ezen túlmenően a kereskedelmi és energetikai kapcsolatok újraindítása, valamint a külföldi befektetések vonzása mindkét ország érdeke, hiszen a béke és a stabilitás közvetlenül javítaná a befektetési klímát a térségben.³⁹

Mindeközben komoly humanitárius és jogi kihívások is maradtak. A karabahi örmények tömeges exodusa felveti az emberi jogok érvényesülésének kérdését, és hosszú távon a menekültek helyzetének rendezése is napirendre kerül.⁴⁰ Nemzetközi bíróságokon mindkét fél ellen folyamatban vannak perek, amelyek a háborús bűnökkel és emberi jogi jogsértésekkel kapcsolatos vádakát tárgyalják, és ezek lezárása vagy politikai rendezése kulcsfontosságú a tartós békéhez.⁴¹ Ugyanakkor a belpolitikai dimenzió is erősen meghatározó: Örményország társadalmának egy része hevesen ellenzi a területi igények feladását, ezért az alkotmánymódosítás komoly belső politikai kihívást jelent a kormány számára.⁴²

A konfliktus lezárásának regionális és geopolitikai következményei messze túlmutatnak a két ország viszonyán. Oroszország befolyása érezhetően gyengült, miközben Törökország aktívan támogatja Azerbajdzsánt, Irán pedig gyanakvással figyeli a határ menti változásokat és az új tranzitfolyosók kialakítását.⁴³ Az Európai Unió és az Egyesült Államok diplomáciai aktivitása fokozódik, és reális lehetőség nyílik arra, hogy Örményország fokozatosan közeledjen a nyugati struktúrákhoz.⁴⁴

Bár a múlt traumái és a fennmaradó vitás kérdések továbbra is akadályokat jelentenek, a felek között reális esély mutatkozik egy átfogó békeszerződés aláírására, amely tartós alapot teremthet a diplomáciai,

³⁸ *Uo.*

³⁹ Ryzhko – Sabirova 2025.

⁴⁰ Ramant 2023.

⁴¹ Light – Bagirova 2025, *i.m.*

⁴² Center for Preventive Action 2025.

⁴³ Ramant 2023, *i.m.*

⁴⁴ Busini 2025.

gazdasági és társadalmi kapcsolatok normalizálására. Ehhez azonban elengedhetetlen az alkotmányos változtatások végrehajtása, a határvi-ták rendezése, a humanitárius problémák kezelése, valamint a nemzetközi garanciák biztosítása.

3.3 Azerbajdzsán és Oroszország közötti konfliktus elmélyülése

Oroszország szerepe különösen árnyalt volt. Egyrészt mint „garantőr” szereplőnek a 2020-as fegyverszüneti megállapodás értelmében békefenntartói missziói voltak a régióban. Másrészt viszont Moszkva részéről nem történt határozott fellépés az azeri offenzíva megakadályozására, és az orosz diplomácia részéről kritikai hangok is elhangzottak Örményország felé, különösen a Nyugat felé nyitása miatt, mivel ezt Moszkva provokatív lépésnek értékelte.⁴⁵

Az azeri-orosz konfliktus 2024 decemberében az Azerbaijan Airlines 38 halálos áldozatot követelő repülőgépének lezuhanása után éleződött ki, amikor az orosz média kezdetben vagy madarakkal való ütközésről, vagy a fedélzeten lévő oxigénpalack felrobbanásáról szóló verziókat terjesztett. Ez sokakat irritált Bakuban, köztük az azerbajdzsáni elnököt is, aki „téveszméknek” nevezte ezeket a találgatásokat. A baleset utáni negyedik napon Vlagyimir Putyin orosz elnök végül bocsánatot kért, de az azerbajdzsániak továbbra sem voltak elégedettek. Ilham Alijev szerint (amely egyébként egybecseng a szakértők véleményével) a gépet az orosz légvédelem tévedésből lőtte le. Az elnök pedig továbbra is azt mondta, hogy „az orosz fél el akarja hallgatni az ügyet”, hogy „csak tévhiteket hallott”, bocsánatkérést, bűnösség beismerését és kártérítést követelt.⁴⁶

A következő nagy visszhangot keltő összeütközést az okozta, hogy 2025. június 27-én Jekatyerinburgban tömegesen tartóztattak le azerbajdzsánokat, mintegy 50 embert vittek el a 2001–2011 között elkövetett

⁴⁵ Chawryło – Bartosiewicz 2023.

⁴⁶ Би-би-си 2024.

gyilkosságokban és gyilkossági kísérletekben való részvételükre hivatkozva. A két fő gyanúsított, a Szafarov testvérek a letartóztatás közben meghaltak, a hivatalos közlés szerint szívproblémák miatt, további három férfi pedig kórházba került, egy közülük intenzív osztályra. Másnap a rendőrség bejelentette, hogy „egy etnikai bűnözői csoportot” lepleztek le, tagjai ellen csoportosan, előzetes bünszövetségben elkövetett gyilkosság, bérgyilkosság és gyilkossági kísérlet miatt indult büntetőeljárás.

2025. június 29-én a jekatyerinburgi bíróság az ügy hét vádlottját előzetes letartóztatásba helyezte. Egyikük ügyvédje újságíróknak elmondta, hogy védence bordái eltörtek a fogva tartás során. Egy másik gyanúsított verésnyomokkal az arcán jelent meg a bíróságon, fotók jelentek meg a sajtóban a testükön lévő zúzódásokról is.

Az azerbajdzsáni külügyminisztérium reagált a jekatyerinburgi őrizetbe vételekre, „elfogadhatatlan erőszaknak” nevezve a rendfenntartók fellépését – és felszólította az orosz hatóságokat, hogy a nyomozás során vizsgálják ki a jogsértéseket. 2025. június 28-án az azerbajdzsáni külügyminisztérium behívatta az orosz nagykövetség ügyvivőjét, és közölte vele, hogy „határozottan tiltakozik” az ország állampolgárai ellen Jekatyerinburgban végrehajtott razziák miatt. Marija Zaharova, az orosz külügyminisztérium szóvivője orosz állampolgároknak nevezte az őrizetbe vett személyeket. Ugyanezen a napon az Oroszországi Föderáció Nyomozó Bizottságának vezetője, Alekszandr Basztrikin utasítást adott az azeriek őrizetbe vétele és két gyanúsított halála körülményeinek kivizsgálására.

Azerbajdzsán eközben lemondta a parlamentközi bizottságok során levő ülését és az országban lemondtak minden olyan kulturális eseményt (kiállítás, fesztivál, koncert stb.) is, amiben orosz részvétel lett volna. Az azeri kulturális minisztérium közölte – „az orosz rendvédelmi szervek által Jekatyerinburgban az azerbajdzsánok ellen elkövetett tüntető, célzatos és bíróságon kívüli gyilkosságok és erőszakos cselekmények” kapcsán hozták meg a döntés. Az azeri hatóságok szerint „az ilyen incidensek az utóbbi időben rendszeressé váltak”.⁴⁷

⁴⁷ Meduza 2025.

A megaláztatások, bántalmazások, verések, gyilkosságok – az azeriek és más kaukázusi és közép-ázsiai népek Oroszországban élő képviselői ellen – nem új keletűek. Először is, ez egy „büntetés” azok álláspontjáért, akik ellenzik a migránsok és a nem oroszok „ágyútöltelékként” való felhasználását az orosz–ukrán háborúban. Az oroszok elégedetlenségének enyhítése, a veszteségek kompenzálása és a mozgósítás elkerülése érdekében az Oroszországban élő migránsokat és a nem orosz állampolgárokat veszik célba.

Másodszor, az oroszországi azeriek elleni támadások közvetlen nyomást gyakorolnak Azerbajdzsánra, amely egyre inkább eltávolodik Moszkvától. És a lényeg nem csak az, hogy Oroszország nem tanúsított megfelelő magatartást azzal, hogy kártérítést fizetett volna az áldozatok családjainak, hanem éppen ellenkezőleg, agresszívan kezdett el fellépni, támadta az oroszországi azerieket. Tény, hogy egyre reálisabbá válik egy békeszerződés Azerbajdzsán és Örményország között, normalizálódnak a kapcsolatok Örményország és Törökország között, és egyre reálisabbá válik Oroszország kivonulása a Dél-Kaukázusból, ahová 200 évvel ezelőtt érkezett.⁴⁸

Miközben Oroszország gyengül, Azerbajdzsán pedig erősödik, gáza és olaja az orosz ellátások fő alternatívájává vált Dél- és Kelet-Európa számára. Azerbajdzsán és Oroszország ma már közvetlen versenytársak. Ráadásul Bakunak van egy erős „hátsó bázisa” – Törökország. Azerbajdzsán, Örményország és – ami a legfontosabb – Törökország megállapodott a Zangezur közlekedési folyosóról. Alijev volt tanácsadója, Eldar Namazov politológus pedig még azt is mondta, hogy meg kell hozni a döntést egy török katonai bázis Azerbajdzsánba telepítéséről. Ankara fokozatosan a posztszovjet országok „függetlenségi garanciavállalójává” válik Oroszország gyengülésének hátterében.⁴⁹

Moszkva egyre inkább a statisztika szerepében találja magát. Az elkerülésére Örményországban az oroszok növelik a katonai jelenlétét a dél-kaukázusi legnagyobb katonai bázisán,⁵⁰ Gyumriban.⁵¹

⁴⁸ Асланов 2025.

⁴⁹ Попов 2025.

⁵⁰ Александров 2013.

⁵¹ Безп'ятчук 2025.

2025 júliusában egy fórumon Ilham Alijev azerbajdzsáni elnök párhumot vont az ukrainai helyzet és az Örményországgal Hegyi-Karabah körül kialakult vita között. Emlékeztetett arra, hogy az azeriek visszaszerezték területeiket, és azt tanácsolta az ukránoknak, hogy ugyanezt tegyék. „... az a tanácsom, hogy soha nem kell feladni és soha nem kell megbékélni a területi integritás megsértésével” – mondta Ilham Alijev.⁵²

4 Összegzés

A befagyott konfliktuszónák körül időre-időre kirobbanó háborúk és különösen az orosz-ukrán háború okozta instabilitás arra mutatnak rá, hogy nincs alternatívája a befagyott konfliktuszónák felszámolásának, ha a háborúkat nem akarjuk még inkább kiterjeszteni, még ha Azerbajdzsán eljárása nem éppen az volt, amit aggodalom nélkül lehetett szemlélni.

Hegyi-Karabah felszámolása után Örményország és Azerbajdzsán kapcsolata új szakaszba lépett, amelyet egyaránt jellemez a rendezésre való törekvés és a kölcsönös bizalmatlanság. Bár a két állam közeledése a nyugati közvetítés, valamint a regionális gazdasági érdekek révén erősödni látszik, a kisebbségi kérdés továbbra is a legnagyobb kihívás. A karabahi örmények exodusa nemcsak humanitárius tragédia, hanem precedens is arra, hogy a kisebbségi jogok nem kaptak megfelelő nemzetközi garanciát. Azerbajdzsán számára a győzelem a területi integritás visszaállítását jelentette, míg Örményország számára az újabb elveszett etnikai terület a kollektív nemzeti trauma része lett. A harmadik karabahi háború viszont annak egy példájává vált, hogy a területi integritás kérdése fontosabb, mint a nemzeti kisebbségek jogvédelme és hogy a nemzetközi közösség nem tudott (vagy nem is akart) hatékony segítséget nyújtani a magát fenyegetve érző közösségnek, amely emiatt a tömeges exodust választva hagyta el ősei földjét. A Hegyi-Karabah-eset tanulságai általános érvényűek lehetnek a kisebbségvédelem jövőbeni nemzetközi gyakorlatában is.

⁵² Report: 2025.

Irodalomjegyzék

- Abilov, Shamkhal: OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan. In: *Insight Turkey* 20(1). 2018. 143-163. <https://doi.org/10.25253/99.2018201.09>
- Amnesty International: Azerbaijan: Blockade of Lachin corridor putting thousands of lives in peril must be immediately lifted. 2023. 02. 09. [online]. Letöltés helye: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/02/azerbaijan-blockade-of-lachin-corridor-putting-thousands-of-lives-in-peril-must-be-immediately-lifted/>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- APNews: Armenia grapples with multiple challenges after the fall of Nagorno-Karabakh. 2023. 10. 01. [online]. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/armenia-nagorno-karabakh-separatist-azerbaijan-russia-c181855e2a88064231a1805480374306>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Britannica: Nagorno-Karabakh. 2025. 08. 21. [online]. Letöltés helye: <https://www.britannica.com/place/Nagorno-Karabakh>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Brzezinski, Zbigniew: The consequences of the end of the cold war for international security. In: *The Adelphi Papers* 265(32). 1991, 3-17. <https://doi.org/10.1080/05679329108449071>
- Busini, Carlo: From Karabakh to Yerevan: Post-conflict democratization in Armenia. *Caucasus Edition*, 2025. 07. 28. [online]. Letöltés helye: <https://caucasusedition.net/from-karabakh-to-yerevan-post-conflict-democratization-in-armenia>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Candiago, Luca: Russia's approach to Frozen Conflicts, studying the past to prevent the future. *Center for International Relations and Sustainable Development*, 2022. 08. 24. [online]. Letöltés helye: <https://www.cirsd.org/en/young-contributors/russias-approach-to-frozen-conflicts-studying-the-past-to-prevent-the-future>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Center for Preventive Action: Tensions Between Armenia and Azerbaijan. *Global Conflict Tracker*, 2025. 08. 12. [online]. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Chawryło, Katarzyna – Bartosiewicz, Miłosz: Russia seals the demise of Nagorno-Karabakh. *Ośrodek Studiów Wschodnich*, 2023. 10. 05. [online]. Letöltés helye: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-10-05/russia-seals-demise-nagorno-karabakh>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Cheterian, Vicken: Crisis to Watch 2024: Armenia-Azerbaijan. Italian Institute for International Political Studies, 2023. 12. 21. [online]. Letöltés helye: <https://www.ispionline.it/en/publication/crisis-to-watch-2024-armenia-azerbaijan-157858>, letöltés ideje: 2025.09.23.

- Civil.ge: Georgia-Azerbaijan Land Border to Remain Closed until 2024. *Civil Georgia*, 2023. 09. 25. [online]. Letöltés helye: <https://civil.ge/archives/560808>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Concordiam Staff: Post-Soviet Frozen Conflicts. The world continues to seek peaceful settlements of regional stalemates. In: *per Concordiam* 1(2). 2020, 42-47.
- Cornell, Svante: *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London: Routledge. 2001.
- Croissant, Michael P.: *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport: Praeger. 1998. 41-44.
- De Waal, Thomas: *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press. 2003.
- Droin, Mathieu – Dolbaia, Tina – Edwards, Abigail: A Renewed Nagorno-Karabakh Conflict: Reading Between the Front Lines. *Center for Strategic and International Studies*, 2023, 09. 22. [online]. Letöltés helye: <https://www.csis.org/analysis/renewed-nagorno-karabakh-conflict-reading-between-front-lines>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- European Pravda, Ukrainska Pravda: Armenia is not on Russia's side regarding the Ukraine issue – Armenian PM. *Ukrainska Pravda*, 2024. 02. 19. [online]. Letöltés helye: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/02/19/7442526/>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Fraizer, Sabine: Nagorno-Karabakh: between vote and reality. *openDemocracy*, 2006. 12. 14. [online]. Letöltés helye: https://www.opendemocracy.net/en/nagorno-reality_4184jsp/, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Grant, Thomas D.: Frozen Conflicts and International Law. In: *Cornell International Law Journal* 50(3). 2017. 361-414
- Hedenskog, Jakob: The Armenian Dilemma after Azerbaijan's September Attack on Nagorno-Karabakh. Stockholm Centre for Eastern European Studies. Report No. 14. 2023. [online]. Letöltés helye: <https://sceeus.se/en/publications/the-armenian-dilemma-after-azerbaijans-september-attack-on-nagorno-karabakh/>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Hovannisian, Richard G.: *The Republic of Armenia*. Vol. I. Berkeley: University of California Press. 1971.
- Human Rights Watch: *Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*. HRW Report. 1994.
- Kucera, Joshua: A Constitutional Amendment That Could Lead To Peace Between Armenia And Azerbaijan. *RFE/RL*, 2024. 08. 07. [online]. Letöltés helye: https://www.rferl.org/a/armenia-constitution-azerbaijan-nagorno-karabakh/33068045.html?utm_source=chatgpt.com, letöltés ideje: 2025.09.23.

- Lieberman, Benjamin: *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*. Chicago: Ivan R. Dee. 2006. <https://doi.org/10.5771/9781442230385>
- Light, Felix – Bagirova, Nailia: Armenia says it is ready to sign peace agreement with Azerbaijan. *Reuters*, 2025. 03. 13. [online]. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/armenia-says-it-is-ready-sign-peace-agreement-with-azerbaijan-2025-03-13>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Meduza: В Екатеринбурге прошли массовые задержания представителей азербайджанской диаспоры из-за убийства двадцатилетней давности. 2025. 06. 29. [online]. Letöltés helye: <https://meduza.io/feature/2025/06/29/v-ekaterinburge-proshli-massovye-zaderzhaniya-predstaviteley-azerbaydzhanskoy-diaspory-iz-za-ubiystva-dvadsatiletney-davnosti>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Meduza: Ильхам Алиев в Степанакерте. 2023. 10. 16. [online]. Letöltés helye: <https://www.youtube.com/watch?v=7u9wt-NO6QI&t=12s>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Min Kim, Seung – Price, Michelle L.: Leaders of Armenia and Azerbaijan shake hands and sign deal at White House peace summit. *AP News*, 2025. 08. 09. [online]. Letöltés helye: <https://apnews.com/article/donald-trump-white-house-armenia-azerbaijan-069379e9c4a058c96af38afb4684829>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- News.am: France envoy to Armenia: International community reaction was inadequate regarding Karabakh population. 2025. 02. 24. [online]. Letöltés helye: <https://news.am/eng/news/868305.html>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- No article of the Constitution of Armenia contains any direct or indirect reference to Nagorno-Karabakh. Prime Minister. 2024 . 11. 13. [online]. Letöltés helye: https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2024/11/13/Nikol-Pashinyan-Speech/?utm_source=chatgpt.com, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Pesci, Marco: A Római Statútum kihirdetésének alkotmányos akadályai. *Pro Futuro* 12(2). 2022. <https://doi.org/10.26521/profuturo/2022/2/12404>
- Ramani, Samuel: How the End of Nagorno-Karabakh Will Reshape Geopolitics. *Foreign Policy*, 2023. 10. 25. [online]. Letöltés helye: <https://foreignpolicy.com/2023/10/25/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-turkey-iran-russia-europe/>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Ramant, Samuel: Armenia, Azerbaijan, and the future of Nagorno-Karabakh. *Foreign Policy*, 2023. 10. 25. [online]. Letöltés helye: <https://foreignpolicy.com/2023/10/25/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-turkey-iran-russia-europe>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Report: Ильхам Алиев посоветовал украинцам не мириться с оккупацией. 2025. 07. 19.[online]. Letöltés helye: <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/ilham-aliev-posovetoval-ukraincam-nikogda-ne-smiryajtes-s-okkupaciej/>, letöltés ideje: 2025.09.23.

- Reuters: Armenia's PM: 'We are not Russia's ally' in war against Ukraine. 2024. 02. 12. [online]. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/europe/armenias-pm-we-are-not-russias-ally-war-against-ukraine-2024-02-11/>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- RFE/RL: Top Russian Officer Among Troops Killed During Azerbaijan's Attack On Nagorno-Karabakh. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2023. 09. 21. [online]. Letöltés helye: <https://www.rferl.org/a/top-russia-navy-officer-killed-azerbaijan-nagorno-karabakh/32602846.html>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Ryzhko, Kristina – Sabirova, Zhanel: Stability brings profits: How the Armenian-Azerbaijan peace deal could transform the region's economy. *Caspian Policy Center*, 2025. 08. 20. [online]. Letöltés helye: <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/stability-brings-profits-how-the-armenian-azerbaijan-peace-deal-could-transform-the-regions-economy>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Seferian, Nareg: Azerbaijan's use of force in Nagorno-Karabakh risks undermining key international norms, signaling to dictators that might makes right. *The Conversation*, 2023. 09. 27. [online]. Letöltés helye: <https://theconversation.com/azerbaijans-use-of-force-in-nagorno-karabakh-risks-undermining-key-international-norms-signaling-to-dictators-that-might-makes-right-214440>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. *Azernews*, 2022. 11. 01. [online]. Letöltés helye: <https://www.azernews.az/nation/201642.html>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Александров, Александр: Большая крепость Закавказья. Красная звезда, 2013. 12. 03. [online]. Letöltés helye: https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_102nd_Military_Base, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Асланов, Мубариз: Чому Кремль атакує Азербайджан. *UNIAN*, 2025. 07. 02. [online]. Letöltés helye: <https://www.unian.ua/world/chomu-rosiya-atakuye-azerbaydzhan-ekspert-dav-poyasnennya-13055955.html>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Безп'ятчук, Жанна: Росія посилює свою базу у Вірменії. Для кого це може бути загрозою. *BBC Україна*, 2025. 07. 08. [online]. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn7dkgy67lo>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Би-би-си: Крушение самолета AZAL: помогли ли извинения Путина и как в Азербайджане изменилось отношение к России. Би-би-си *News Русская служба*, 2024. 12. 30. [online]. Letöltés helye: <https://www.bbc.com/russian/articles/c4gwyddgzg4o>, letöltés ideje: 2025.09.23.
- Попов, Андрій: Найвищі ставки: що стоїть за конфліктом Кремля та Баку. *UNIAN*, 2025. 07. 03. [online]. Letöltés helye: <https://www.unian.ua/world/nayvishchi-stavki-shcho-stojit-za-konfliktom-kremlya-ta-baku-13057050.html>, letöltés ideje: 2025.09.23.

IV. fejezet

Esszék

- 6. Bertalan Olekszandr:** Magyar parlamenti képviselőt
Ukrajnában: Történelmi tapasztalatok és perspektívák

*Bertalan Oleksandr**

MAGYAR PARLAMENTI KÉPVISELET UKRAJNÁBAN: TÖRTÉNELMI TAPASZTALATOK ÉS PERSPEKTÍVÁK

Absztrakt

A tanulmány a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség parlamenti képviseletének történetét és dilemmáit elemzi az 1990-es évektől napjainkig, különös tekintettel az ukrán választási rendszer átalakításaira és a magyar közösség belső megosztottságára. A kárpátaljai magyarság politikai aktivizálódása a Szovjetunió felbomlásával párhuzamosan indult meg, és azóta folyamatosan napirenden tartja a helyi és országos szintű képviselet kérdését. A vizsgálat rámutat arra, hogy a kisebbségi parlamenti jelenlét egyszerre függött az ukrán politikai környezet intézményi kereteitől – különösen a választási törvények módosításaitól – és a magyar társadalmi egyesületek (KMKSZ, UMDSZ) közötti rivalizálástól. A tanulmány összehasonlítja a magyar képviselet ukránjai lehetőségeit más közép- és kelet-európai országok gyakorlatával, bemutatva a kvótarendszerre és a kisebbségi pártok kedvezményezésére épülő modelleket. Az elemzés kiemeli, hogy a „magyar választókerület” kialakításának követelése mindvégig központi kérdés maradt, amely egyúttal a magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatok egyik legérzékenyebb vitapontjává vált. A kutatás következtetése szerint a kárpátaljai magyar kisebbség parlamenti képviselete nemcsak etnikai és politikai szempontból meghatározó, hanem szélesebb értelemben hozzájárul a demokrácia minőségéhez, a társadalmi kohézióhoz és a kisebbségi jogok érvényesüléséhez is Ukrajnában.

* Politológus, Ungvári Nemzeti Egyetem Politológiai és Államtudományi Tanszék (Ungvár, Ukrajna), e-mail: oleksandr.bertolon@uzhnu.edu.ua

1 Bevezetés

A kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség az 1980-as évek utolsó harmada óta rendkívül aktívan részt vesz az ukrainai politikai és etnikai folyamatokban. Eközben nemcsak regionális, hanem országos szinten is igyekeztek megtalálni a helyüket. Ugyanekkortól tartják napirenden azt a kérdést is, hogy képvisellel rendelkezzenek a helyi tanácsokban, illetve az ukrán parlamentben, a Verhovna Radában is.

A nemzeti és etnikai kisebbségek politikai részvétele alapvető eleme a demokratikus jogállamok működésének. A kisebbségek parlamenti képviselete nemcsak az esélyegyenlőség megvalósítását segíti elő, hanem hozzájárul a társadalmi kohézióhoz és a politikai stabilitáshoz is. A kisebbségi parlamenti képviselet kérdése szorosan összefügg a demokrácia minőségével, a társadalmi befogadással és az emberi jogok érvényesülésével. Az európai országok különböző megközelítéseket alkalmaznak ennek biztosítására.

Több európai ország közvetlen kvótarendszerrel biztosítja a kisebbségi képviseletet a nemzeti parlamentben. E rendszer keretében a kisebbségi közösségek külön választási jogosultságot élveznek, vagy fenntartott mandátumot kapnak. Horvátország jó példája ennek: az alkotmány és a választási törvény alapján összesen nyolc parlamenti hely van fenntartva a nemzeti kisebbségek számára. A szerb kisebbség három mandátummal rendelkezik, míg a magyarok és az olaszok egy-egy képviselőt küldhetnek a száborba (horvát parlament), a csehek és a szlovákok együtt küldhetnek egyet, illetve további egy-egy jár közösen a „volt jugoszláv” kisebbségeknek és szintén közösen a más kisebbségeknek.¹ Hasonló rendszer működik Szlovéniában, ahol a magyar és olasz kisebbség automatikusan egy-egy képviselőt juttat a Nemzetgyűlésbe, függetlenül az országos szavazataránytól. Ezeket a képviselőket a kisebbségi választópolgárok külön névjegyzék alapján választják meg.² E rendszerek előnye, hogy garantálják a kisebbségek formális politikai jelenlétét a törvényhozásban. Ugyanakkor

¹ Croatian Constitution (1990, amended 2010). Article 15.

² Republic of Slovenia, National Assembly Elections Act, Article 35.

hátrányuk lehet, hogy a kvóták mögötti politikai akarat nem mindig társul valós befolyással – sok esetben a kisebbségi képviselők margiális szerepet töltenek be a döntéshozatalban.

Számos ország nem kvóták révén, hanem a kisebbségi pártok választási kedvezményezésén keresztül biztosítja a képviselőt. Így Romániában a nemzeti kisebbségek szervezetei akkor is képviselőt küldhetnek a parlamentbe, ha nem érik el az országos bejutási küszöböt. Az alkotmány szerint minden elismert nemzeti kisebbség jogosult egy képviselőt delegálni, feltéve, hogy megszerzi az egy mandátum megszerzéséhez szükséges legalább 10%-át.³ Szerbiában a kisebbségi pártok mentesülnek a 3%-os parlamenti küszöb alól, amennyiben hivatalosan kisebbségi pártként vannak bejegyezve. Ez lehetővé teszi például a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) számára, hogy aránylag alacsony szavazatszám mellett is parlamenti mandátumhoz jusson.⁴ Ez a modell rugalmasabb, mint a kvótarendszer, és lehetővé teszi a kisebbségek politikai versenybe való integrálódását. Ugyanakkor a kisebbségi pártok parlamenti súlya korlátozott lehet, különösen, ha nem képesek szélesebb szavazói bázist megszólítani.

Ott, ahol a parlamenti képviselő nem valósul meg közvetlen módon, a kisebbségek gyakran tanácsadó szerepben vehetnek részt a politikai folyamatokban. Finnországban például a számi nép rendelkezik saját parlamenttel (Sámi Parlamentti), amely konzultatív testületként működik a finn kormány mellett, különösen a számi kultúrával, nyelvvel és földhasználattal kapcsolatos kérdésekben.⁵ Lengyelországban a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Bizottsága működik, amely a parlamenti döntéshozatal során tanácsadóként jár el, de közvetlen törvényhozási hatáskörrel nem rendelkezik.⁶

Ukrajnában sem kedvezményes küszöb, sem garantált parlamenti képviselő nem biztosított a nemzetiségek számára.

³ Romanian Electoral Law No. 208/2015.

⁴ Republic of Serbia, Law on the Election of Members of Parliament (2000, amended 2011).

⁵ Sámi Parliament Act (Finland) No. 974/1995.

⁶ Sejm of the Republic of Poland – Committee on National and Ethnic Minorities.

2 Magyar képviselők az ukrán parlamentben

Az 1990-es parlamenti választásokkal kezdődően Ukrajnában összesen kilenc választásra került sor, ebből öt alkalommal volt az ukrán törvényhozásnak magyar tagja is. A magyar szempontból sikertelen választásokkal nem foglalkozunk, a legelső kivételével, mivel az nem csak a parlamenti képviselőre, hanem az egész magyar közösség társadalmi-politikai életére meghatározó befolyást gyakorolt, kétpólusúvá változtatva a kárpátaljai magyar társadalmi-politikai közeget.

2.1 Az utolsó szovjet és az első ukrán parlamenti választás

Az 1990-es ukrán parlamenti választás fordulópont volt az ország, és benne a kárpátaljai magyarság történetében. Ez volt az első részben szabad, többpárti választás, egyelőre még a Szovjetunió keretei között. Bár Ukrajna formálisan csak 1991-ben nyerte el függetlenségét, a választás során kialakuló politikai erőviszonyok előrevetítették az új állam politikai struktúráját és a nemzetiségi kérdéshez való viszonyát. Fontos megjegyezni, hogy bár többpárti választás volt, a Kommunista Párt még mindig domináns szereplő volt. Ugyanakkor megjelentek új, nem kommunista szervezetek, mint például az ukrán nemzeti-demokrata Ruh mozgalom, valamint a regionális és nemzetiségi szervezetek is. A Szovjetunió végéhez közeledve, a glasznoszty és a peresztrojka reformfolyamatai lehetővé tették a nemzeti kisebbségek számára, hogy újra szerveződjenek. 1989-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), amely kezdetben kulturális célú egyesületként működött, de hamarosan politikai szereplővé vált.⁷

A kárpátaljai magyarság számára a választás mérőszám volt: először nyílt lehetőség arra, hogy saját nemzeti érdekeinek képviselését a hivatalos politika szintjén is megkísérelje megvalósítani. A kárpátaljai magyarok számára az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy sikerül-e önálló magyar képviselőt biztosítani a választások során. Az önálló

⁷ Fedinec 2025. 164-165.

politizálás lehetősége azonban nemcsak egy kisebbség politikai öntudatra ébredését jelentette, hanem megjelentek azok a törésvonalak is, amelyek az elkövetkező évtizedekben a belső megosztottsághoz, szervezeti tekintetben is két pólushoz, a KMKSZ mellett az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) létrejöttéhez vezetett.

Az 1990-es parlamenti választások során a kárpátaljai magyar közösség körében két meghatározó jelölt került reflektorfénybe: Fodó Sándor, a KMKSZ akkori elnöke, és Sepa Vaszil, a baktai mezőgazdasági nagyüzem igazgatója. A kettejük közötti „helycsere” a választási folyamat során nemcsak belső konfliktust jelzett a KMKSZ-en belül, hanem hosszú távú hatással volt a kisebbségi érdekképviselő alakulására is. Fodó Sándor a KMKSZ alapító elnökeként a rendszerváltó magyar értelmiség egyik meghatározó alakja volt, és jelölt a Beregszászi választási körzetben. Majd váratlan fordulattal, a KMKSZ tagságát, sőt vezetésének egy részét sem tájékoztatva, Fodó a teljes bizonyossággal nyerhető körzetben az indulás jogát átadta Sepának, ő pedig a számára esélytelen Nagyszőlősi-ben mérette meg magát.

Fodó programjában hangsúlyozta: a magyar nyelvhasználat biztosítását az oktatásban és a közigazgatásban, a területi autonómia kérdését (pl. a Beregszászi járás különleges státuszát), és a magyar közösség önrendelkezési törekvéseinek békés, demokratikus eszközökkel történő képviselését. Sepa ezzel szemben az ukrán pártállami apparátus reformszárnyához tartozott, a magyarok körében is ismert személyiség volt. Bár nem volt magyar nemzetiségű, kampányában igyekezett megszólítani a magyar lakosságot is, a stabilitás és a békés együttélés jelszavaival. Fodó veszített, Sepa pedig megnyerte a körzetét és a parlamentben eredeti foglalkozásának megfelelően elsősorban agrárügyekkel foglalkozott. A KMKSZ igyekezett megfélemlíteni történetének erről az epizódjáról, és Sepát a későbbiekben nem tekintette a magyarok képviselőjének – noha a KMKSZ egyik szárnyának és akkori elnökének biztatására épp a magyar kisebbség szavazataival lett parlamenti képviselő.⁸

⁸ Uo. 168-170.

2.2 Magyar képviselők

A következő, immár a független Ukrajnában tartott parlamenti választásra 1994-ben került sor. Magyar szempontból a legfőbb sajátosság két magyar jelölt egymás elleni indulása volt. Fodó Sándor és Tóth Mihály egymással rivalizálva indultak a mandátumért, mindketten a magyar közösség hivatalos képviselőjeként pozicionálták magukat. A KMKSZ Választmányának többsége Fodó mögé állt, a kampány során a nemzeti összefogást és önrendelkezést hangsúlyozva. A szervezet retorikájában Tóth Mihály – bár szintén magyar – kevésbé volt elkötelezett a magyar ügyek mellett, és sokan túlzottan beágyazottnak tartották őt az ukrán politikai elitbe; történt ez annak ellenére, hogy a KMKSZ Beregszászi járási szervezete eközben Tóthot támogatta. Tóth ugyanakkor azzal érvelt, hogy a kisebbségi jogokat nem konfrontációval, hanem jogi úton, a kijevi parlamentben, kompromisszumok keresésével lehet hatékonyan érvényesíteni. A kampány során hangsúlyozta, hogy a radikalizmus nem segíti elő a magyar közösség boldogulását Ukrajnában.⁹

A magyar közösségben kialakult megosztottságnak érzelmi vetülete is volt, sokan azért fordultak el Fodótól, mert durvának, személyeskedőnek tartották a kampányát, és megnyerőbbnek bizonyult Tóth visszafogott magatartása.¹⁰ A KMKSZ-hez kötődő réteg Fodóban látta a magyar közösség valódi képviselőjét, míg a mérsékeltebb, pragmatikusabb szavazók Tóth Mihályt tartották alkalmasabbnak a parlamenti munkára. Fodó a magyar közösség önálló, autonóm politikai identitásának képviselője volt, Tóth pedig a kisebbségi érdekérvényesítés jogi-institucionális útjának híve, a nemzetiségek integrációját előtérbe helyező szereplő. Tóth végül megnyerte a 169. számú Beregszászi körzetet, így ő lett az első magyar népképviselő a független Ukrajnában, 1994–1998 között képviselte a magyar nemzeti kisebbség érdekeit az ukrán parlamentben.

1996. március 5-én Tóth Mihály a román nemzetiségű Iván Popeskuval és más képviselőkkel (összesen 18 fővel) frakcióközi képviselői

⁹ Fedinec 2009, 120.

¹⁰ *Uo.* 121.

csoportot alakított a nemzeti kisebbségek számára a Legfelsőbb Tanácsban. Ennek célja az volt, hogy felhívják a képviselők figyelmét a nemzeti kisebbségek alapvető emberi és kollektív jogainak érvényesítésére az új alkotmány kidolgozása során.¹¹ A képviselői csoport munkájának eredményeként az „Ukrajna népképviselőinek választásáról” szóló, 1997. szeptember 24-én elfogadott új törvénybe¹² bekerült az a rendelkezés, hogy a választókerületek kialakításánál figyelembe kell venni a nemzeti kisebbségek kompakt lakóhelyét. Az ilyen területek nem léphették át egyetlen választókerület határait. Ennek köszönhetően a Központi Választási Bizottság 1998-ban létrehozta a 72-es számú, Beregszász központú választókerületet. A politikai szakértők ezt a választókerületet azonnal egyszerűen csak „magyar körzetnek” nevezték, mivel magában foglalta az Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi és Huszti járások azon településeit, amelyekben, a választókerület egészét tekintve, a lakosság túlnyomó többségét (73%) a magyarok alkották.¹³

Az 1998-as választások előtt a kárpátaljai magyar kisebbség körében a képviselői mandátum két fő esélyese Kovács Miklós, a KMKSZ akkori elnöke és Tóth Mihály, az előző ciklus magyar képviselője volt. A szavazás eredményeként Kovács Miklós győzött, 35 170 szavazatot (29,27%) szerezve, aki magát a kisebbségi jogok védelmében egy radikálisabb vezetőként pozícionálta.¹⁴ Kovács Miklósnak a Legfelsőbb Tanács III. ciklusában végzett tevékenysége elsősorban a Kárpátalján egy „magyar járás” létrehozásának gondolata révén vált ismertté. Kovács egy 2000. január 25-i levelében az akkori ukrán elnökhöz, Leonid Kucs mához fordult, és javasolta egy úgynevezett „Tisza melléki közigazgatási járás” létrehozását a Beregszászi, az Ungvári, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járások azon területein belül, amelyek a 72-es (magyar) választókerület határaihoz igazodtak, és ahol a lakosság többsége magyar anyanyelvű volt. Ezt az ötletet aktívan támogatta az akkor

¹¹ Круглашов – Токар (ред.) 2014.

¹² A tanulmányban említett törvények általános áttekintését lásd Fedinec 2024; Fedinec 2025.

¹³ Darcsi 2014.

¹⁴ Шипка 2008.

Magyarországon kormányon levő Fidesz is, és a magyar fél követelésé-
ként bekerült a nemzeti kisebbségek jogaival foglalkozó magyar-ma-
gyar vegyes bizottság jegyzőkönyvébe.¹⁵

A 2001. októberi parlamenti választások előtt az új, „Ukrajna nép-
képviselőinek választásáról” szóló törvény eltörölte azt a normát, hogy
a választókerületek kialakításánál figyelembe kell venni a nemzeti
kisebbségek kompakt lakóhelyét. Ennek ellenére a 2002-es parlamenti
választásokon a 72-es választókerület kisebb változtatásokkal (nyolc,
többségében magyarok lakta település került ki, helyette ukrán falva-
kat csatoltak a körzethez) megmaradt.

A 2002-es választásokon a 72-es választókerületben ismét a két leg-
nagyobb kárpátaljai magyar politikai erő – a KMKSZ és az UMDSZ –
állt szemben. A KMKSZ ismét Kovács Miklóst jelölte, míg az UMDSZ
Gajdos Istvánt Viktor Medvecsuk támogatásával. Medvecsuk akkori-
ban az Elnöki Adminisztrációt vezette, illetve az Ukrajnai Szociálde-
mokrata Párt (egyesült) [USZDP(e)] Kárpátaljai megyei szervezetének
elnökhelyettese és egyúttal a Beregszászi Járási Állami Közigazgatás
elnöke is volt. Gajdos mögé tehát hatalmas „adminisztratív erőforrás”
állt, illetve olyan fogások is gyengítették az ellenfelét, hogy Kovács
Miklóssal azonos nevű jelöltet is indítottak. Mindezek a hatalom kép-
viselőjének, Gajdosnak 1%-os különbséggel biztosították a győzelmet.
Az ügyben a KMKSZ pert indított az Emberi Jogok Európai Bíróságán,
amelynek 2008-as ítélete elmarasztalta Ukrajnát, mert nem adta meg a
megfelelő jogorvoslati lehetőséget,¹⁶ ekkorra azonban már véget ért az
érintett parlamenti ciklus.

Gajdos István az ukrán parlamentben az emberi jogi, nemzeti ki-
sebbségi és nemzetközi kapcsolatok bizottságának titkári posztját töl-
tötte be, valamint az ukrán elnök mellett működő nemzeti kisebbsé-
gek civil szervezetei egyesületének vezetője is lett. 2002–2004 között az
USZDP(e) képviselője volt, 2004-es narancsos forradalom után azon-
ban átült az Olekszandr Moroz egykori házelnök névével fémjelzet
Szocialista Párt frakciójába.¹⁷

¹⁵ Бертолон 2018.

¹⁶ Fedinec 2025, *i.m.* 276.

¹⁷ Круглашов – Токар (ред.) *i.m.*

2004 márciusában a Verhovna Rada elfogadta az új, „A népképviselők választásáról” szóló törvényt, amely a következő ukrán parlamenti összetételhez arányos választási rendszert vezetett be. A vegyes rendszer, amelyet az 1998-as és 2002-es parlamenti választási kampányokban használtak, és amely lehetővé tette, hogy a magyar kisebbség képviselői (Kovács Miklós és Gajdos István) ukrán parlamenti képviselőkké váljanak a 72-es „magyar többségi körzetben”, ezzel megszűnt.

A kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség a helyi tanácsokban való képviselőletének megőrzése érdekében 2005-ben két politikai pártot hozott létre: a „KMKSZ” Ukrajnai Magyarok Pártját, amelyet a KMKSZ elnöke, Kovács Miklós vezetett, és az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártját, amelynek vezetője az UMDSZ képviselője, Gajdos István lett. „A népképviselők választásáról” szóló törvény új változata (a 2005. július 7-i módosításokkal és kiegészítésekkel) csak azoknak a jelölteknek engedélyezte a képviselői mandátum megszerzését, akik a pártok és blokkok választási listáján szerepeltek, és legalább a szavazatok 3%-át megszerezték. A jogszabály gyakorlatilag megfosztotta a magyar pártok képviselőjelöltjeit az önálló képviselőlet lehetőségétől a Legfelsőbb Tanácsban, így 2012-ig nem volt magyar képviselő az ukrán parlamentben.¹⁸

A kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség képviselőletének és egy „magyar választókerület” létrehozásának kérdése 2010-től, Magyarországon a Fidesz újbóli kormányra kerülésével ismét kiemelt témává vált. A magyar fél azonnal, kivétel nélkül minden kétoldalú találkozón felvetette az ukrán partnerekkel a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség politikai képviselőleti jogának biztosítását, a kárpátaljai magyarok kompakt lakóhelyei szerinti választókerület kialakítását. A konfliktus egyik csúcspontja a magyar kormány azon döntése volt, hogy nem írja alá a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításával foglalkozó magyar-ukrán vegyes bizottság 2011. december 18-19-i, Budapesten tartott ülésének záró jegyzőkönyvét, mivel a dokumentumban nem szerepeltek a „Tiszamelléki járás” létrehozására és a kárpátaljai magyar

¹⁸ Fedinec 2025, *i.m.* 293.

nemzeti kisebbség ukrán parlamenti képviselőinek biztosítására vonatkozó pontok.¹⁹

2012 januárjában a „magyar választókerület” létrehozásának kérdését a magyar kormánypárti képviselők kezdeményezésére még az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének ülésén is megvitatták. A román és moldovai képviselőkkel való együttműködésnek köszönhetően a magyar képviselőknek sikerült elfogadniuk egy nyilatkozatot, amelyben felszólították Ukrainában a Központi Választási Bizottságot, hogy a választókerületek kialakításakor (2011. november 17-én az ukrán parlament új választási törvényt fogadott el, amellyel visszatértek a vegyes választási rendszerhez) vegye figyelembe a nemzeti kisebbségek érdekeit. Ezzel szemben 2012 áprilisában a Központi Választási Bizottság nyilvánosságra hozta a választókerületek új listáját, amelyen nem szerepelt „magyar körzet”. A legnagyobb arányban (33,4%) a magyar szavazók a 73-as, Nagyszőlős központú körzetben voltak képviselve, mivel ide került Beregszász és a Beregszászi járás egy része.

A Regiók Pártjának nemcsak a magyaroknak, hanem Ukrajna más nemzeti kisebbségeinek is – különösen a románoknak és a bolgároknak – kellett hasonló körzeteket biztosítania. Emiatt a kormánypárt egy kompromisszumos megoldást javasolt: az UMDP elnökét, Gajdos Istvánt a Regiók Pártjának listáján az esélyes, 74. helyre tette, így 2012 októberétől a magyar kisebbségnek ismét volt képviselője az ukrán parlamentben. A KMKSZ UMP három egyéni jelöltet állított a hat kárpátaljai választókerületből, a 68. sz. ungváriban Brenzovics Lászlót, a 69. sz. munkácsiban Gulácsi Gézát, a 73. sz. nagyszőlősiben pedig Kovács Miklóst. A KMKSZ képviselőjelölteknek azonban a „magyar körzet” felosztása miatt nem volt esélyük egyéni mandátumot szerezni.²⁰

A méltóság forradalma után, 2014-ben, az elnökválasztási kampány során a „magyar választókerület” létrehozása a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség pártjainak egyik feltétele lett az állam legfelsőbb tisztségéért induló jelöltek támogatására. Így 2014 májusában Ungváron együttműködési megállapodást írt alá az akkori ukrán elnökjelölt,

¹⁹ Мартин 2012, 8.

²⁰ Fedinec 2012; Fedinec 2015.

Petro Porosenko és a KMKSZ új elnöke, Brenzovics László. A megátlapodás egyik pontja az elnök kötelezettsége volt, hogy biztosítsa a magyar kisebbség képviselőtét az ukrán parlament következő összetételében. Miután Petro Porosenkót megválasztották Ukrajna elnökévé, figyelemre méltó volt a felek közötti eltérés a „magyar nemzeti kisebbség képviselőtének biztosítása a Verhovna Rada következő összetételében” kifejezés értelmezésében. A KMKSZ, szinkronban a magyar kormánnyal, követelte az új ukrán hatóságoktól a „magyar választókerület” helyreállítását, míg Ukrajna elnöke a KMKSZ vezetőjét, Brenzovics Lászlót beiktatta a nevét viselő blokk listájának befutó (62.) helyére a 2014. októberi parlamenti választáson, miután az utóbbi azzal fenyegetőzött, hogy keresetet nyújt be az ukrán hatóságok ellen az Emberi Jogok Európai Bíróságához. Így a KMKSZ vezetője lett a magyar nemzeti kisebbség új képviselője az Ukrán Legfelsőbb Tanács akkori ciklusában.²¹

Ebben a parlamenti ciklusban a KMKSZ új vezetése, az úgynevezett ukrán közigazgatási reform folyamatában visszatért ahhoz a célkitűzéshez, hogy egyetlen közigazgatási járást hozzanak létre a kárpátaljai magyarok kompakt lakóhelyein az ukrainai közigazgatási reform keretében. A KMKSZ által 2015-ben kidolgozott projekt szerint az úgynevezett „magyar járás” központja Beregszász lenne, és magában foglalná az Ungvári, Munkácsi, Beregszászi és Nagyszőlősi járások egyes településeit. A Beregszászi járás így 114 településből állna, ahol a magyar nyelvi közösség a teljes lakosság több mint 70%-át tenné ki. Bár Brenzovics az államfőhöz köthető Porosenko Blokkhoz tartozott, képviselői mandátuma során nem kapott támogatást a hatalom részéről a „magyar járás” és a „magyar választási körzet” kialakításához.

Megjegyzendő, hogy 2017. szeptember 5-én Petro Porosenko akkori ukrán elnök kezdeményezésére új oktatási törvényt fogadtak el, amely Ukrajnában kizárólag az államnyelvet határozta meg az oktatás nyelveként, a nemzetiségi iskolákban pedig az addigi egynyelvű oktatás helyett a kétnyelvűt vezette volna be. Brenzovics maga is a törvény ellen szavazott, és a magyar kormánnyal együtt aktívan fellépett a

²¹ Darcsi 2015, 47-48.

nemzetközi szintén az elfogadott törvény ellen. A **törvény** elfogadása jelentősen rontotta a magyar-ukrán kapcsolatokat, amelyek a mai napig válságos szinten vannak.²²

Érdemes megemlíteni, hogy a „magyar választókerület” létrehozásának kérdését ekkortájt nemcsak a magyar nemzeti kisebbség képviselői, hanem más kárpátaljai politikusok is támogatták, köztük Viktor Baloga is. Az *Ukrajinszka Pravda* című lapban októberben megjelent cikkében Baloga a „Tiszamelléki választókerület” visszaállítását nevezte az Ukrajna és Magyarország közötti jószomszédi viszony helyreállítása egyik lépésének. Baloga szerint „egy mandátum a magyar nemzeti kisebbségtől a parlamentben a lehetséges kompromisszum határa, ha a szomszédal való normális kapcsolatok helyreállításáról van szó”.²³

2.3 Új kihívások

2018 júliusában Brenzovics László hivatalos levélben fordult az ukrán Központi Választási Bizottság akkori vezetőjéhez, kérve, hogy a 2019-es parlamenti választásokon biztosítsák egy „magyar körzet” létrehozását. Levelében a KMKSZ elnöke a hatályos, „A népképviselők választásáról” szóló törvény 18. cikkére hivatkozott, amely kimondja, hogy a választókerületek létrehozásakor figyelembe kell venni a nemzeti kisebbségek lakóhelyét. Emiatt kérte a Központi Választási Bizottságot, hogy hozzon létre egy külön magyar választókerületet a Beregszászi és Nagyszőlősi, valamint az Ungvári és Munkácsi járások azon részeiből, ahol a magyar nemzeti kisebbség képviselői kompakt módon élnek.²⁴

2019 júliusában előrehozott választásokat tartottak az Ukrán Legfelsőbb Tanácsba, miután az újonnan megválasztott ukrán elnök, Volodimir Zelenszkij feloszlatta azt a parlamenti többség hiányára hivatkozva. Zelenszkij elnök sikertelen kísérletet tett a választási törvény

²² Fedinec – Csernicskó 2020, 144-145.

²³ Балуга 2018.

²⁴ Карпатський об'єктив 2018.

megváltoztatására, a hatályos választási törvény pedig bár előírta nemzetiségi választási körzet alakítását, azonban a körzethatárok megváltoztatására a választásokat megelőző 175 napon kívül van lehetőség – azaz az előrehozott választások kiírásakor már esélytelen volt.

A kárpátaljai magyar politikusok döntése az volt, hogy mivel a fennálló hat kárpátaljai körzet közül egyben sincsenek többségben a magyar választók, a meglévő választói bázis három körzetben oszlik meg, ezért mindháromban indítanak egyéni jelöltet. A magyar jelöltek a KMKSZ és az UMDSZ választási összefogásának támogatottjaiként indultak, bár ennek kommunikációja nem volt egyértelmű.

A 68. számú körzetben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tagja, Barta József a negyedik lett 8939 szavazattal (12,37%), a 68. számú körzetben a pártonkívüli Tóth Miklós a harmadik lett 6949 szavazattal (11,70%) – ebben a körzetben nyert Viktor Baloga. Ezzel szemben nagy várakozások előzték meg Brenzovics Lászlónak, a KMKSZ elnökének az indulását a 73. számú körzetben, ahol 16 644 szavazattal (26,21%) a második helyre szorult a 25 223 szavazatot (39,72%) begyűjtő Vlagyiszlav Poljakkal szemben – mindketten független jelöltként indultak. Brenzoviccsal szemben is indult azonos nevű „klón”, illetve a kampánycsend napján a potenciális szavazók mobiltelefonjára magyar nyelvű sms érkezett, amelyben szavazásra buzdították az embereket, az „ál-Brenzovics” sorszámát jelölve meg,²⁵ azonban mindezen körülmények ellenére a szavazati arányok azt tanúsították, hogy ez esetben a klón-technika semmilyen befolyást nem gyakorolt a választási eredményekre.

Mihajlo Zan, az Ungvári Nemzeti Egyetem politológusa elemzésében a vereség okai közé sorolta a magyar választókerület hiányát, valamint, hogy a kárpátaljai magyar politikai elit és a kormánypárt, a Nép Szolgája között nem jött létre megegyezés. A magyar közvélemény egy részére a magyar választók megfélemlítése is hathatott. Egy héttel a választások előtt Ukrajna Biztonsági Szolgálat (SZBU) kivonta a forgalomból a *Kárpátalja* lap azon számát, amelynek címlapja a három választási körzetet a magyar trikolor színeiben és a „Talpra, magyar!”

²⁵ Fedinec 2019.

felirattal ábrázolta. Olyan jogsértések is előfordultak, mint a választók megvesztegetése, illetve a roma választók szervezett utaztatása.²⁶

Bár az önkormányzati választásokat nem vizsgáljuk ebben a cikkben, a 2020. évnél mégis meg kell állni. A 2019. évi parlamenti választáshoz hasonlóan ez is a két ország közötti konfliktus terepévé vált. Az ukrán választási törvény szerint nem vehet részt a választási kampányban olyan személy, aki nem ukrán állampolgár, illetve ukrán állampolgárok sem külföldi tömegtájékoztatási eszközökön keresztül kommunikációval. Ukrajna a választásokba való beavatkozással vádolt meg magyarországi politikusokat, amiért a magyar jelöltek támogatására biztattak. Emiatt magas rangú magyar kormánytisztviselőket tiltottak ki az országból. A választások után, 2020 novemberében az SZBU házkutatást tartott több kárpátaljai magyar kisebbséghez kötődő alapítványnál. Megválasztott képviselőket eljárással fenyegették meg a magyar himnusz éneklése miatt, ugyanígy a magyar zászló használata ellen is felszólaltak. De szóba került a magyar pártok regisztrációjának törlése is. Végül a magyar állam segítségével Brenzovics László elhagyta az országot, de azóta is a KMKSZ elnöke, sőt, időközben újraválasztották, noha folyamatosan Magyarországon tartózkodik.²⁷

A kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség parlamenti képviseletének kérdését a magyar kormány 2024 januárjában ismét felvetette, amikor Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter ungvári látogatása során átadta az ukrán hatóságok képviselőinek az Orbán-kormány úgynevezett „11 pontját”, amelyeket Kijevnek teljesítenie kell Ukrajna és Magyarország közötti kapcsolatok normalizálása érdekében. Így a 11. pontban a magyar kormány többek között arra kérte az ukrán hatóságokat, hogy (alanyi jogon) biztosítsák a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség parlamenti képviselethez való jogát Ukrajnában.²⁸ Ezt egy magyar választókörzet önmagában nem garantálja, tehát nem visszaadandó jog, hanem megszerzendő jog az alanyi jogú parlamenti képviselet.²⁹

²⁶ Зан 2020.

²⁷ Fedinec 2025, *i.m.* 406.

²⁸ Сидоренко 2024.

²⁹ Фединець 2024a; Фединець 2024b.

3 Összefoglalás

A kárpátaljai magyarság politikai aktivitása az 1980-as évek végétől vált intenzívvé, ami a Szovjetunió bomlásával és a demokratizálódás kezdetével esett egybe. A legelső ukrán parlamenti választásoktól kezdve folyamatosan napirenden van a helyi és az országos képviselő kérdése. A magyar képviselő elérése nem volt zökkenőmentes, és számos belső megosztottság, illetve politikai kompromisszum jellemezte a folyamatot. A legmeghatározóbb törésvonal a KMKSZ és az UMDSZ közötti rivalizálás volt, amely hosszú időre kétpólusúvá tette a magyar politikai életet a régióban. A magyar jelöltek gyakran nemcsak az ukrán ellenfelekkel, hanem egymással is versenyeztek, ami meggyengítette a közösség politikai erejét.

Központi kérdés a „magyar választókerület” létrehozásának gondolata volt, amely a kárpátaljai magyarok kompakt lakóhelyeit foglalná magában. Ez az elképzelés már az 1990-es években is felmerült, és a 1997. évi választási törvénybe be is került az a rendelkezés. A 2010 után egyre romló magyar-ukrán politikai kapcsolatoknak is egyik központi vitapontja volt a kárpátaljai magyar kisebbség jogainak biztosítása. Arra a következtetésre juthatunk, hogy a kárpátaljai magyarság ukrán parlamenti képviselőjének kérdése nem pusztán belső ukrán ügy, hanem a magyar-ukrán államközi kapcsolatok egyik legfőbb feszültségforrása. Az ukrán és a magyar fél közötti bizalmatlanság és a nyitott párbeszéd hiánya komoly akadályát jelenti a helyzet normalizálásának, amit nem egyszer orosz részről megnyilvánuló manipulációs kísérletek is bonyolítottak. A szerző meglátása szerint mindazonáltal a kérdésben a megoldást nem egy külön választási körzet jelentené, hiszen az nem nyújt teljes garanciát, hanem valamely európai gyakorlat meghonosítása a garantált kisebbségi parlamenti képviselő biztosítása érdekében.

Irodalomjegyzék

- Darcsi Karolina: A 2014-es ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság. In: *Kisebbségkutatás* (1). 2015, 45-59.
- Darcsi Karolina: Nem lesz magyar többségű választási körzet. *Kárpátalja*, 2014. 08. 30. [online]. Letöltés helye: <http://karpataljalap.net/2014/08/30/nem-lesz-magyar-tobbsegu-valasztasi-korzet>, letöltés ideje: 2025.09.10.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról: Történelmi és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó. 2020. 144–145
- Fedinec Csilla: A 2012-es parlamenti választások Ukrajnában. In: *Limes* 25(4). 2012, 27-39.
- Fedinec Csilla: A 2019-es előrehozott parlamenti választások Ukrajnában. *Parlamenti Szemle* 4(2). 2019, 93-107.
- Fedinec Csilla: A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrajnai jogalkotás rövid foglalatja (1989–2023). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 26(4). 2024, 65-80. <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.04>
- Fedinec Csilla: Magyarok Kárpátalján (Ukrajnában): etnoregionális szándékok elméletének és gyakorlatának néhány aspektusa. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17(1). 2015, 87-100.
- Fedinec Csilla: *Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek: Etnopolitika és parlamenti képviselet Gorbacsov utolsó éveitől a második Trump-korszakig*. Budapest: Gondolat Kiadó. 2025. <https://doi.org/10.24362/ukrajna.fedinec.2025>
- Fedinec, Csilla: Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008: politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram. 2009, 114-138.
- Балога, Віктор: Чотири кроки для подолання кризи у відносинах з Угорщиною. *Українська правда*, 2018. 10. 10. [online]. Letöltés helye: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/10/10/7194706/>, letöltés ideje: 2025.08.21.
- Бертолон, Олександр: Адміністративна реформа в Україні у контексті інтересів та потреб угорської національної меншини Закарпаття. In: *Актуальні проблеми політичної науки. Випуск третій*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2018, 98-103.
- Зан, Михайло: Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України в контексті президентських і парламентських виборів 2019 року. In: Романюк, Анатолій – Литвин, Віталій (ред.): *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка. 2020, 68–75.

Карпатський об'єктив: Чи буде створено на Закарпатті виборчий округ з урахуванням інтересів національних меншин? 2018. 08. 07. [online]. Letöltés helye: <http://politika.ko.net.ua/?p=6908>, letöltés ideje: 2025.09.11.

Круглашов, Анатолій – Токар, Маріан (ред.): *Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 2014.

Мартин, Володимир: Українсько-угорська безкомпромісність. In: *Дзеркало тижня* (1). 2012, 8.

Сидоренко, Сергій: 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. *Європейська правда*, 2024. 06. 27. [online]. Letöltés helye: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/27/7188991/>, letöltés ideje: 2025.09.25.

Фединець, Чілла: Короткий огляд українського законодавства про національні меншини з особливим акцентом на українсько-угорські дипломатичні відносини. In: Остапеч, Юрій – Зан, Михайло – Гіря, Володимир: *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*. Ужгород: Ужгородській Національний Університет – ТОВ «РІК-У». 2024a, 207-212.

Фединець, Чілла: Реалізовані та втрачені можливості в угорсько-українських відносинах у питанні національних меншин: історичний огляд. In: Рафальський, Олег – Котигоренко, Віктор (ред.): *Україна – Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин*. Київ–Ніжин: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Лисенко М. М. 2024b. <https://doi.org/10.53317/978-617-640-673-0>

Шипка, Наталія: Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України. In: *Наукові праці* 79(66). 2008. 49-55.

IV. fejezet

Recenzió

7. **Rutaba Saleem:** Book Review: AI and the Human Rights of Minorities

*Rutaba Saleem**

BOOK REVIEW: AI AND THE HUMAN RIGHTS OF MINORITIES

Quintavalla, Alberto – Temperman, Jeroen: *Artificial Intelligence and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press. 2023.
ISBN 978–0–19–288248–6. 641 pages. Price: 200 USD.

Introduction

The edited volume *AI and Human Rights*, brought together by Alberto Quintavalla and Jeroen Temperman, offers a timely examination of how artificial intelligence (AI) intersects with fundamental human rights across different areas of life. Its principal objective is to provide a systematic exploration of both the risks and opportunities generated by AI technologies, using international human rights law as the central evaluative framework. The book, therefore, strives to map the legal, ethical, and societal dimensions of AI's impacts on rights ranging from liberty and security to racial equality.

The book provides a comprehensive analytical view of the interaction between AI technologies and first generation (civil and political rights), second generation (economic, social, and cultural rights) and third generation (economic, social, and cultural rights) of human rights. Additionally, the editors predict that, unlike earlier generations—focused on liberty, equality, and solidarity – the coming fourth wave is about empowerment in digital ecosystems. It is not just about avoiding harm; it is about ensuring dignity, control, and fairness in how AI interacts with humans, including persons belonging to national minorities.

While the volume covers a broad array of human rights, this book review focuses on nine chapters that most directly engage with issues

* International Relations BA student at Corvinus University of Budapest.

of national, linguistic, ethnic, and religious minorities. These include contributions on liberty and security, freedom of expression and assembly, racial discrimination, facial recognition, digital authoritarianism, privacy, and the governance of AI risks.

The following review discusses each of the nine chapters in turn, then reflects on the book's methodological soundness, contextual positioning, intended audience, and overall strengths and weaknesses.

Chapter 2: AI Life Cycle and Human Rights – Risks and Remedies (Martina Šmuclerová, Luboš Král, and Jan Drchal)

Šmuclerová, Král, and Drchal open with a systematic analysis of the AI life cycle, from business conception and data preparation through modelling, evaluation, and deployment. Their central claim is that human rights risks are embedded throughout these stages and must be anticipated rather than remedied only after violations occur. The chapter adopts an interdisciplinary approach, drawing from legal analysis and technical expertise, and builds on research funded by the Czech Republic's Technological Agency.

For minority protection, the discussion of biased or incomplete data is particularly significant. The authors show that if training data are skewed towards majority populations, AI systems will replicate and amplify these biases, leading to discriminatory outcomes. Examples include predictive policing systems disproportionately targeting minority neighbourhoods or hiring algorithms privileging dominant-group profiles. The chapter also emphasises transparency and explainability as prerequisites for fair trial rights, a crucial safeguard for minorities who may otherwise lack the power to contest algorithmic decisions.

The remedies suggested, including human rights risk assessments embedded into every phase of the AI life cycle and the classification of certain systems as “human rights-critical”, are both pragmatic and normatively grounded. For minorities, these mechanisms are essential to prevent systemic exclusion and to guarantee equal treatment in contexts such as employment, healthcare, or criminal justice.

Chapter 3: AI and the Right to Liberty and Security (Valentina Golunova)

Golunova examines how AI applications in law enforcement and criminal justice affect the right to liberty and security, a cornerstone of international human rights law. She identifies four main technological domains: automated facial recognition (AFR), social media monitoring (SMM), predictive policing, and recidivism risk assessment tools. Each is presented as offering efficiency gains in crime detection and prevention, but also poses severe risks of arbitrariness and discrimination.

From a minority rights perspective, this chapter is particularly salient. The examples of AFR misidentifying individuals of certain ethnic backgrounds at disproportionately high rates demonstrate the dangers minorities face in everyday encounters with law enforcement. Social media monitoring tools, while sometimes defended as less intrusive, have already been used to surveil minority activists, as illustrated by the monitoring of Black Lives Matter groups in the United States. Predictive policing systems, such as those trialled in Los Angeles and the Netherlands, are shown to reinforce historical patterns of over-policing in minority neighbourhoods. Finally, recidivism assessment tools like COMPAS often embed racially biased data, leading to harsher sentencing outcomes for minority defendants.

Golunova's chapter makes clear that AI's entanglement with liberty and security is not a neutral development but one that risks undermining the procedural and substantive guarantees meant to shield minorities from arbitrary detention and unequal treatment. The call for stronger international cooperation and regulatory oversight is thus highly pertinent.

Chapter 5: AI and Freedom of Expression (Giovanni De Gregorio and Pietro Dunn)

De Gregorio and Dunn shift focus to the domain of online speech. They analyse how AI-driven content moderation systems, widely used

by social media platforms, affect the enjoyment of freedom of expression. Their analysis identifies both the promises (scalability, quick removal of harmful content) and the dangers (opacity, over-removal, and chilling effects) of automated moderation.

For minority communities, the stakes are particularly high. On the one hand, minorities often rely on digital platforms to sustain cultural expression, transmit linguistic heritage, and mobilise politically. On the other hand, automated filters frequently misclassify minority languages, slang, or political dissent as “hate speech” or “terrorism-related content.” De Gregorio and Dunn provide examples of indigenous and minority voices being disproportionately silenced due to algorithmic errors or over-cautious content removal.

The chapter’s relevance lies in its insistence that freedom of expression must not be assessed only in terms of state censorship but also in terms of private power exercised by tech companies. For minorities, who already face structural disadvantages, algorithmic governance of speech risks further narrowing the space for cultural and political participation.

Chapter 6: AI and Freedom of Assembly (Margaret Warthon)

Warthon explores how AI technologies affect the right to freedom of peaceful assembly, guaranteed in numerous human rights instruments. She highlights two main developments: the use of AI surveillance tools to monitor protests and the deployment of predictive analytics to pre-empt or control demonstrations.

The chapter documents cases where AI-driven surveillance has been used to deter participation in protests, including by identifying attendees through facial recognition or social media scraping. Minority communities, often at the forefront of political mobilisation for rights, are especially vulnerable to such practices. For example, ethnic or linguistic minority groups demanding autonomy or recognition may be branded as “security threats,” and their protests disproportionately monitored or suppressed.

Warthon warns that algorithmic pre-emption of assemblies undermines the essence of democratic participation. By predicting the likelihood of protests and deploying police accordingly, authorities risk treating minority gatherings as inherently suspicious. The chapter thus links AI technologies to the possible erosion of civic space, with direct implications for the capacity of minorities to advocate collectively for their rights.

Chapter 9: Facial Recognition in the Global North (Natalia Menéndez González)

Menéndez González provides a detailed study of facial recognition technologies (FRTs) in the Global North, tracing their adoption in public and private sectors. She analyses the legal frameworks, especially data protection and anti-discrimination laws, that seek to govern their use.

Her chapter is particularly relevant for minority protection because it underscores the structural biases embedded in FRTs. Empirical studies cited in the chapter demonstrate that error rates are significantly higher, among others, for darker-skinned individuals. In practical terms, according to the author, this means people belonging to certain social groups are disproportionately misidentified, subjected to wrongful stops, or denied access to services.

Menéndez González also situates the debate within broader discourses of trust in democratic governance. While democratic states often claim to deploy FRTs responsibly, the author shows that even in these settings, safeguards are insufficient. For minorities in the Global North, the lack of robust regulation risks perpetuating exclusion and surveillance. The chapter concludes with a call for stronger legislative interventions, echoing proposals for moratoria or bans on certain uses of facial recognition.

Chapter 10: Digital Authoritarianism in the Global South (Malcolm Katrak and Ishita Chakrabarty)

Katrak and Chakrabarty turn the lens to the Global South, where they explore the phenomenon of “digital authoritarianism.” They argue that AI is increasingly used by states to entrench authoritarian practices, from mass surveillance to censorship. Unlike in the Global North, where regulatory debates dominate, in many Global South contexts, weak institutions and limited oversight exacerbate the risks.

The chapter’s relevance to minorities lies in the fact that in authoritarian settings, ethnic and religious minorities are often among the primary targets of digital repression. The authors cite examples of AI-powered surveillance in India, where Muslim communities have been disproportionately monitored, and in China, where Uyghur Muslims are subjected to extensive biometric tracking. In such contexts, AI is not merely a technical tool, but a political weapon used to enforce majoritarian control and suppress dissent.

By drawing attention to the global asymmetries in how AI interacts with rights, the chapter highlights the urgent need for international solidarity and norm-setting. For minority protection scholars, it offers a sobering reminder that technological governance cannot be detached from geopolitical and socio-political realities.

Chapter 11: Data Control and Privacy (Bart van der Sloot)

Van der Sloot’s contribution examines the right to privacy and the issue of data control in the age of AI. He analyses how personal data is collected, processed, and repurposed, and asks whether existing data protection regimes, such as the EU’s General Data Protection Regulation (GDPR), are sufficient.

For minorities, privacy is more than an individual right: it is also a collective safeguard. Historical experience shows that states often use data collection to monitor, marginalise, or even persecute minority groups. Van der Sloot warns that AI-driven data processing,

particularly when opaque or centralised, magnifies these dangers. The risks are compounded when sensitive attributes such as ethnicity, religion, or language are inferred from seemingly neutral datasets.

The chapter suggests that stronger frameworks for collective data rights and community-based consent mechanisms may be necessary. From a minority rights perspective, this aligns with calls for “data sovereignty” that would give communities greater control over how information about them is used.

Chapter 13: Racial Discrimination (Louis Koen and Kgomotso Mufamadi)

Koen and Mufamadi provide a focused discussion on racial discrimination in AI systems. They analyse how algorithmic bias reproduces historical inequalities and perpetuates exclusion in areas such as employment, housing, and law enforcement.

The chapter’s empirical grounding is especially valuable. The authors detail how training datasets often reflect majority-dominant norms, producing outputs that disadvantage racial minorities. For example, credit-scoring algorithms may systematically underrate applicants from minority neighbourhoods, while hiring tools reproduce gendered and racialised hierarchies.

From a minority protection standpoint, this chapter is central. It not only diagnoses the problem but also highlights the cumulative effects of discrimination across multiple rights: the right to work, the right to housing, the right to non-discrimination, and even the right to political participation. Koen and Mufamadi argue that combating algorithmic racism requires not just technical fixes but also structural changes in data governance and accountability.

Chapter 29: Governing Risks and Benefits of AI (Kostina Prifti, Alberto Quintavalla, and Jeroen Temperman)

The closing chapter by Prifti, Quintavalla, and Temperman provides a broad reflection on how to govern the risks and benefits of AI. It synthesises insights from the preceding chapters and situates them within global governance debates.

For minority protection, the authors' insistence on participatory governance is particularly salient. They argue that AI regulation must include diverse voices, especially those most affected by technological harms. The chapter also stresses the importance of international cooperation, noting that unilateral approaches are insufficient in the face of globalised data flows and cross-border AI applications.

By framing AI governance as a balancing act between risks and benefits, the chapter underpins that minority protection cannot be an afterthought. It must be integrated into the design of governance frameworks from the outset.

Methodological Soundness

The volume demonstrates methodological pluralism, combining doctrinal legal analysis with empirical examples and interdisciplinary collaboration between legal scholars and technical experts. For example, Šmuclerová, Král, and Drchal's integration of computer science into legal analysis strengthens their arguments, while Koen and Mufamadi's use of empirical case studies grounds their critique of racial bias.

That said, not all chapters engage equally with empirical data, and some rely heavily on normative assertions. Still, the diversity of sources, ranging from international treaties to case law and technical reports, ensures a robust evidentiary foundation.

Context and Motivation

The book emerges against the backdrop of intense global debates over the societal impacts of AI. Politically, it engages with concerns about surveillance, discrimination, and democratic backsliding. Scholarly debates about the regulation of “high-risk AI” systems, such as those in the European Union’s AI Act, form another part of its context. The editors clearly aim to influence both academic and policy conversations, positioning the volume as a resource for understanding how AI reshapes core human rights, including the human rights of persons belonging to minorities.

This context is particularly critical for the field of minority protection. As states increasingly deploy AI in areas such as policing, welfare provision, and border control, people belonging to minorities face a disproportionate exposure to risks. The book situates these challenges within broader struggles over equality, justice, and accountability. Among the key sources it engages with is Frank Pasquale’s influential work on the “black box society.” Pasquale argues that algorithms often operate as “black boxes”, i.e. their internal logic, data inputs, and decision-making criteria remain opaque both to those directly affected and to society at large. This opacity produces an imbalance of power, with significant consequences for the protection and exercise of human rights.

Intended Audience and Usefulness

The volume is well-suited for a diverse readership. Academics in law, political science, and technology studies will find it rich in conceptual analysis. Policymakers and regulators can draw on its practical recommendations for risk assessment and governance. Civil society organisations working on minority rights will benefit from the empirical cases and normative arguments highlighting how AI technologies affect vulnerable groups.

For scholars focused on minority protection, the book is particularly valuable as it links abstract human rights debates with concrete technologies that shape the lived experiences of minorities.

Strengths and Weaknesses

Strengths:

- Comprehensive coverage of human rights dimensions of AI.
- Interdisciplinary collaboration that bridges law and technology.
- Empirical grounding in real-world cases, from predictive policing in the US to surveillance of minorities in the Global South.
- Strong normative orientation towards human rights protection, with explicit recognition of risks for minorities.

Weaknesses:

- Uneven empirical engagement across chapters; some contributions remain more descriptive than analytical.
- Limited attention to positive case studies where AI has been used to empower minorities (e.g., language revitalisation).
- While the concluding governance chapter stresses participation, the volume as a whole could have more consistently incorporated minority perspectives as co-authors or case-study framers.

Conclusion

AI and Human Rights is a timely contribution to the growing literature on technology and rights. By mapping the risks and remedies of AI across multiple domains, the volume demonstrates both the breadth of challenges and the need for principled governance. For the field of minority protection, the chapters reviewed here highlight how AI can

exacerbate long-standing inequalities, from discriminatory policing to suppression of cultural expression.

The book's main achievement lies in demonstrating that AI is not a neutral tool, but a socio-technical system deeply entangled with structures of power. For minorities, this means that without deliberate safeguards, AI risks becoming another instrument of exclusion. At the same time, the book offers hope that through interdisciplinary cooperation, participatory governance, and rigorous rights-based frameworks, AI can be steered towards inclusion and justice. For scholars, practitioners, and policymakers concerned with the human rights of minorities, this volume is a valuable read.

ABSTRACTS

Géza JESZENSZKY

Attempts to resolve the nationality issue in Hungary, 1848–1918

This study investigates whether earlier and more substantive political compromise between Hungary and its non-Hungarian nationalities could have prevented the disintegration of the historic kingdom by 1918. It asks how successive attempts at accommodation, from 1848 to the 1868 Nationalities Law, addressed the demands of emerging national movements and why they ultimately failed.

Methodologically, the analysis relies on a close reading of primary legal and parliamentary documents (1848, 1861, 1868), contemporary political writings (Eötvös, Kemény, Kossuth, Teleki), and later historiography, particularly the syntheses of Katus László and Szarka László, which draw on archival sources and parliamentary records. These materials facilitate a comparative assessment of constitutional proposals, nationality programs, and the political constraints that shape them.

The findings show that meaningful compromise was repeatedly conceivable, most clearly in 1861, yet systematically derailed by conflicting territorial claims, the mixed ethnic geography of the Carpathian Basin, and the Hungarian political elite's insistence on a unitary political nation. Although the 1868 law represented a liberal milestone in individual rights, it lacked mechanisms for enforcing collective protections and was inconsistently implemented, accelerating political estrangement.

The study's value lies in reframing Hungary's nationality policy as a series of missed historic openings rather than a linear path to the Treaty of Trianon. Understanding these aborted settlements sheds light on why constructive minority accommodation failed in a region

where linguistic, territorial, and political claims overlapped, providing insights that remain relevant for contemporary Central European minority governance.

* * *

Dorottya COLLET-RETKES

The current situation of traditional minorities in France – The issue of ratifying the Language Charter and the Molac Law

This paper examines the legal and political status of France's traditional minority languages by analysing the constitutional constraints that hinder the protection of linguistic rights and explaining why France has repeatedly failed to ratify the 1992 European Charter for Regional or Minority Languages. Using a doctrinal legal method supported by the qualitative analysis of parliamentary debates, constitutional case law and the historical evolution of French language policy, the study compares French constitutional principles with European minority protection norms and identifies the structural tensions between them. The findings show that France's constitutional framework, particularly the principles of state indivisibility and the exclusive status of the French language, systematically blocks the recognition of collective linguistic rights, which in turn explains both the unsuccessful ratification attempts of the Charter and the Constitutional Council's 2021 annulment of key provisions of the Molac Law. By integrating legal, political, and historical perspectives, the paper demonstrates that these structural constraints continue to impede the meaningful protection of regional languages and argues that overcoming this constitutional barrier is essential not only for safeguarding France's linguistic heritage but also for reinforcing Europe's broader minority rights architecture.

Constança RITO da SILVA – Marta FERNANDES

**Terra de Miranda Unveiled: The Mirandese Minority
in Portugal's Monolingual Myth**

This paper examines the Mirandese linguistic minority of Terra de Miranda as a paradigmatic case illustrating the persistent gap between formal legal recognition and substantive protection for regional minority languages within unitary states. It addresses the central research question of how formal acknowledgement of minority languages can be transformed into effective revitalisation within a unitary and ostensibly monolingual state. Combining doctrinal legal analysis, policy review, and qualitative fieldwork, including semi-structured interviews with Mirandese language scholars and representatives of the *Associação de la Lhéngua i Cultura Mirandesa*, the paper adopts an interpretive case study design. Primary sources comprise Portuguese legislation (notably Law No. 7/1999), Council of Europe monitoring reports, and recent sociolinguistic data. The interviews were complemented by data triangulation, integrating documentary evidence, legislative materials, and sociolinguistic studies to ensure analytical and contextual accuracy. The findings reveal that, despite official recognition since 1999, the Mirandese language continues to face severe implementation deficits. Limited funding, fragmented educational provision, lack of professionalised teachers, and minimal administrative or media presence have confined Mirandese to a largely symbolic status. Recent developments, including Portugal's 2021 signature of the European Charter for Regional or Minority Languages and the 2025 creation of the Mission Structure for the Promotion of the Mirandese Language, mark steps forward but remain insufficient to reverse its decline. Current estimates indicate that fewer than 1,500 active speakers remain, placing the language at a critical risk of extinction. The study's originality lies in linking international law and local practice to propose a sequenced roadmap for revitalising a minority language. It concludes that protecting Mirandese is not only a matter of cultural heritage but a test of democratic pluralism and human-rights compliance in modern Europe

Attila DABIS

Dual Roles and Rights Implications: The Unsettled Dynamics of AI Use in Relation to Minoritised Communities

This paper explores the volatile relationship between artificial intelligence (AI) tools and minoritised communities, addressing the primary research question: In what ways does the deployment of AI technologies in both democratic and authoritarian contexts affect minoritised groups, particularly regarding bias, discrimination, human rights violations, and the preservation or erosion of cultural and linguistic identities?

The study utilises a mixed-methods approach, integrating content analysis of international human rights instruments and relevant scholarly literature with case studies, such as the implementation of AI-driven surveillance on the Uyghur community in China or various instances of language revitalisation supported by AI tools.

The research underscores the dual nature of AI applications. On the one hand, AI tools can be employed for oppressive measures, including ethnic profiling, extensive surveillance, and cultural oppression, as demonstrated in the Uyghur case. Conversely, AI offers promising avenues for preserving the identity of minoritised communities, particularly through language revitalisation and cultural preservation, fostering inclusivity and empowering marginalised populations within digital environments.

This study aims to contribute to the underexplored intersection of AI and minoritised communities by presenting an interdisciplinary perspective that connects AI development with the protection of minority rights. The findings emphasise the necessity of a human-rights-based framework in AI design and implementation, highlighting the potential for AI to enhance the empowerment of minoritised communities while also recognising the dangers of exploitation in authoritarian regimes.

Csilla FEDINEC

Minority Protection and/or the Inviolability of Borders: Lessons from Nagorno-Karabakh

The decades-long conflict in Nagorno-Karabakh took a radical turn in 2023 when Azerbaijan's military operations finally ended the region's de facto independence. These events significantly altered the relationship between Armenia and Azerbaijan, as well as the regional geopolitical landscape. This study examines the historical context of the conflict, the political developments following the collapse of the Soviet Union, and the exodus of Karabakh Armenians. Particular emphasis is placed on the minority issue: the loss of rights by the Karabakh Armenian community and the resulting dilemma of reconciling the principle of territorial integrity with the minorities' demand for self-determination. The analysis reveals that, despite the slow normalisation of relations between the two states following the conflict's resolution, the situation of minority communities remains a source of ongoing tension, which may continue to affect stability in the South Caucasus in the long term.

* * *

Olekszandr BERTALAN

Hungarian Parliamentary Representation in Ukraine: A Historical Overview and Future Perspectives

This study analyses the history and challenges of the parliamentary representation of the Transcarpathian Hungarian national minority from the 1990s to the present day. Particular attention is given to changes in Ukrainian electoral systems and internal divisions within the Hungarian community. The political mobilisation of Transcarpathian Hungarians began in parallel with the dissolution of the Soviet Union, consistently keeping the question of local and national-level

representation on the agenda ever since. The research highlights that the presence of the Hungarian minority in parliament depended on both the institutional framework of the Ukrainian political environment – especially amendments to electoral laws – and the rivalry between Hungarian social associations (KMKSZ and UMDSZ). The study compares opportunities for Hungarian representation in Ukraine with practices in other Central and Eastern European countries, presenting models based on quota systems and preferential treatment for minority parties. The analysis emphasises that the demand for the creation of a “Hungarian electoral district” remained a central issue throughout and became one of the most sensitive points in Hungarian-Ukrainian bilateral relations. The research concludes that the parliamentary representation of the Transcarpathian Hungarian national minority is significant not only from ethnic and political perspectives but also contributes more broadly to the quality of democracy, social cohesion and the enforcement of minority rights in Ukraine.

* * *

Rutaba SALEEM

Book Review: AI and the Human Rights of Minorities

This book review analyses *Artificial Intelligence and Human Rights* (Oxford University Press, 2023), an edited volume by Alberto Quintavalla and Jeroen Temperman, which provides a comprehensive examination of how artificial intelligence (AI) technologies intersect with international human rights law. Focusing on nine key chapters, the review emphasises the book’s relevance for minority protection. It examines how biased data, and opaque algorithms reproduce structural discrimination in policing, employment, and digital speech regulation; how facial recognition and predictive analytics threaten liberty, assembly, and privacy; and how “digital authoritarianism” disproportionately targets ethnic and religious minorities in the Global South.

The contributors' interdisciplinary approach, bridging law, ethics, and computer science, underscores that algorithmic harms are embedded throughout the AI life cycle and must be anticipated through rights-based risk assessments rather than mitigated ex post facto. The book's novelty lies in integrating minority protection into broader debates on AI governance and in advocating for participatory mechanisms that include affected communities in the design of regulations.

